

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

MŰLT ♦ JELEN ♦ JÖVŐ

Online tanulmánykötet

SZERKESZTETTE:

Dr. Vágány Judit Bernadett

LEKTORÁLTÁK:

Dr. Bagó Péter, Dr. Danyi Pál, Dr. Deák Máté, Dr. Erdei Attila, Dr. Éltető Andrea, Dr. Ford Noémi, Dr. Gondos Borbála, Dr. habil. Grotte Judit, Dr. Kovács Olivér, Dr. Kovács Stefan, Dr. habil. Molnár Márk, Dr. habil. Óhegyi Katalin, Dr. Peres Anna, Stefanovitsné Dr. Bányai Éva, Dr. Szabó Dániel Róbert, Szegedyné dr. Fricz Ágnes, Prof. Dr. Szilágyi István, Vizler Eszter

KIADJA:

Budapesti Gazdasági Egyetem
1055 Budapest, Markó utca 29-31.

FELELŐS KIADÓ:

Prof. Dr. Andor György

ISBN: 978-615-6886-06-4

DOI: [10.2918/978-615-6886-06-4](https://doi.org/10.2918/978-615-6886-06-4)

2024.

Tartalomjegyzék

Vágány Judit: Szerkesztői előszó	2
Lugasi Andra: Előszó	6
Bán Erika – Bene Andrea – Csernák József: Az oktatás kulcsszerepe az innovációs teljesítmény alakulásában az EU tagállamok példáján keresztül	8
Domonkos Endre: A spanyol pártrendszerben bekövetkezett változások a 2023. évi regionális és országgyűlési választások tükrében és a spanyol európai uniós elnökség prioritásai	35
Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Vágány Judit: Lelki egészség a pandémia idején - Hogyan hatott a koronavírus járvány a magyar egyetemisták mentális jóllétére?	63
Kárpáti-Daróczi Judit: Mit várnak el a KKV-k a gazdasági felsőoktatástól? - A KKV-k gazdasági felsőfokú végzettségű munkaerő iránti kereslete kompetenciaalapú elemzésen keresztül	96
Lugasi Andrea: Bárhova utazhatunk – bármit behurcolhatunk? Utazással összefüggő élelmiszerbiztonsági kockázatok	118
Pintér Tibor: A termékenységi ráta alakulása Magyarországon és a világon – társadalmi-gazdasági háttérrel	150
Szórát Dávid Csaba - Kelemen-Erdős Anikó: A tudás és a vállalkozói lehetőségek összefüggései szisztematikus irodalmi áttekintés alapján	173
Szemlér Tamás: A visegrádi országok egyetemei az ENSZ Fenntartható fejlődési célkitűzései tükrében	199
Polák-Weldon Réka: Dialektikus egység helyett elválasztás és függőség paradoxona, vagyis mitől hízik a tőke minden korban?	211

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Kedves Olvasó!

Jelen tanulmánykötetet egy különleges alkalom hívta életre: a Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok (MKSZ) folyóirat alapító főszerkesztője Dr. Fenyvesi Éva úgy döntött, hogy nyugdíjba vonul és átadja a stafétabotot.

Hosszú út áll mögöttünk. Az MKSZ ugyanis több, mint egy folyóirat: tudományos szimpózium és tanulmánykötet is a nevét viseli. Egy egészen különleges portfólió áll az MKSZ mögött, melynek gyökerei még a 2010-es évek elejére nyúlnak vissza.

A következőkben röviden bemutatom, hogy honnan indultunk, hol tartunk és hová szeretnénk eljutni, és ebben milyen szerepet játszott Dr. Fenyvesi Éva, akinek ezt a tanulmánykötetet ajánljuk.

A múlt

A Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok Közgazdasági és Társadalomtudományi Szimpózium először 2012. október 15-én került megrendezésre az akkor még Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karán. A Szimpóziumot az akkori Közgazdasági Tanszék vezetője Dr. Hamar Farkas hívta életre.

A fő cél az volt, hogy lehetőséget teremtsen a Tanszék munkatársainak és a Kar oktatóinak a bemutatkozásra, egymás kutatásainak megismerésére és ezt követően – a Szimpózium előadásanyagaiból készült Tanulmánykötetben, mely a Szimpózium nevét viselte – publikálni tudják tudományos eredményeiket.

A Szimpózium végén mindig lehetőség nyílt egy kötetlen, jó hangulatú beszélgetésre, melynek fő célja a közösségépítés volt.

Az első Szimpóziumon két szekcióban 13 résztvevőtől 12 előadás hangzott el.¹

¹ Az 1. Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok Tudományos Szimpózium weboldala: <https://ecosym.wixsite.com/2012>

A felsőoktatás azóta jelentős átalakuláson ment keresztül. Megváltoztak a feltételek, az oktatókkal és kutatókkal szemben támasztott követelmények, amelyeknek a Szimpóziumra is komoly hatása volt.

A Szimpózium szervezőbizottságban is változások következtek be. Dr. Hamar Farkas leköszönt a főszerzői pozíciójáról, melyet 2015-ben Dr. Fenyvesi Éva, a Közgazdasági Tanszék új vezetője vett át és ezzel ő lett az új arca a rendezvénynek.

A Szimpóziummal kapcsolatos feladatok – ettől az időponttól kezdve – két emberhez kötődtek. Dr. Fenyvesi Évához és hozzám. Az egyetemi környezet is átalakult. A Budapesti Gazdasági Főiskola, a felsőoktatási reformnak köszönhetően megkapta az alkalmazott tudományok egyeteme címet, és ezzel új lehetőséget és lendületet kapott a Szimpózium is.

Már nem csak a Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karának oktatói és kutatói számára szerettük volna lehetőséget biztosítani a bemutatkozásra, hanem első lépésben a meghívottak körét terjesztettük ki az egész egyetemre, majd pedig meghirdettük azt az egyetemen kívül is más egyetemek, doktori iskolák, kutatóintézetek számára. Fontosnak tartottuk, hogy az akadémiai közeg mellett megjelenjenek a gyakorlati élet jeles képviselői is, így már egy szélesebb körű bemutatkozásnak biztosítottunk teret. A publikációs lehetőség is átalakult. Az addigi tanulmánykötet helyét átvette a tudományos publikációk között nagyobb értéket képviselő, ISBN számmal ellátott tanulmánykötet, majd igazodva a változásokhoz 2018-ban a tanulmánykötetet átalakítottuk ISSN számmal ellátott tudományos folyóirattá, melyet azóta – a folyóirat fiatal kora ellenére – a Magyar Tudományos Akadémia IX. osztály, Regionális Tudományok Bizottsága „D” kategóriás folyóiratként tart nyilván, és számos nemzetközi indexáló (EBSCO, ProQuest, stb.) is listáz.²

Dr. Fenyvesi Éva lett a folyóirat alapító főszerkesztője.

A folyóirattá válással új lehetőségek tárultak fel. A kezdetben két főszerkesztőbizottság kibővült: első lépésben a folyóirat munkájában kezdetektől résztvevő kollégák csatlakoztak a csapathoz, majd 2023 végén, 2024 elején újabb hazai és nemzetközi tagok kezdték meg munkájukat a

² A szimpóziumból kinőtt folyóirat weboldala: <https://ojs.mtak.hu/index.php/mksv>

szerkesztőbizottságban. A folyóirat tudományos reputációját a komoly tudományos tapasztalattal rendelkező tudományos tanácsadó testület is garantálja.

A jelen

A 2024-es év további változásokat is hozott. Alapító főszerkesztőnk, Dr. Fenyvesi Éva úgy döntött, hogy megkezdi élete következő szakaszát és nyugdíjba vonul. Egy korszak zárul le távozásával, hiszen mindeddig nem csak a folyóiratnak, de a szimpóziumnak is meghatározó szereplője volt. Lelkes munkája nélkül a folyóirat nem tartana ott, ahol jelenleg tart.

Nagyon szépen köszönöm Éva azt a rengeteg energiát, a sok kreatív beszélgetést, ötleteléseket és hihetetlen mennyiségű munkát, melyet a tanulmánykötetre, a szimpóziumra és a folyóiraatra fordítottál az elmúlt közel egy évtized során. Te lettél a sokak által csak MKSV-nek nevezett Multidiszciplináros kihívások, sokszínű válaszok folyóirat alapító főszerkesztője és az MKSV brand arca is. Alapító főszerkesztőként a Te neved örökre fennmarad, amíg a folyóirat működik.

Ezzel a tanulmánykötettel szeretnénk megköszönni a munkád.

Jelen kötet szerzői az MKSV-hez ezer szállal kötődő kutató és oktató kollégák, akiknek szintén köszönetemet szeretném kifejezni, mert bokros teendőik ellenére rögtön vállalták a felkérést, és tanulmányaikkal elősegítették a kötet megjelenését.

Itt szeretnék még köszönetet mondani az MKSV alapító atyjának, Dr. Hamar Farkasnak is, hiszen – ahogyan azt már fentebb is írtam – az Ő tudományszervezői munkája nélkül ma nem létezne a folyóirat. És ha már a köszöneteknél tartok, nagyon köszönöm mindenkinek, aki munkájával, tudományos publikációjával, lektori véleményével, szakmai tapasztalatával és tanácsával vagy akár biztató szavaival hozzájárult ahhoz, hogy a folyóirat 2024 végére ott tartson, ahol jelenleg tart és 2025-től egy következő szakaszba lépjen. Bízom benne, hogy továbbra is számíthatunk majd támogatásukra!

A jövő

2025 a megújulás éve lesz. Alapjaiban strukturáljuk át a folyóiratot. Tovább nyitunk külföldi szerzők és szerkesztőbizottsági tagok irányába és elindulunk a nemzetközi minősítések megszerzése felé. Rengeteg tervünk van, mely segíthet a céljaink elérésében, de hisszük azt, hogy ez csak csapatmunka eredményeként valósulhat meg, ahol a szerkesztőbizottsági tagok, a tudományos tanácsadó testület, a jelenlegi és jövőbeli szerzőink és lektoraink, az olvasóink, a folyóiratunkban megjelent tanulmányokat felhasználó és hivatkozó kutatók, valamint az egyetem, mint a folyóirat kiadója együtt tesz majd annak érdekében, hogy egy még minőségibb folyóirat születhessen meg a jövőben.

Éva! Köszönünk mindent!

Dr. Vágány Judit

A tanulmánykötet szerkesztője

Az MKSV folyóirat főszerkesztője

ELŐSZÓ

Egy folyóiratot elindítani nagy vállalkozás, álmatlan éjszakák sorozatát okozó kihívás, nagy bátorságot igénylő elhatározás az alapítók részéről. Egy új lap elindításához nélkülözhetetlen az alapítók megalapozott, hiteles szakmai tudása és az a szilárd meggyőződés, hogy a tudományos társadalom érdeklődésére tarthatnak majd számot a közlemények, melyek a lapban megjelennek. Egy folyóiratot hosszú időn keresztül fenntartani, fejleszteni, a szerzők és az olvasók körét bővíteni, tudományos kereteit kiterjeszteni, de mégis megtartani az eredeti koncepció lényegét, nemzetközi szerkesztőbizottságot létrehozni, a kéziratok dupla vak bírálatának gyakorlatát megvalósítani, határon belüli és nemzetközi reputációját növelni, ez az alapításnál sokkal nehezebb feladat. A 2012-ben útjára indított *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok* alapítói és követői erre a nagy feladatra vállalkoztak, és büszkén vallhatják, hogy a céljaikat maradéktalanul teljesítették.

A *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok* az elmúlt több, mint 12 évben érdekesebbnél érdekesebb közleményeket adott át az olvasóknak, ezzel is gazdagítva a társadalom- és gazdaságtudományok iránt érdeklődő szakemberek rendelkezésére álló tudásbázist, tucatnyi szerzőnek szerzett boldog perceket azzal, hogy nyilvánosságot biztosított kutatásaiknak, eredményeiknek. Az egyszerű, főiskolai szimpóziumkötetből egy magasan jegyzett, tudományos testületek által elismert, nemzetközi publikációs elvárásoknak megfelelő színvonalon szerkesztett és kiadott izgalmas folyóiratot foghat (virtuálisan) a kezébe az olvasó.

A tanulmánykötet egy korszak végét jelzi. Egy olyan korszakét, melyben a folyóirat felnőtté, a társadalom- és gazdaságtudományokat fókuszba állító, hazai tudományos folyóiratok ligájának elismert tagjává vált. Mindez a fejlődés, változás, ami a közelmúltban a folyóirattal történt, nem valósulhatott volna meg, vagy nem így történtek volna a dolgok, ha nem annak a kezében van az irányítás, ha nem az ül a (virtuális) főszerkesztői székben, aki ott ült. 2018 és 2024 között Dr. Fenyvesi Éva, fáradságot nem ismerve látta el a főszerkesztői feladatokat, aki - nem melleleg - hosszú éveken keresztül - mindamelllett, hogy aktívan részt vett a hallgatók oktatásában - vezette a (különböző neveken működő) Közgazdasági és

Üzleti Tudományok tanszéket a BGE Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karán, és emellett közel nyolc évig tudományos dékánhelyettesként őrködött a kar tudományos tevékenysége felett. Éva alapító főszerkesztője volt a folyóiratnak, tevékenysége során kiválóan kamatoztatta a tudományos életben előzetesen és folyamatosan szerzett tapasztalatait, hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatait, baráti viszonyát tanszéki és kari kollégáival és hallgatóival. Munkatársaival közösen érték el a folyóirat minősítéseit, szakmai reputációját, szereztek sok elégedett olvasót a gondosan megválogatott, tudományos értékű publikációk megjelenítésével. Bár fáradhatatlanul dolgozott a folyóiratért, nyugdíjba vonulását követően mégis úgy döntött, hogy ezt a feladatot már átadja másnak.

Ezzel a tanulmánykötettel köszönjük meg Dr. Fenyvesi Évának, hogy úgy érezte, érdemes energiát fektetni a folyóiratba, hogy megéri álmatlan éjszakákon át ébren lenni és a folyóiratot szerkeszteni, telefonokat, levelezést intézni, lektorokat felkérni, bürokratikus akadályokon átlendülni, de még akár szerzőkkel is kellemetlen szituációkba is keveredni, ha egy közlemény nem érte el a szerkesztőség által megkövetelt tudományos színvonalat.

Kedves Éva!

A szerkesztőség tagjai, a munkatársaid, a szerzők és az olvasók és a magam nevében köszönöm lelkiismeretes főszerkesztői munkádat, eltökéltségedet, kitartásodat, és bízom abban, hogy ha a legközelebb kezredbe kerül a folyóirat legújabb száma, akkor is úgy érzed majd, hogy ezért érdemes volt...

Dr. habil. Lugasi Andrea
A KVIK volt dékánja

AZ OKTATÁS KULCSSZEREPE AZ INNOVÁCIÓS TELJESÍTMÉNY ALAKULÁSÁBAN AZ EU TAGÁLLAMOK PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Bán Erika – Bene Andrea – Csernák József

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_1](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_1)

ABSZTRAKT

Az innováció mára a gazdasági növekedés és a jólét egyik legfontosabb hajtóerejévé vált. A globális verseny egyre fokozódik a nemzetek között, versenyelőnyt pedig hatékonyan az innovációs teljesítmény fokozásával van lehetőség elérni. Az oktatás és az innováció közötti szoros összefüggés egyre inkább a figyelem középpontjába kerül az Európai Unióban. Ainformációs technológiák által gerjesztett radikális változásokhoz történő alkalmazkodás nélkülözhetetlen elemévé vált a képzés, tudásfejlesztés. A digitalizáció felgyorsulása új készségeket igényel, amiket elsősorban az oktatás tud biztosítani. A hatékony oktatási rendszer az innovációs folyamatokhoz történő gyors csatlakozást segíti elő, ami mára nem csupán versenyelőnyt jelent, de létkérdéssé vált. Az éghajlatváltozás okozta kihívások kezelése során olyan új és innovatív megoldásokra van szükség, amihez szintén tudásbázis és hatékony alkalmazási képesség szükséges. A megfelelő tudás és képesség megléte egyben szellemi vagyont is jelent, ami a vállalatok, valamint általuk egy nemzet értékét is jelentik. A nemzetek szellemi vagyona kulcsfontosságúvá vált mára az innováció ösztönzésében, a befektetések védelmében és a technológiai fejlődés elősegítésében is. A tanulmány az európai uniós innovációs teljesítménytábla adatait vizsgálja. A kutatás a szellemi vagyont, az információs technológiai ismeretet, valamint az oktatást determináló indikátorokat elemzi, majd végül reflektorfénybe helyezi az oktatás kulcsszerepét. A kutatás azt igazolta, hogy az oktatás fejlesztésével erőteljes előrelépést lehet elérni az innovációs teljesítményekben. A vizsgálatok azt igazolták, hogy az oktatási rendszer működésének hatékonysága szignifikánsan befolyásolja az innovációs teljesítmény két kardinálisan fontos tényezőjét is, meghatározza az információs technológia alkalmazásának képességét, valamint a szellemi vagyon alakulását is. Ez azt is jelenti, hogy az oktatási rendszer fejlesztésére fordított források előrevetíthető módon megjelennek az olyan területeken is, mint az

információs technológiák aktívabb alkalmazása és a szellemi vagyon növekedése. Ez utóbbiak pedig jelentős javulást eredményezhetnek Magyarország innovációs teljesítményében.

A tanulmány célja az volt, hogy a döntéshozók feladatát is segítse azáltal, hogy rávilágít az oktatási rendszer fejlesztési igényére, egyben azt is jelzi, hogy ezen terület fejlesztése jelentős eredményjavulást eredményez az ország gazdasági teljesítményében, jólétében. A kutatás nem csupán a döntéshozókat segíti, irányvonalat mutat más érintetteknek egyaránt.

ABSTRACT

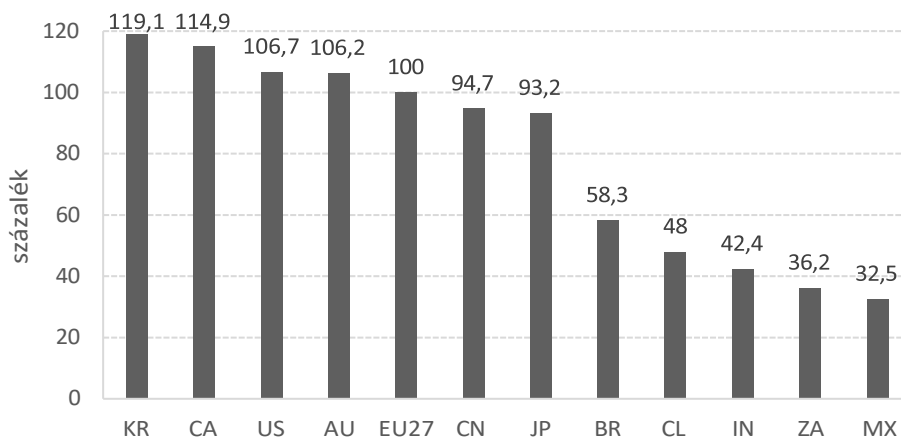
Innovation has become a key driver of economic growth and prosperity. Global competition between nations is intensifying and competitive advantage can be gained effectively by improving innovation performance. The close link between education and innovation is increasingly becoming a focus of attention in the European Union. Training and knowledge development have become an essential element in adapting to the radical changes brought about by information technologies. The acceleration of digitalisation requires new skills, which education in particular can provide. An effective education system facilitates rapid entry into innovation processes, which is not only a competitive advantage but a necessity. Tackling the challenges of climate change requires new and innovative solutions that also require a knowledge base and effective application capacity. Having the right knowledge and skills is also an intellectual asset, which is the value of a company and, through it, of a nation. Intellectual assets have become a key factor in stimulating innovation, protecting investment, and promoting technological progress. The study examines data from the EU Innovation Performance Scoreboard. The research analyses the indicators that determine intellectual assets, information technology skills, and education and finally focuses on the key role of education. Research has shown that improving education can make a big difference to innovation performance. It has been shown that the effectiveness of the functioning of the education system has a significant impact on two cardinal determinants of innovation performance, the ability to use information technology and the development of intellectual capital. This also implies that the resources devoted to improving the

education system have a predictable impact in areas such as more active use of information technologies and growth in intellectual wealth. The latter could in turn lead to a significant improvement in Hungary's innovation performance.

The aim of the study was to help policy makers by highlighting the need for the development of the education system, while at the same time indicating that the development of this area will lead to significant improvements in the country's economic performance and welfare. The research will not only help policymakers but will also provide guidance to other stakeholders.

Az Európai Unió innovációs teljesítményének alakulása

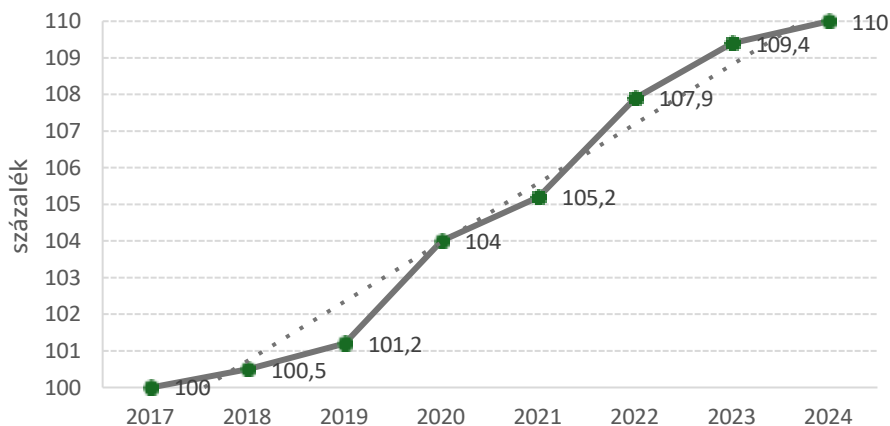
Az innováció az új ötletek, termékek, szolgáltatások és folyamatok létrehozását és bevezetését jelenti, amik hozzájárulnak a társadalmi és gazdasági fejlődéshez, a jóléthez (Kárpáti, 2023). Az Európai Unió (EU) az elmúlt évtizedekben jelentős hangsúlyt fektetett az innovációra, mint a gazdasági növekedés és a versenyképesség egyik kulcsfontosságú hajtóerejére. Az EU számos kezdeményezést és programot indított az innováció ösztönzése érdekében. Fő cél egyrészt a tagállamok jóléti szintjének javítása, másrészt a globális versenyben való teljesítményének fokozása. Az innovációs eredmény a korábbi években az Egyesült Államokban és Japánban volt kiemelkedő, jelenleg pedig Dél-Korea teljesítménye jár élen. Az 1. ábra tanúsága szerint Kanada, USA és Ausztrália teljesítményét közelítve következik az EU, aki mára Japánt és Kínát is megelőzte.

1. ábra. A globális versenytársak innovációs teljesítménye az EU-hoz viszonyítva (2004)

Forrás: EIS, 2024

Az EU innovációs teljesítményét az Európai Bizottság (EB) évről évre méri, és arról jelentést publikál a tagállamok számára 2017 óta. A legfrissebb jelentés hét évet ölel fel, amely idő alatt az EU-nak 10 százalékos sikerült javítani teljesítményén (2. ábra).

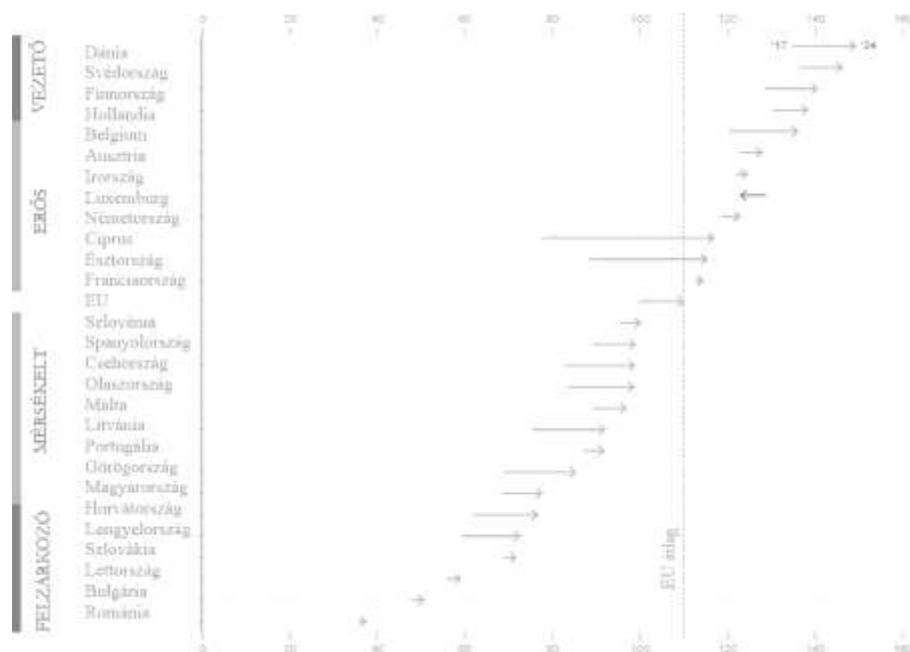

2. ábra. Az EU innovációs teljesítményének alakulása 2017 és 2024 között (2024)

Forrás: EIS, 2024

Az EU innovációt ösztönző politikája a tagállamokat különböző módon érintette. Az EU-s országok innovációs teljesítménye jelentős mértékben eltér egymástól. Az innovatívabb országok általában versenyképesebbek a nemzetközi piacon is, amihez hozzájárul az, hogy magasabb hozzáadott

értékű termékeket és szolgáltatásokat tudnak előállítani. Ezekben az országokban az innováció érezhető módon hozzájárul az életminőség javulásához, új munkahelyek teremtéséhez és a társadalmi problémák hatékony megoldásához. Az EB által biztosított innovációs eredménytábla lehetővé teszi a tagállamok innovációs teljesítményében jelentkező eltérés mérését, elemzését. Az évről évre kiadott jelentésben a tagállamok négy kategóriában kerülnek megjelölésre. Ezek a vezető (EU átlag 125%-a felett), erős (100-125%), mérsékelt (70-100%) és felzárkózó (70% alatt) innovátor csoportok. A csoportok átrendeződése a vizsgált években megfigyelhető a 3. ábrán. Dánia 2023-ban előzte meg a több éven át listavezető Svédországot, majd 2024-ben is a legaktívabban innováló tagállamként teljesített. (EIS, 2024)

3. ábra. Az EU tagállamainak innovációs teljesítményének alakulása 2017 és 2024 között (2024)

Forrás: *EIS, 2024*

A vizsgált időszakban a tagállamok közül csak Luxemburg esetében figyelhető meg teljesítménycsökkenés (-5,5 százalék), de így is 24,5 százalékkal teljesített az EU átlag felett 2024-ben és továbbra is erős innovátornak számít. Magyarország fejlődési dinamikája átlagosnak

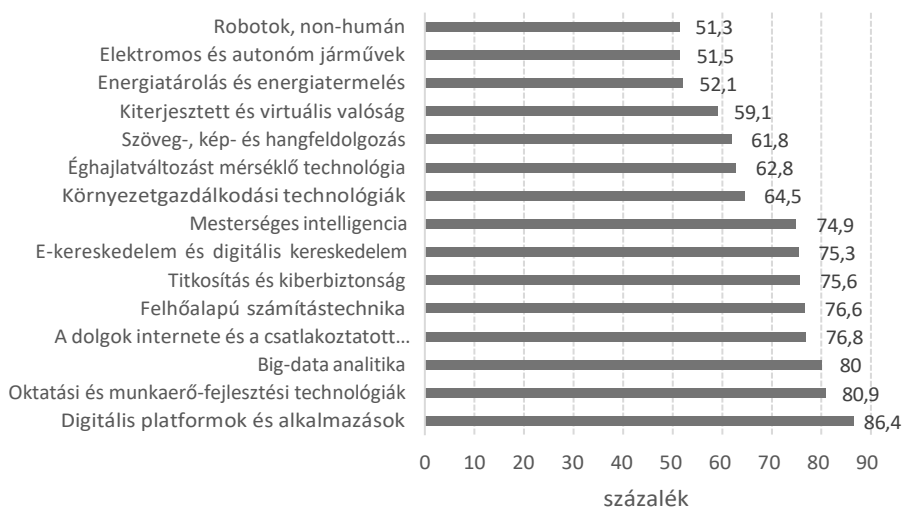
tekinthető (10 százalék). Jelentősebb változást 2024-ben az éreztette leginkább, hogy a felzárkózó csoportból a mérsékelt innovátor csoportba léphetett Magyarország az EU átlag 77,6 százalékának teljesítésével. Az élenjáró Dánia az elmúlt hét évben 14,2 százalékkal javította eredményét, 2024-ben az EU átlag 149,3 százalékát érte el. A tagállamok között kiemelkedő dinamikával Ciprus és Észtország fejlődött 2017-hez képest az innováció területén. A vizsgált időszakban Ciprus 38,9 százalékkal, Észtország pedig 26,8 százalékkal javította innovációs teljesítményét. (3. ábra)

A tagállamok innovációs teljesítményében mutatkozó különbségek olyan egyenlőtlenséget eredményeznek, ami negatív hatással van az EU összteljesítményére. Ezért érdemes az innovatív országok teljesítményét közelebbről is megvizsgálni és megvilágításba helyezni a jó gyakorlatokat, követendő példákat ezáltal is elősegítve a gyengébben teljesítő tagállamok fejlesztendő területeinek kijelölését és hatékony javítását. A továbbiakban a tanulmány az innovációs aktivitást befolyásoló főbb tényezőkre is felhívja a figyelmet, majd azok alakulását vizsgálja az EU-ban és az egyes tagállamokban.

Az innovációs aktivitást befolyásoló fontosabb tényezők

Az innováció, mint a társadalmi és gazdasági fejlődés motorja, számos tényező együttes hatásának eredménye. Ezek a tényezők komplex módon hatnak egymásra, és jelentős eltérések lehetnek különböző régiók, iparágak vagy vállalatok között. A gazdasági növekedés, a versenyképesség, a beruházások szintje, a szabályozási környezet, a piac mérete és jellege mind hatással vannak az innovációra (Csath, 2010). A társadalmi attitűdök az innováció iránt, a képzettség szintje, a munkaerő mobilitása, a kultúra és a társadalmi kohézió szintén fontos tényezők. A kormányzati politika, az innováció támogatása, a kutatás-fejlesztésre fordított források, a szabályozási környezet stabilitása mind befolyásolják az innovációs aktivitást. Az innováció komplex jelenség, amely számos tényező együttes hatásának eredménye. A sikeres innovációhoz a környezeti, vállalati, tudásalapú és egyéb tényezők egyensúlyának megteremtése szükséges (Bene, 2018; Horváth 2021).

Hosszú évek óta vizsgálják kutatók, hogy mik azok a tényezők, amik fejlesztésével rendkívül hatékony teljesítményfokozást lehet elérni. Az innováció jelenségének komplexitása azonban ezt nehezen determinálható területté teszi. Vannak azonban olyan piaci jellemzők, általános trendek, amik felhívják a figyelmet fontosabb fejlesztési területekre. Az iparágak körében végzett Future of Jobs (FEJS, 2023) legfrissebb felmérés arra mutatott rá, hogy a szervezetek jellemzően öt éven belül új technológia bevezetését stratégiai irányelvként kezelik. A vállalatok döntő többsége 2027-ig megjelenik digitális platformon. A felmérés szerint a vállalatok háromnegyede a mesterséges intelligenciát, a felhőalkalmazásokat, a nagy adat állományok kezelésére irányuló technológiákat alkalmazni kívánja három éven belül. Emellett a vállalatokra az is jellemző (86 százalék), hogy a kereskedelmi folyamatok digitalizációját kardinális fontosságúnak ítéli meg. Fontos kiemelni, hogy a vállalatok 80,9 százaléka a humán erőforrás képzését segítő oktatástechnológiai fejlesztéseket is közeljövőben megvalósítandó feladatnak tüzték ki. Mindez rámutat az *információs technológiai ismeretek* meglétének fontosságára, ami egyben egy elkerülhetetlen fejlesztési területté vált mára. (4. ábra)

4. ábra. Bevezetni kívánt technológiák a vállalatok körében 2023-2027 között (2023)

Forrás: saját szerkesztés FJS2023 alapján, 2024

A tudás, a tudás által megjelenő újítások, fejlesztések nem csupán a szervezetek számára képviselnek értéket. Az innováció révén megjelenik a szellemi vagyon, ami a társadalmi fejlődés motorjai is egyben. Ezen túlmenően az új ötletek, találmányok és művészeti alkotások gazdagítják életünket és formálják egy nemzet kultúráját. A szellemi tulajdon gyakran láthatatlan, mégis rendkívül értékes vagyon. Egy szabadalom, védjegy, szerzői jog vagy formatervezési minta mögött olyan innovatív ötletek, kreatív alkotások vagy egyedi márkaidentitás áll, amik jelentős gazdasági értéket képviselhetnek. A szellemi tulajdon versenyelőnyt biztosít, és megkülönbözteti a termékeket és a szolgáltatásokat a piacon. Ezek a termékek licencelés, franchise vagy más jellegű értékesítés révén jelentős bevételi forrássá válhatnak. Így a szellemi tulajdon növeli a vállalat értékét, vonzóvá téve azt befektetők számára. A szellemi tulajdon birtokosai erősebb pozícióból tárgyalhatnak partnereikkel. A szellemi tulajdon értéke idővel növekedhet, amennyiben sikeres termékek vagy szolgáltatások állnak mögötte. Tehát, a szellemi tulajdonjogok alapvető szerepet játszanak az innováció, a versenyképesség és a gazdasági növekedés ösztönzésében. Mára ezen vagyon védelme kiemelt figyelmet kap. Az EU hangsúlyozza és fokozottan támogatja a szellemi tulajdon védelmét és előmozdítását. A szellemi tulajdonjogok védelme biztosítja, hogy az innovátorok és a vállalkozások biztonságban érezhessék magukat befektetéseikkel kapcsolatban, ami ösztönzi őket új termékek és szolgáltatások kifejlesztésére. Az EU hangsúlyozza, hogy a szellemi tulajdonjogok védelme erősíti az európai vállalatok versenyképességét a nemzetközi piacon is. A szellemi tulajdon védelme az országoknak is kulcsfontosságú az innováció, a versenyképesség és a gazdasági növekedés szempontjából. Magyarországon a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs stratégia szerint a szellemi tulajdon védelme és hasznosítása az egyik legfontosabb mozgatórugója a hazai innovációs teljesítmény fokozásának. Tudásátadás, hatékony eljárások támogatásával, a joggyakorlatok megosztásával, a szükséges források biztosításával igyekszik a magyar kormány támogatni a piaci szereplőket, egyetemeket, magánszemélyeket a szellemi alkotómunka megfelelő elismerése érdekében. (SZTNH, 2013-2015; PP, 2021; Keserű, 2019; EC, 2023)

Az információs technológiai ismeretek és a szellemi vagyon vonatkozásában is megállapítható a tudás, a tudástranszfer folyamatok kulcsfontosságú szerepe. Az *oktatás* a tudástranszfer mentén a szakmai ismeretek mellett olyan készségeket is fejleszt, amik elengedhetetlenek a sikeres innováció megvalósításához (Bakos-Tóth & Baranyi, 2016). Az oktatás által elsajátított tudás és készségek teszik lehetővé az új ötletek, folyamatok, találmányok, egyéb újítások alkalmazásának képességét. Az oktatás ösztönzi a diákokat arra, hogy új ötleteket generáljanak, más perspektívából vizsgálják a problémákat és merjenek kísérletezni. Az iskolákban és egyetemeken a csoportmunka és a projektek során a diákok megtanulják, hogyan működjenek együtt másokkal, hogyan osszák meg az ötleteiket és hogyan fogadják el mások véleményét. Az önálló tanulás és az élet során történő folyamatos tanulás képessége elengedhetetlen az innovációhoz, hiszen a világ folyamatosan változik, és az új ismeretek elsajátítása kulcsfontosságú a sikerhez. Az oktatási intézményekben végzett kutatások gyakran eredményeznek új tudományos felfedezéseket és találmányokat, amelyek később szellemi tulajdonná válhatnak. Az oktatás szerepe a szellemi tulajdon védelmében és hasznosításában is jelentős. Az oktatás során a diákokat meg kell tanítani a szellemi tulajdonjogok fontosságára és azok védelmének módjaira. Így a jövő generációi jobban felkészültek lesznek arra, hogy saját szellemi alkotásaikat megvédjék és a mások tulajdonát tiszteletben tartsák. Az oktatási intézményekben képzik azokat a szakembereket is, akik képesek a szellemi tulajdonjogok védelmével foglalkozni (pl. ügyvédek, szabadalmi ügyvivők, stb.). Az oktatási intézményekben a diákok és a kutatók kapcsolatba kerülhetnek egymással és a vállalatokkal, ami elősegíti az együttműködést és a szellemi tulajdon hasznosítását. (SZTNH, 2024; Pogácsás, 2013; Pogácsás 2017)

Az oktatásnak tehát kulcsfontosságú szerepe van abban, hogy olyan egyéneket neveljen, akik képesek új ötleteket generálni, problémákat megoldani és hozzájárulni a társadalom és a gazdaság fejlődéséhez. Az innovatív oktatás olyan hallgatókat nevel, akik képesek alkalmazkodni a folyamatosan változó világhoz és sikeresen megállják a helyüket a jövő kihívásaival szemben. A tanulmány a továbbiakban az oktatásra, szellemi vagyonra és információs technológiák alkalmazására irányuló innovációs

teljesítménymutatókat helyezi megvilágításba, és azt vizsgálja, hogy azok hogyan alakultak az EU-ban és egyes tagállamokban.

ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

A tanulmány szekunder források felhasználásával az EU innovációs teljesítményét elemzi. Az Európai Bizottság által kiadott Európai Innovációs Eredménytábla (EIS) összehasonlító értékelést nyújt az uniós tagállamok, más európai országok és kiválasztott harmadik országok kutatási és innovációs teljesítményéről. Segít az országoknak felmérni nemzeti innovációs rendszereik relatív erősségeit és gyengeségeit, és azonosítani azokat a kihívásokat, amikkel foglalkozniuk kell. A 2024. évi európai innovációs eredménytáblát 2024. július 8-án tették közzé.

A tanulmány az EIS legfrissebb jelentésének (EIS, 2024) adatait használja fel, és a továbbiakban a 2024-ben elért eredmények alapján az EU átlag, a legjobban teljesítő Dánia, a legdinamikusabban fejlődő Ciprus és Észtország, valamint Magyarország indikátoradatait dolgozza fel. Az EIS összesített innovációs mutatókat kisebb mutatókészlettel számítják ki. A mutatókészlet négy csoportban szerepelteti az indikátorokat: keretfeltételek (1), beruházások (2), innovációs aktivitás (3) és a hatások (4). A tanulmány a rendelkezésre álló indikátorok közül az oktatást, szellemi vagyont és az információs technológiák használatát jelölő adatokat dolgozza fel. Az adatok az EU átlaghoz viszonyítva kerülnek megjelölésre. A vizsgálat a 2017 és 2024 közötti időszakot elemzi, valamint legfrissebb adatnak a 2024. évi jelentést tekinti. Az elemzés során leíró statisztikai módszerek – elsősorban időszorelemzés – és összefüggésvizsgálatok kerülnek – korreláció, regresszió – alkalmazásra.

EREDMÉNYEK

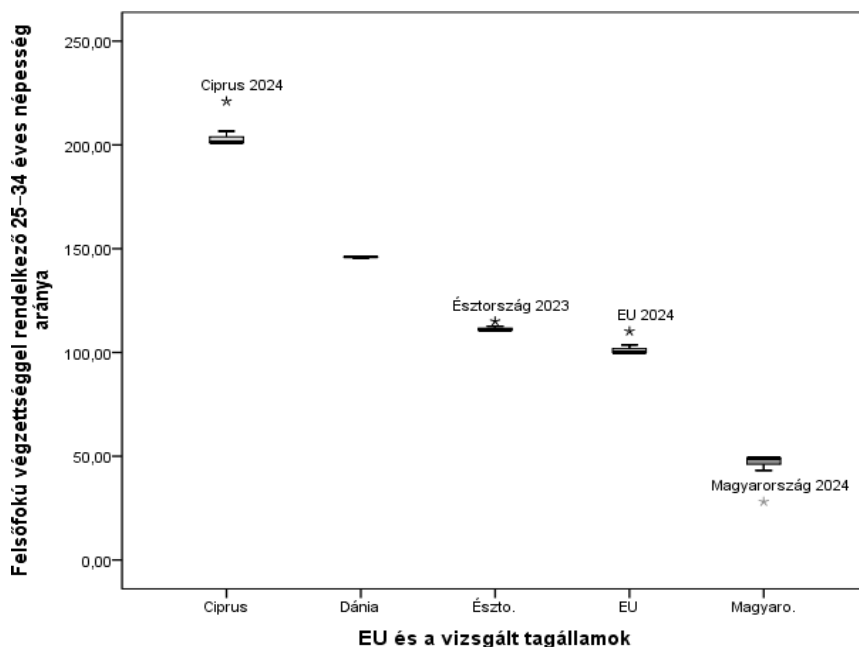
Az elemzés a kiválasztott mutatókat külön-külön és összefüggésében is vizsgálja az EU, Dánia, Észtország, Ciprus és Magyarország esetében. A mutatók elemzésére a következő sorrendben kerül sor: oktatás, információs technológiák alkalmazása, szellemi vagyon. Ezt követően pedig az oktatás és a két kulcsfaktor: információs technológiák és szellemi vagyon alakulása közötti összefüggések vizsgálata kerül bemutatásra.

Az oktatás helyzetének alakulása a kiválasztott EU tagállamoknál

Az EIS mutatókészletének keretfeltételekre irányuló első dimenziója az emberi erőforrás. Ez a dimenzió összetett mutató, három mutató súlyozatlan átlaga. A kutatás a három mutatóból kettővel, a felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–34 éves és az egész életen át tartó tanulási folyamatban részt vevő 25–64 éves népességi arányszámot vizsgálja.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–34 éves népesség százalékos aránya mutató a fejlett készségek kínálatának általános mérőszáma. Nem korlátozódik a tudományos és műszaki területekre, mert az innovációk sikeres hasznosulása számos területen különböző készségek meglététől függ. Ez a mutató a népesség viszonylag fiatal, 25–34 éves korcsoportjára összpontosít.

A kiválasztott tagállamok mutatóit vizsgálva megállapítható, hogy Ciprus magasan élen járt a 2017-2024 közötti teljes időszakban. A teljesítménye kiugró értékkel zárt, 2024-re az EU átlag 221 százalékos szintjét érte el az 5. ábra tanúsága szerint.

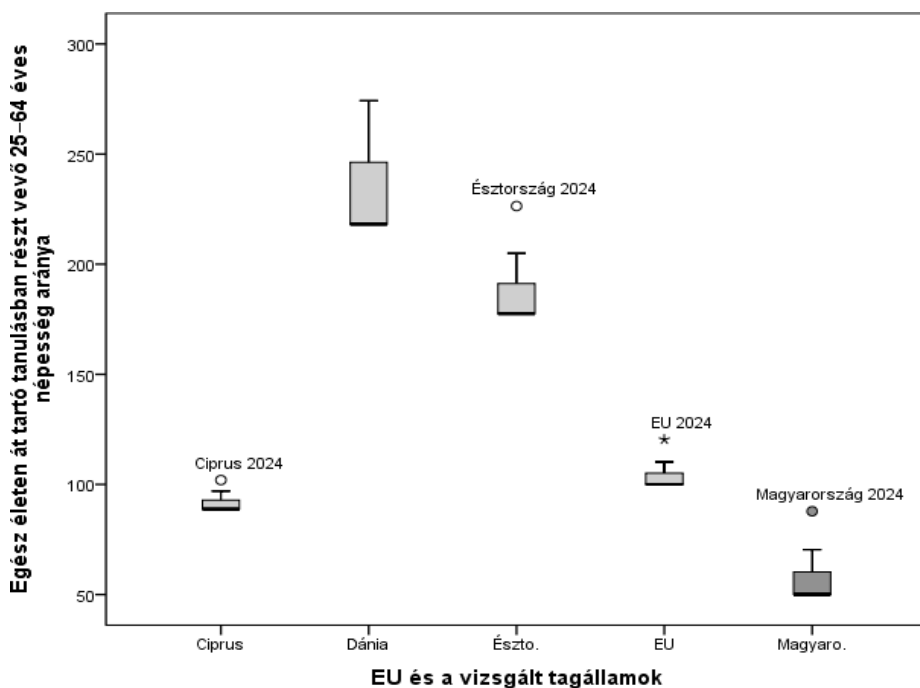

5. ábra. Felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–34 éves népesség arányának alakulása az EU és a vizsgált tagállamok esetében (2017-2024)

Forrás: saját szerkesztés EIS2024 alapján, 2024

Ciprust Dánia követi kimagasló eredménnyel. Dánia a vizsgált időszak elejétől 45-46 százalékkal az EU átlag felett teljesített. Még mindig jóval az EU átlag felett teljesített Észtország is a vizsgált években. Ciprushoz hasonlóan az észteknél is az utóbbi két évben figyelhető meg jelentősebb fejlődés, 2024-ben az EU átlagot 12,6 százalékkal haladta meg a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság aránya. Az EU is folyamatos javulást ért el, majd az utóbbi évben dinamikusabbá vált a fejlődés. Ez időben Magyarország jóval gyengébben teljesített. A vizsgált időszak első évében a magyar teljesítmény csupán 49,1 százalékát tette ki az EU átlagértékének. Hosszú évekig Magyarország előrelépést nem tudott elérni, a mutató stagnált, majd az utóbbi két évben érezhetően tovább romlott a helyzet. Végül 2024-ben már csak az EU átlag 28,1 százalékos szintjét tükrözte a magyar oktatási rendszert minősítő mutató értéke. (5. ábra)

Az oktatásra vonatkozó másik indikátor az egész életen át tartó tanulásban részt vevő 25–64 éves népesség százalékos arány mutató. Az egész életen át tartó tanulás magában foglal minden olyan célirányos tanulási tevékenységet, legyen az formális, nem formális vagy informális, aminek célja az ismeretek, készségek és kompetenciák fejlesztése. Az egész életen át tartó tanulásban résztvevők arányát tekintve a vizsgált országok teljesítménye a felsőfokú végzettségűek arányától eltérően alakult. Dánia rendkívül kimagasló teljesítménnyel hívja ki a figyelemet. A vizsgált időszak első évében Dánia 118,2 százalékkal haladta meg az EU átlagértékét, majd tovább erősödve 2024-ben 174,3 százalékkal szárnyalta túl az EU-s átlagot, ez olvasható le a 6. ábráról. (EIS, 2024)

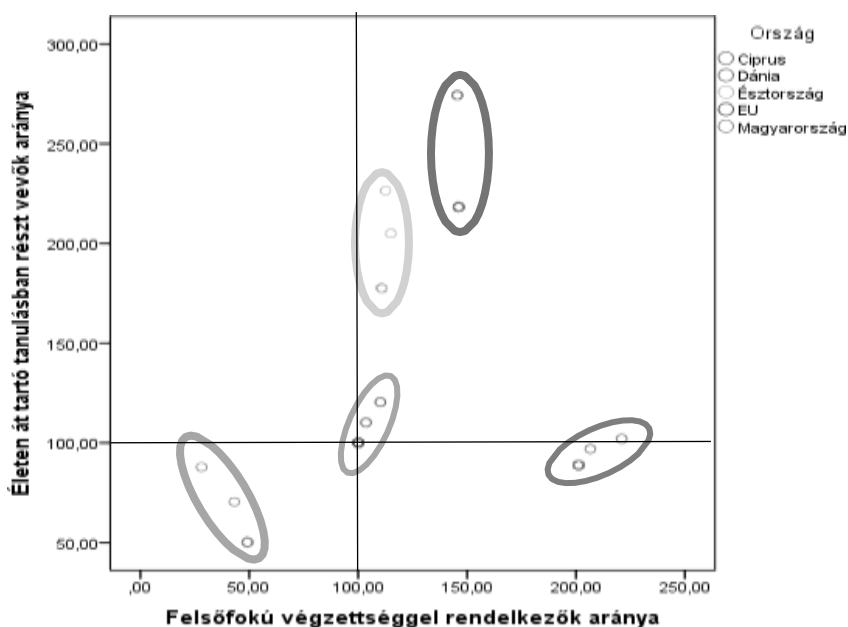
6. ábra. Egész életen át tartó tanulásban részt vevő 25–64 éves népesség arányának alakulása az EU és a vizsgált tagállamok esetében (2017-2024)

Forrás: saját szerkesztés EIS2024 alapján, 2024

Az egész életen át tartó tanulásban részt vevő népességi arány Észtországban is kimagasló, a mutató értéke 2017-ben 77,8 százalékkal haladta meg az EU átlagot, majd 2024-re már 126,4 százalékos volt a felülteljesítés. Míg Ciprus a felsőfokú végzettséggel rendelkező 25-34 év közöttiek részarány esetében élenjáró a vizsgált tagállamok között, addig az életen át tartó tanulásban résztvevők népességi arányszám mutató elmarad az EU átlagtól, csupán annak 88,8-96,9 százalékát érte el, csak 2024-ben mutatott 102 százalékot. Az EU átlag Ciprushoz hasonlóan az utolsó két évben mutatott érdemi javulást, 2024-re 20,4 százalékkal javította az életen át tartó tanulásba bevont lakosság részarányát a 2017. évhez képest. Magyarországon a felsőfokú végzettséggel rendelkezők részarány mutatóhoz hasonlóan, az életen át tartó tanulásra vonatkozó mutató sem közelíti meg az EU átlagot. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők részarányát jelző romló mutatóhoz képest ez a mutató a vizsgált időszak utolsó két évben markánsabb javulást mutatott. A

vizsgálat első évében az EU átlag 50,1 százalékát érte el a mutatóérték és ezen egészen 2022-ig nem tudott javítani Magyarország. Az azt követő évben már a mutató érték 70,4 százalékra nőtt, majd 2024-ben 87,8 százalékát érte el az EU átlagnak, ami még mindig rendkívül alacsony teljesítmény. (6. ábra)

Az oktatásra vonatkozó két mutató együttes hatását érzékeltetve, a két mutató dimenziójában a vizsgált országok jól érzékelhető módon különülnek el. Jól látható a 7. ábrán, hogy az élenjáró Dániában az oktatás kimagasló szinten tart, az ország egyaránt a felsőfokú képzés és az életen át tartó tanulás vonatkozásában is.

7. ábra. A vizsgált tagállamok az oktatásra irányuló két mutató dimenziója szerinti elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés, 2024

Ciprus esetében a felsőfokú képzés, Észtországban pedig inkább az életen át tartó tanulás a dominánsabb erősség az oktatás területén. Az egyértelműen jól látszik, hogy mindkét országban meghatározó jelentőséggel bír a képzés, oktatás. Az EU átlag jelentősen elmarad Dánia, Ciprus és Észtország teljesítményétől. Az EU-ban a vizsgált hét év alatt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők népességi aránya is javult, ennél jobban pedig, az életen át tartó tanulásban résztvevők népességi aránya

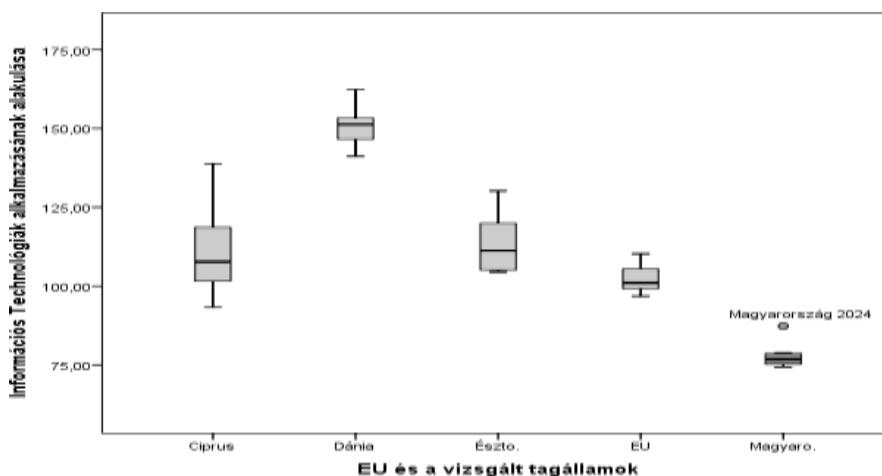
növekedett. Magyarország, ahogyan az egyes mutatók elemzésénél is látható volt, elmaradást mutat az életen át tartó tanulásban résztvevők arányszáma esetében is, és ennél is jelentősebb a lemaradás a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság részarányát tekintve. (7. ábra)

Az információs technológiák alkalmazásának alakulása a kiválasztott EU tagállamoknál

A továbbiakban a kutatás a kiválasztott EU-s tagállamokban az információs technológiák alkalmazásának helyzetét vizsgálja.

Az EIS mutatókészletének a beruházásokra irányuló mutatója három dimenzióból áll, amelyek közül a harmadik az információs technológiák használata kerül elemzésre. Ez a dimenzió összetett mutató, kiszámítása két almutató súlyozatlan átlagaként történik. Az egyik almutató jelöli azokat a szervezeteket, ahol a munkatársak információs és kommunikációs technológiák (IKT) alkalmazásához szükséges készségeit aktívan fejlesztik és az alkalmaznak IKT-szakember(eke)t. A mutató tehát, olyan vállalkozásokat jelöl, amelyek képzést nyújtanak személyzetük információs és IKT-készségeinek fejlesztése vagy korszerűsítése érdekében. Az IKT-készségek különösen fontosak az innováció szempontjából az egyre inkább digitalizálódó gazdaságban. A másik almutató pedig olyan vállalkozásokra is rámutat, amelyek IKT-szakember(eke)t foglalkoztatnak. Az Eurostat meghatározása szerint az IKT-szakemberek olyan munkavállalók, akik képesek IKT-rendszerek fejlesztésére, működtetésére és karbantartására, és akik számára munkájuk fő részét az IKT képezi (Eurostat,2023).

Az információs technológiák alkalmazásának helyzetét tekintve a vizsgált országok jellemzően fejlődést mutattak 2017 és 2024 közötti időszakban. Dánia már 2017-ben közel ötven százalékkal meghaladta az EU átlagot, 2024-ben pedig azt 62,4 százalékkal múlta fölül a 8. ábra tanúsága szerint.

8. ábra. Információs Technológiák alkalmazásának alakulása az EU és a vizsgált tagállamok esetében (2017-2024)

Forrás: saját szerkesztés EIS2024 alapján, 2024

Ciprus esetében dinamikus fejlődés mutatkozott, közel negyven százalékkal javult a mutató értéke 2017 és 2024 között. Szintén lendületes ütemben fejlődött Észtország is, 2024-ben 30,2 százalékkal haladta meg az EU átlagot a mutató értéke. Az EU összmutatója enyhe emelkedés után 2022 és 2023 között jelentősen visszaesett, majd 2024-ben ismét több, mint tíz százalékos eredményjavulást mutatott. Magyarország ugyan tíz százalékkal tudta javítani a mutató értékét 2017 és 2024 között, azonban így is csupán az EU átlag szint 87,3 százalékát érte el teljesítményével a vizsgált időszak végére. (8. ábra)

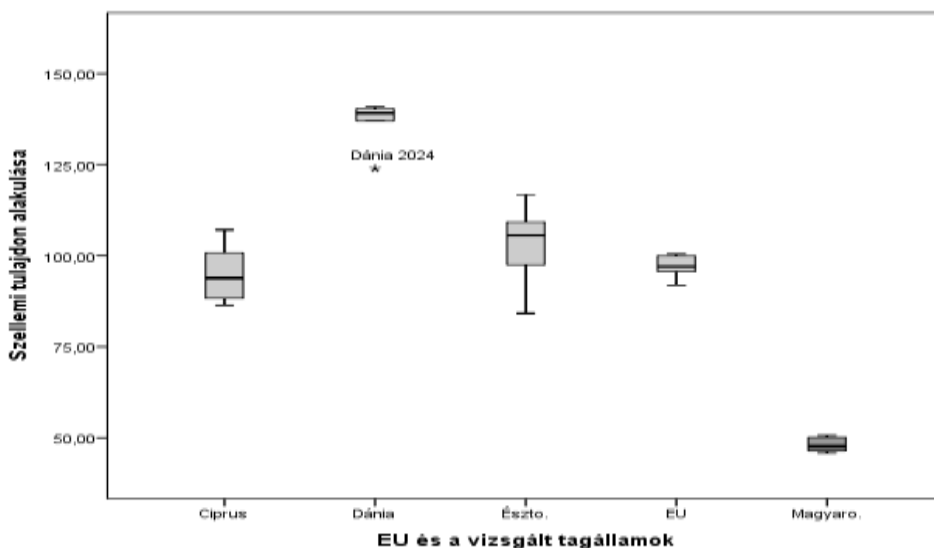
A szellemi vagyon alakulása a kiválasztott EU tagállamoknál

A tanulmány a továbbiakban a szellemi tulajdonra vonatkozó elemzésre tér át. A kiválasztott EU-s tagállamokban a szellemi vagyon helyzetét vizsgálja.

Szellemi tulajdonra vonatkozó indikátor összetett mutató, három almutató súlyozatlan átlaga. A mutató kiterjed a PCT (Patent Cooperation Treaty – Szabadalmi Együtműködési Szerződés) szabadalmi-, a védjegy- és formatervezési mintaoltalmi bejelentésekre. A PCT szabadalmi bejelentések száma tükrözi a vállalatok új termékek kifejlesztésére való képességét, ami meghatározza a versenyelőnyüket is egyben. Az új

termékek innovációs ütemének egyik mérőszáma a szabadalmak száma. A szabadalmak száma az elsőbbség dátumán, a feltaláló lakóhelye szerinti országon alapul. A védjegyek is fontos innovációs mutatók, különösen a szolgáltatási szektorban. A közösségi védjegy egységes jogot biztosít jogosultja számára. A közösségi védjegy az EU valamennyi tagállamában alkalmazható egyetlen eljárás révén, és ez egyszerűsíti az európai szintű védjegypolitikát. A formatervezési minta a terméknek vagy a termék egy részének a vonalakból, körvonalakból, színekből, alakból, felületből, anyagokból és/vagy díszítésből eredő külső megjelenése. (EIS, 2024)

A szellemi tulajdonra vonatkozó mutató a vizsgált országoknál jellemzően negatív trendet követett 2017-2024 közötti időszakban. Egyedül Észtország mutatott jelentősebb javulást, 2024-re az EU átlag 108,2 százalékat érte el, amely leolvasható a 9. ábráról.

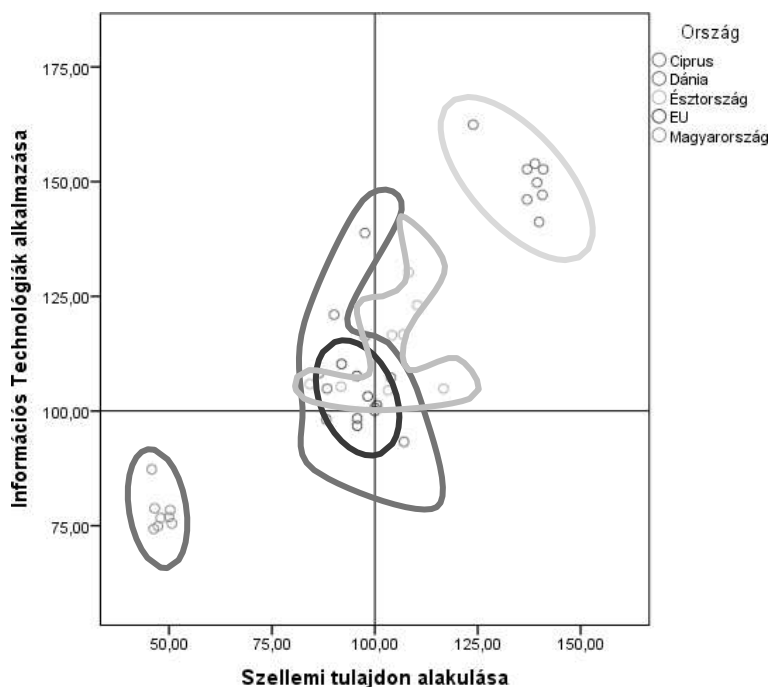
9. ábra. Szellemi tulajdon alakulása az EU átlaghoz viszonyítva (%) (2017-2024)
 Forrás: saját szerkesztés EIS2024 alapján, 2024

A 2017-2024 időszakban végig Dánia járt élen a szellemi vagyon tekintetében a vizsgált tagállamok és az EU átlag eredményeit elemezve. Bár Dánia 2024-ben saját eredményét jelentősen rontotta, de még így is 23,9 százalékkal teljesített az uniós átlag felett. Ciprus és Észtország az EU átlag körüli eredménnyel egy dinamikusabb szellemi tulajdonhoz kapcsolódó gyakorlatot mutatnak a többi vizsgált tagállamhoz képest. Magyarország pedig a vizsgált időszakban egy kiegyensúlyozott eredményt

mutatott, azonban az jóval elmarad az EU átlagtól, így a többi vizsgált tagállam eredményétől is. Az EU átlag, Észtország és Ciprus teljesítményének ingadozása az országok sorrendiségét többször is megváltoztatja a 2017-2024 időszakban. Míg 2017-ben az EU átlagtól elmaradva Ciprus, majd Észtország következett a teljesítmény sorrendjében, a vizsgált időszak végére Észtország, Ciprus és EU átlag sorrendje realizálódott. (9. ábra)

A szellemi tulajdon és az információs technológia alkalmazásának dimenziói

Az innovációs teljesítmény két fontos területét együttesen tekintve, a kiválasztott tagállamokat a két mutató: *szellemi vagyon* és *információs technológia alkalmazása*, dimenziójába vizsgálva jól látható a 10. ábrán, hogy Dánia kimagasló eredményeket mutatott.

10. ábra. A vizsgált tagállamok szellemi vagyonra és információs technológiák alkalmazására irányuló két mutató dimenziója szerinti elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés, 2024

A dimenziós elemzés az EU átlagot, Ciprust és Észtországot hasonló halmazkörbe helyezi, azonban a két tagállam az információs technológiák alkalmazása területén kiugróan jobban, a szellemi vagyon esetében érezhetően jobban teljesít az EU átlagnál. Magyarország gyengébb teljesítménye mindkét mutató hatására kirajzolódik, éles leszakadás mutatkozik a vizsgált tagállamokhoz képest. (10. ábra)

Az oktatás, a szellemi vagyon és az információs technológia alkalmazása közötti összefüggések

A tanulmány a következőkben összefüggéseket kíván megvilágításba helyezni az eddigiekben vizsgált mutatók, azaz a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, az életen át tartó tanulásban résztvevők népességi arányai, valamint a napjaink sikeres innovációját jelentősen befolyásoló információs technológiákat alkalmazók és a szellemi vagyon arányszámai között. A vizsgálat arra irányult, hogy a szellemi tulajdon és az információs technológiák alkalmazás arányszámainak alakulására milyen hatással van a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és az életen át tartó tanulásban résztvevők népességi arányszámának alakulása. A korábban leíró statisztikai módszerekkel elemzett mutatókat felhasználva korrelációs összefüggésvizsgálatokra került sor.

Az 1. táblázatban a Pearson együttható értékéből megállapítható, hogy az oktatást jelző mindkét mutató és a szellemi tulajdon, valamint az információs technológiák alkalmazására irányuló mutató között erős pozitív kapcsolat áll fent. Az információs technológiák és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya közötti kapcsolat esetében a Pearson együttható 0,566, ami arra mutat rá, hogy minél nagyobb a lakosság felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, annál inkább alkalmazzák az információs technológiákat. Az életen át tartó tanulásban résztvevők aránya és az információs technológiákat alkalmazók aránya esetében a Pearson együttható 0,867, ami rendkívül erős pozitív kapcsolatot mutat. (1. táblázat)

1. táblázat. Az oktatás és információs technológiák alkalmazása közötti korrelációs összefüggésvizsgálat eredménye (n=40) (2017-2024)

		Információs technológiák alkalmazása	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	Életen át tartó tanulásban résztvevők aránya
Pearson féle korrelációs együttható	Információs technológiák alkalmazása	1,000	,566	,867
	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	,566	1,000	,270
	Életen át tartó tanulásban résztvevők aránya	,867	,270	1,000

Forrás: saját szerkesztés, 2024

A szellemi tulajdon és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya közötti kapcsolat esetében a Pearson együttható 0,584, ami arra mutat rá, hogy minél nagyobb a lakosság felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, annál inkább jellemzőbb a szellemi alkotások jelenléte az adott tagállamban. (2. táblázat)

Az életen át tartó tanulásban résztvevők aránya és a szellemi tulajdon kapcsolatának a Pearson együtthatója 0,83, ami még inkább egy erős pozitív kapcsolatot mutat. (2. táblázat)

2. táblázat. Az oktatás és szellemi tulajdon közötti korrelációs összefüggésvizsgálat eredménye (n=40) (2017-2024)

Megnevezés		Szellemi tulajdon	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	Életen át tartó tanulásban résztvevők aránya
Pearson féle korrelációs együttható	Szellemi tulajdon	1,000	0,584	0,83
	Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	0,584	1,000	0,270
	Életen át tartó tanulásban résztvevők aránya	0,83	0,270	1,000

Forrás: saját szerkesztés, 2024

A továbbiakban a két oktatást jelölő mutató együttes hatásának vizsgálata céljából regresszióanalízisre került sor. Az elemzés során elsőként a függő változó az információs technológiák alkalmazásának arányszáma volt, ami összehasonlításra került a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és az életen át tartó tanulásban résztvevők arányszámával együttesen. Az elemzés rámutatott arra, hogy az oktatást jelölő két mutató együttese és az információs technológiák alkalmazása között szignifikáns (0,000) kapcsolat áll fent. Azaz az oktatás alakulása meghatározza az információs technológiák alkalmazását. (3. táblázat)

3. táblázat. Az oktatás és információs technológiák alkalmazása közötti regressziós összefüggésvizsgálat eredménye (n=40) (2017-2024)

Model		Nem standardizált együtthatók		Standardizált együtthatók	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Konstant)	51,810	4,295		12,063	,000
	1.1.2 Felsőfokú végzettséggel rendelkezők	,169	,029	,358	5,801	,000
	1.1.3 Életen át tartó tanulásban résztvevők	,287	,023	,770	12,486	,000

a. Függő változó: Információs technológiák alkalmazása

Forrás: saját szerkesztés, 2024

Ezt követően a két oktatást jelölő mutató együttes hatását szintén regresszióanalízissel a szellemi tulajdon esetében is elemzésre került. Ebben az esetben a függő változó a szellemi tulajdon arányszáma volt, ami összehasonlításra került a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és az életen át tartó tanulásban résztvevők arányszámával együttesen. Az elemzés eredménye az információs technológiák alkalmazásához hasonlóan a szellemi vagyon esetében is igazolt kapcsolatot mutatott. Az oktatást jelölő két mutató együttese és a szellemi tulajdon között szignifikáns kapcsolat áll fent. Azaz az oktatás mindkét mutatójának együttes alakulása is meghatározza a szellemi tulajdon arányszámának alakulását. (4. táblázat)

4. táblázat. Az oktatás és a szellemi tulajdon alkalmazása közötti regressziós összefüggésvizsgálat eredménye (n=40) (2017-2024)

Model	Nem standardizált együtthatók		Standardizált együtthatók	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Konstant)	27,373	5,761		4,752	0,000
	1.1.2 Felsőfokú végzettséggel rendelkezők	0,215	0,039	0,388	5,493	0,000
	1.1.3 Életen át tartó tanulásban résztvevők	0,317	0,031	0,725	10,259	0,000

a. Fügő változó: Szellemi tulajdon

Forrás: saját szerkesztés, 2024

Az EU, Dánia, Ciprus, Észtország és Magyarország 2017-2024 közötti időszakának adatait felhasználva az összefüggésvizsgálatok szignifikáns, erős és pozitív kapcsolatra világítottak rá az oktatás, az információs technológia alkalmazása, valamint a szellemi tulajdon mutatószámainak alakulása között. A gyűjtött adatokon végzett elemzések eredményei alapján megállapítható, hogy az oktatás determináló hatással bír az információs technológia alkalmazására és a szellemi vagyon létrejöttére. Ez utóbbi két mutató alakulása pedig az innovációs aktivitás hatása miatt szignifikánsan befolyásolja a tagállamok versenyképességét, a vállalkozások innovációs teljesítményét és a társadalom fejlődését is jelentősen befolyásolja. Ezen összefüggés pedig megerősíti az oktatás innovációt determináló kardinális szerepét is.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatás szakirodalmi elemzésekre, továbbá szekunder adatok feldolgozására épült és arra irányult elsősorban, hogy az Európai Unió innovációs folyamatainak jellemzőit bemutassa, megvilágításba helyezze az innovációs teljesítmény fejlesztésének hatékony lehetőségeit az oktatás kardinális szerepének megjelölése mentén.

Az EU innovációs teljesítményét mára már jól áttekinthető, összehasonlítható adatokat tartalmazó jelentés formájában elérhető információk tükrözik évről évre. A jelentést az Európai Bizottság az

Európai Innovációs Eredménytáblaként biztosítja minden tagállam számára azzal a céllal, hogy gazdaságuk és társadalmuk fejlődési szintjén megismerjék, és képesek legyen hatékony fejlesztésre irányuló intézkedéseket meghozni. A fejlesztési igények, így az irányok is tagállamonként jelentősen eltérhetnek. Sikert garantáló modelleket nehéz meghatározni az innováció holisztikus jellege okán is. Egy tagállamnak célszerű megvizsgálni azokat az innovációs mutatóit, amik évről évre gyenge teljesítményt eredményeznek. Sok esetben ezek a területek jelentős erőforrásokat igényelhetnek a fejlesztés érdekében, így a hatékony stratégiák nélkülözhetetlenek az érzékelhető előrelépés érdekében.

A tagállamoknak érdemes a világgazdasági folyamatok tükrében is mérlegelni fejlesztési döntéseiket. Kutatások, tanulmányok, piaci visszajelzések, gazdasági trendek olyan területeket is megvilágításba helyeznek, amik globális gazdasági hatással bírnak az innovációs folyamatokra, így egy nemzet fejlődőképességére is. Elkerülhetetlen jelenség például a digitális gazdaság térhódítása is. Napjainkban már nem versenyelőnyt biztosít az információs technológia alkalmazása, hanem annál inkább létkérdés, hogy mennyire hatékonyan képes erre egy szervezet, mennyire képes lekövetni a technológiai forradalmat. Az innovációs folyamatban való becsatlakozás és sikeres hasznosítás alapfeltételévé vált az információs technológiák alkalmazása. Ugyanakkor az innovációs folyamatok termékének megjelenési formája, védelme is kardinális kérdéssé vált mára, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. A szellemi vagyon a vállalatok, általuk a tagállam értékét is befolyásolja. A szellemi tulajdon egy ország gazdasági és társadalmi fejlődésének egyik legfontosabb hajtóereje. Ez magában foglalja azokat a nem anyagi javakat, amelyeket az emberi elme hoz létre, például a találmányokat, a művészeti alkotásokat, a formaterveket és a szoftvereket. A szellemi tulajdon védelme ösztönzi az innovációt és a kutatás-fejlesztést. Ha a vállalatok és a kutatók biztosak lehetnek abban, hogy ötleteiket és találmányaikat jogilag megvédik, nagyobb valószínűséggel hajlandók befektetni az új termékek és szolgáltatások kifejlesztésébe. A szellemi tulajdon védelme lehetővé teszi, hogy az országok versenyelőnyt szerezzenek a globális piacon, és növeljék exportjukat. Az új termékek és szolgáltatások kifejlesztése új munkahelyeket teremt. A szellemi tulajdon védelme segít biztosítani, hogy

ezek a munkahelyek belföldön maradjanak. A szellemi tulajdonjogok értékesíthetők vagy licencelhetők, ami jelentős bevételt hozhat az államnak és a vállalatoknak. A szellemi tulajdon védelme kulcsfontosságú egy ország számára, ha versenyképes akar maradni a globalizált világban. Így elkerülhetetlen egy ország számára, hogy a szellemi vagyonának, azaz értékének alakulását ne tekintse kulcsfontosságúnak.

Jelen tanulmány az európai innovációs eredménytábla mutatókészletéből az oktatás, az információs technológia alkalmazását és szellemi tulajdon alakulását helyezte fókuszpontba. A vizsgálat arra irányult, hogy az oktatás mennyire determinálja az innovációs teljesítményt azáltal, hogy szignifikánsan hat az információs technológiák alkalmazására, valamint a szellemi vagyon alakulására az adott tagállamban. A vizsgálat az EU átlagértékének figyelembe vétele mellett, az élenjáró Dánia, a legdinamikusabban fejlődő Ciprus és Észtország, valamint Magyarország teljesítményére terjedt ki. A négy ország és az EU összeteljesítményét vizsgálva a kutatás igazolta, hogy szignifikánsan hat az oktatás (felsőfokú végzettséggel rendelkezők és az életen át tartó tanulásban résztvevők népességi aránya) az információs technológiák alkalmazására, valamint a szellemi tulajdon jelenlétére egy tagállamban. Az információs technológia alkalmazása és a szellemi vagyon alakulása hatással van egy ország innovációs teljesítményére, amit alapul véve megállapítható, hogy egy ország innovációs teljesítményére szignifikáns hatással bír egy tagállam oktatási rendszerének működési hatékonysága.

A kutatás Magyarország számára hatékony segítséget kíván nyújtani. Magyarország minden vizsgált mutató: oktatás, információs technológiák alkalmazása, szellemi vagyon vonatkozásában az EU átlaghoz képest rendkívül alul teljesít. Magyarország innovációs összteljesítménye is átlagon aluli szintet mutat az elmúlt hét év mindegyikében. A hatékony fejlesztés időszerű. Célszerű fókuszpontba helyezni hazánkban azokat a fejlesztési területeket, amelyek hatékony javulásával az ország fejlődése is érezhetővé válik. A tanulmány az oktatást helyezi reflektorfénybe. A kutatás azt igazolta, hogy az oktatás fejlesztésével markáns előrelépést lehet elérni az innovációs teljesítményekben. A vizsgálatok azt igazolták, hogy az oktatási rendszer működésének hatékonysága szignifikánsan befolyásolja az innovációs teljesítmény két kardinálisan fontos tényezőjét

is, meghatározza az információs technológia alkalmazásának képességét, valamint a szellemi vagyon alakulását is. Ez azt is jelenti, hogy az oktatási rendszer fejlesztésére fordított források prognosztizálható módon megjelennek az olyan területeken is, mint az információs technológiák aktívabb alkalmazása és a szellemi vagyonérték növekedése. Ez utóbbiak pedig jelentős javulást eredményezhetnek Magyarország innovációs teljesítményében.

A tanulmány célja, hogy a döntéshozók feladatát is segítse azáltal, hogy rávilágít az oktatási rendszer fejlesztési igényére, egyben azt is jelzi, hogy ezen terület fejlesztése jelentős eredményjavulást eredményez az ország gazdasági teljesítményében, jólétében. A kutatás nem csupán a döntéshozókat segíti, irányvonalat mutat más piaci szereplőknek, a vállalkozásoknak, a szervezeteknek egyaránt.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

1. Bakos-Tóth, E. & Baranyi, A. (2016). A pénzügyi ismeretek főiskolán történő oktatásának gyakorlati tapasztalatai és perspektívái; in: Takácsné, György K. (szerk.) "*Innovációs kihívások és lehetőségek 2014-2020 között*": XV. Nemzetközi Tudományos Napok: tanulmányok; "*Challenges and prospects for innovation between 2014-2020*": 15th International Scientific Days: publications; Gyöngyös, Magyarország: Károly Róbert Főiskola (KRF) (2016) 1,704 p. pp. 115-120.
2. Bene, A. (2018). *Az élelmiszeripari KKV-k innovációs stratégiai és aktivitása az Észak-magyarországi régióban* 137 p. Szent István Egyetem, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, 137 p.
3. Csath, M. (2010). *Versenyképesség-menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, ISBN: 9789631968453
4. EC (2023). *European Commission – Intellectual property rights: [Szellemi tulajdon - Your Europe \(europa.eu\)](https://european-council.europa.eu/media/en/press-communications/infographic/infographic-intellectual-property-rights-2023-07-28)* Letöltés: 2024. 07. 28.
5. EIS (2024). *European Innovation Scoreboard 2024*, European Commission, Kiadás: 2024. július 8. Letöltés: European innovation scoreboard - European Commission (europa.eu) 2024.07.25.

6. Eurostat (2023). *Eurostat Statistics Explained – Glossary: Information and communication technology (ICT) Glossary: Information and communication technology (ICT) - Statistics Explained (europa.eu)* Letöltés: 2024.08.05.
7. FJS (2020). *Future of Jobs Survey 2020*, World Exonomix Forum
WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (weforum.org) Letöltés: 2022.04.15.
8. FJS (2023). *Future of Jobs Survey 2023*, World Exonomix Forum
WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf (weforum.org) Letöltés: 2024.07.20.
9. Horváth, K. G. (2021). Az innovációs ökoszisztéma folyamatok fejlesztésének lehetőségei *Polgári Szemle*, 17. évf. 1-3. szám, 2021, 348-357. 10 p. (2021) Közlemény: 32200407
10. Kárpáti, Á. (szerk.) (2023). Az innováció kultúrája a kultúra innovációja – *Kollégiumi füzetek 1.* – Antológia Kiadó, Lakitelek, 2023 p. 149
11. Keserű, B. A. (2019). *A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére*, Dialóg Campus, Budapest, 2019 pp 315 [Web PDF A fenntarthato fejlődés hatása \(1\).pdf](#)
Letöltés: 2024. 08. 01.
12. Pogácsás, A. (2013). Szerzői alkotás és vagyoni jogok. A szerzői jogi szabályozás szerepe és hatékonysága. In: Katona Klára – Szalai Ákos (szerk.): *Hatékony-e a magyar jog?* Pázmány Press
13. Pogácsás, A. (2017). *Különbözőség az egységben – A szerzői jogi szabályozás differenciálódásának hatása a jogterület szerepére és hatékonyságára*, doktori értekezés 15., Pázmány Press
[Különbözőség az egységben : a szerzői jogi szabályozás differenciálódásának hatása a jogterület szerepére és hatékonyságára \(oszk.hu\)](#) Letöltés: 2024. 03. 02.
14. PP (2021). *PP konferencia – Üzleti tudás KKV döntéshozóknak*, 2021. 01. 21. [Szellemi tulajdon – A láthatatlan vagyon - PP Konferencia](#) Letöltés: 2024. 07. 28.
15. SZTNH (2013). *Szellemivagyon-értékelés a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalában* [Szellemivagyon-értékelés a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalában \(oszk.hu\)](#) Letöltés: 2024. 03. 20.

16. SZTNH (2015). *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala – Szellemi alkotás*, módosítva: 2015.02.19.: [Szellemi alkotás | Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala \(gov.hu\)](#) Letöltés: 2024. 07. 27.
17. SZTNH (2024). *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatal – szellemitulajdon-védelmi képzések és tudatosságnövelés 2024. 02. 26.* [Szellemitulajdon-védelmi képzések és tudatosságnövelés | Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala \(gov.hu\)](#) Letöltés: 2024. 03. 02.

A SPANYOL PÁRTRENDSZERBEN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOK A 2023. ÉVI REGIONÁLIS ÉS ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK TÜKRÉBEN ÉS A SPANYOL EURÓPAI UNIÓS ELNÖKSÉG PRIORITÁSAI

Domonkos Endre

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_2](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_2)

ABSZTRAKT

2023. május 28-án regionális és helyhatósági választásokat tartottak 12 autonóm közösségben Spanyolországban, melynek eredményeként a pártrendszer jelentős mértékben átalakult. Míg a Spanyol Néppárt (PP) a szavazatok 31,5 százalékával a legerősebb politikai erővé vált az ibériai országban, addig a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) 2019-es választásokhoz képest lényegesen gyengébben szerepelt, és mindössze három autonóm közösségben (Asztúria, Kasztília La-Mancha és Navarra) győzött a jobboldali politikai erőkkel szemben. A szocialisták koalíciós partnere, az Unidas Podemos elvesztette kormányzás terén korábban betöltött szerepét egy sor autonóm közösségben, Aragóniában, a Baleáriszigeteken és Valenciában. A centrista Ciudadanos összesen 300 ezer szavazattal tartományi parlamenti képviselő nélkül maradt. A Vox harmadik politikai erőként meghatározó szerepet játszott a kormányalakítási tárgyalások során tartományi szinten. A baloldali kormánykoalíció veresége miatt, Pedro Sánchez miniszterelnök bejelentette, hogy 2023. július 23-án előrehozott választásokat tartanak a dél-európai országban. Az országgyűlési választásokat a jobbközép Spanyol Néppárt nyerte meg a szavazatok 33 százalékával (137 mandátum), miközben a szocialisták 121 mandátumot szereztek a 350 fős Képviselőházban, ugyanakkor a két politikai erő nem szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges mandátumok abszolút többségét (176 képviselői hely). A spanyol szocialisták csak hosszas tárgyalások után a katalán függetlenségpárti erők (Katalán Köztársasági Baloldal és Junts per Catalunya) támogatásával alakíthattak kormányt. Pedro Sánchez miniszterelnökké való újbóli megválasztását a két katalán párt az amnesztia törvény Képviselőház általi elfogadásától tette függővé. A jogszabályt végül a spanyol parlament alsóháza 2024. május 30-án jóváhagyta, amely júniusban hatályba is lépett. A rendelkezés –

megszüntetve minden korábban indított jogi eljárást – közkegyelmet biztosított minden katalán vezető részére, akik részt vettek és közreműködtek Katalónia függetlenségéről, 2017. október 1-jén rendezett népszavazáson. Jóllehet a kormányzó szocialisták és a katalán elszakadáspárti politikai erők támogatásukról biztosították a jogszabályt, a konzervatív Spanyol Néppárt és a szélsőjobboldali Vox élesen ellenezte azt, hangsúlyozva a törvény alkotmányellenességét. Az amnesztiatörvény a spanyol társadalmat is megosztotta.

A tanulmány célja a spanyolországi regionális és országgyűlési választások előzményeinek értékelése és a pártrendszer átalakulását befolyásoló tényezők vizsgálata az ibériai országban. Lényeges szempontot jelent a választási kampány mellett a regionális választások áttekintése. Végül a spanyol európai uniós elnökség főbb prioritásainak bemutatása kap hangsúlyt, a július 23-i országgyűlési választások következményeinek átfogó elemzésével.

ABSTRACT

On 28th May 2023, regional and local elections were held in Spain. As a result of the local elections in twelve autonomous communities, the structure of the party system changed substantially. Whereas the Popular Party (PP) won 31.5 per cent of the votes and became the largest political force in the Iberian country, the Spanish Socialist Workers' Party suffered significant losses compared to 2019, winning barely three of the twelve regions, where the vote was held. Its main coalition partner, Unidas Podemos lost its key role in the formation of local governments in several autonomous communities, including Aragonia, the Balearic Islands and Valencia. The centrist, Ciudadanos, only obtained 300 000 votes and remained without any representation both at national and general levels. Vox became the third largest party, which played an important role in the coalition negotiations between the two main right-wing parties at the regional level. Due to the defeat of the left-wing coalition, the Prime Minister, Pedro Sanchez officially announced to hold general elections on 23 July 2023. As a result of the parliamentary elections, the right-wing Popular Party won 33 per cent of the votes, whereas the socialists trailed 121 seats in the 350-seat lower house, but none of them obtained the

absolute majority of the votes cast (176 seats). After lengthy negotiations, only the socialists could form a government with the support of Catalan independent parties (Esquerra Republicana de Catalunya and Junts per Catalunya). To support the re-election of Pedro Sánchez as Prime Minister of Spain, the Catalan political forces asked the PSOE to submit the amnesty law before the Congress. Finally, the bill was adopted on 30 May 2024 by the lower house and entered into force in June of the same year. It removed pending legal action against people accused of separatist activity, mainly stemming from the illegal referendum, which was held in October 2017 about Catalonia's independence. Although the legal measure was supported by Spain's left-wing coalition government and the two Catalan separatist parties, it was vehemently rejected by the conservative Popular Party and the far-right Vox due to its unconstitutionality. It also increased the internal division of the Spanish society too.

The aim of the paper is to analyse the antecedents of the local and general elections in Spain by taking into account the factors that determined the restructuration of the party system in the Iberian country. Emphasis will be placed on the peculiarities of the electoral campaign, followed by the overview of the local elections. Finally, the key priorities of the Spanish Presidency of the Council of the European Union will be evaluated together with the political and economic consequences of the parliamentary elections on 23 July 2023.

KUTATÁSI MÓDSZEREK

A tanulmány célja annak megválaszolása, milyen következményekkel járt a 2023. évi spanyol regionális és országgyűlési választás a spanyol pártrendszerre. A témakör feldolgozásakor interdiszciplináris megközelítésmód alkalmazása szükséges, felhasználva a politikatudomány, a közgazdaságtan és az Európa-tanulmányok módszertani ismérveit. Lényeges szempontot jelent a pártrendszer értelmezése szempontjából két kérdés átfogó vizsgálata:

1. Milyen tényezőkkel magyarázható a baloldali kormánykoalíció (Spanyol Szocialista Munkáspárt és a radikális baloldali Unidas

Podemos) népszerűségének csökkenése, és a politikai jobboldal megerősödése a tartományi és az országgyűlési választásokon?

2. Milyen politikai és gazdasági következményei voltak a 2023 nyarán Spanyolországban tartott országgyűlési választásoknak? Milyen tényezők befolyásolták és határozták meg a kormányalakítási tárgyalásokat és hogyan hatottak a pártrendszer stabilitására.

A választások előzményei és a választási kampány időszaka

Az elmúlt időszakban számos olyan belpolitikai fejleményre került sor, amely hozzájárult a baloldal meggyengüléséhez Spanyolországban. A baloldali kormánykoalíció népszerűségvesztése több tényezővel magyarázható:

1. 2022 decemberében a Pedro Sánchez vezette PSOE–Unidas Podemos koalíciós kabinet módosította a hatályos Büntetőtörvénykönyvet, melynek során a lázadás bűncselekményét kevésbé súlyos büntetési tétellel váltotta fel. Ez utóbbi intézkedés éles tiltakozást váltott ki a spanyol társadalom és az ellenzéki pártok (Ciudadanos, Spanyol Néppárt és Vox) részéről. 2023. január végén közel félmillióan tüntettek Madridban a baloldali kormány által elfogadott Btk.-módosítás ellen (Junquera & González, 2023). A jobboldali ellenzék szerint a spanyol szocialisták ez utóbbi intézkedéssel egyértelműen a katalán függetlenségpárti politikusokat kívánták kedvezőbb helyzetbe hozni. 2019 és 2023 között a szocialista és a radikális baloldali kormánykoalíció támogatottsága a 350 fős Képviselőházban a függetlenségpárti Katalán Köztársasági Baloldal (Esquerra Republicana de Catalunya), valamint a baszk szeparatista EH-Bildu támogatottságától függött.
2. 2022 októberében fogadta el a spanyol Képviselőház a társadalmi ellenkezést kiváltó „Csak az igen jelent igent” törvényt. A jogszabály kimondja, ha valaki megsérti a másik fél szexuális szabadságát, bűncselekményt követ el, és egytől tizenkét évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő (RTVE.es, 2023).

3. A hagyományos családi értékek elleni intézkedések közé tartozik a 2023 februárjában hatályba lépett új jogi rendelkezés is, amely lehetővé teszi, hogy a 16 év feletti spanyol fiatalok önállóan dönthessenek az abortuszukról és a jogi nemváltásukról. A törvény alapján 12-13 éveseknél ehhez bírói, a 14-15 éveseknél szülői jóváhagyásra lesz szükség, 16 év felett pedig bárki szabadon dönthet a kérdésben. A jogszabály parlamenti vitája élesen megosztotta a kormányzó koalíciós partnereket is, végül a radikális baloldali Unidas Podemos a PSOE-val együtt támogatta a kezdeményezést (Szilvay, 2023).
4. A jogállamiság szempontjából aggályosnak bizonyult Pedro Sánchez beavatkozása a Bírói Testületek Általános Tanácsa (Consejo General del Poder Judicial) megválasztásának módjába. A törvénymódosítás elfogadásával a parlamenti jelölési eljárásnál korábban alkalmazott minősített többségi szavazást feles többségre változtatták. Ez utóbbi jogszabálmódosítás lehetővé tette, hogy a szocialisták által támogatott progresszív jelölt kerüljön be a legfelső bírói karba (Sanmartín, 2022).

A politikai baloldal megosztottsága már a regionális és a helyhatósági választások előtt is megmutatkozott. A korábbi miniszterelnök-helyettes asszony, Yolanda Díaz által 2022 tavaszán alapított balközép progresszív párt (Sumar: Egyesülés) alapvetően átrendezte a politikai erőviszonyokat. A politikai erőter átalakulását jól jelzi, hogy a centrista Ciudadanos befolyása és támogatottsága számottevő mértékben meggyengült, miközben a radikális jobboldali Vox számos autonóm közösségben megerősödött.

A választási kampány 2023. május 12-én vette kezdetét az ibériai országban. A kampány során nagy felháborodást keltett az ellenzéki pártok és a spanyol lakosság körében, hogy a baszk radikális és függetlenségpárti EH-Bildu 44, egykor erőszakos bűncselekmények elkövetése miatt börtönbüntetésre ítélt jelöltet kíván indítani a regionális és helyhatósági választásokon. A 44 jelölt közül hét személy közvetlenül részt vett korábban az ETA keretében végrehajtott terrorcselekményekben és több évtizedes börtönbüntetésre ítélték a bűncselekmény elkövető

személyeket (többek között Agustín Muiñost, Begoña Uzkudunt és Asier Uribarri Benitót). A Szenátus 2023. május 16-án tartott ülésén is napirendi téma volt a radikális baszk párt által állított jelöltek tartalmazó lista. A Spanyol Néppárt elnöke, Alberto Núñez Feijóo arra kérte Pedro Sánchez kormányfőt, hogy szakítson meg mindennemű együttműködést és kapcsolatot egy terrorista jelöltek támogató párttal. A szocialista miniszterelnök ugyanakkor szégyenletesnek nevezte a jobbközép politikai erő magatartását, amely szerinte a választási érdekeinek megfelelően csak politikai haszonszerzésre törekszik, kihasználva az áldozatokat. Sánchez szerint a Néppárt minden lehetséges eszközt megtett annak érdekében, hogy támadja a korábbi Zapatero-vezette kormányt és annak belügyminiszterét, Alfredo Pérez Rubalcabát, azzal vádolva, hogy együttműködik a baszk terroristákkal. Feijóo válaszul sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a spanyol szocialista kormányfő elfogadta az EH-Bildu támogatását a kisebbségi kormány működőképességének megőrzése érdekében. Egyúttal hangsúlyozta, hogy ezzel a lépéssel lehetőséget biztosítanak az erőszaktevőknek és az államrendet felforgató erőknek (Marisa, 2023).

A regionális és a helyhatósági választásokat megelőző napokban a spanyol csendőrség több személyt vett őrizetbe Melilla és Mojácar városaiban szavazatvásárlási kísérlet miatt. A Murciában található Albudeite településen pedig 12 személyt tartóztattak le azzal a gyanúval, hogy 100 euró összeget ajánlottak fel annak érdekében, hogy a választók szocialista jelöltre adják le a voksukat (RTVE.es, 2023). Melilla településen a rendőrség által indított vizsgálat a választási csalás kísérletét a Koalición Melliláért (Coalición por Melilla) nevű szervezettel hozza összefüggésbe, amely a szavazatokért 50 euró összeget kért (Peñalosa – González, 2023). Mindezek az elszigetelt esetek a hatóságok gyors és szakszerű beavatkozása következtében nem befolyásolták a választások tisztaságát az ibériai országban.

Összegezve elmondható, hogy a választási kampányt túlnyomórészt „Csak az igen jelent igent” (Solo sí es sí) jogszabály és a transznműekkel foglalkozó törvény uralta a bevándorlási politika mellett, miközben a gazdasági kérdések kevesebb hangsúlyt kaptak a korábbi időszakhoz képest.

A regionális és helyhatósági választások eredményei és következményei

A 2023. május 28-án, 12 autonóm közösségben (Aragónia, Asztúria, Baleári-szigetek, Extremadura, Kanári-szigetek, Kantábria, Kasztília-La Mancha, Kasztília és León, Madrid, Murcia, Navarra és La Rioja, továbbá Ceuta és Melilla) rendezett regionális és helyhatósági választásokon a részvételi arány 63,91 százalék volt, amely 1,3 százalékponttal maradt el a 2019-ben tartott választásokon mért részvételtől. A Belügyminisztérium adatai alapján megállapítható, hogy az autonóm közösségek szintjére lebontva, Extremadura tartományban volt a legmagasabb a részvételi arány (72,6 százalék), melyet La Rioja és Kantábria követett, miközben a legkevesebben Melilla városában mentek el szavazni (a választópolgárok összesen 54,4 százaléka) (García, 2023).

Az ibériai országban május végén tartott regionális és helyhatósági választásokat a jobbközép Spanyol Néppárt (PP) elsöprő többséggel nyerte meg. A konzervatív politikai erő közel 750 000-rel több szavazatot szerzett a választásokon, mint a kormányzó balközép Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE). Az Alberto Núñez Feijóo-vezette párt abszolút többséget szerzett a Madridi Autonóm Közösségben és La Rioja tartományokban. A PP korábban szocialista vezetésű tartományokban is nagyon jó eredményeket ért el. A Valenciái Autonóm Közösségben a szavazatok 36,49 százalékával első helyen végzett és a radikális jobboldali Vox-szal alakított tartományi kormányt. A Néppárt a Baleári-szigeteken ugyancsak Santiago Abascal pártjának támogatásával (a két politikai erő közötti megállapodás értelmében a helyi törvényhozás vezetője a Vox egyik politikusa, míg a regionális kormány elnöke a néppárti, Marga Prohens lett) szerzett stabil többséget. Extremadurát az elkövetkező négy évben a politikai jobboldal irányítja, a tartományi parlament elnökévé a néppárti María Guardiola választották, az új összetételű regionális kormányban helyet kapott a Vox két politikusa is (Vigario, 2023). A helyhatósági választásokon a Spanyol Néppárt számos korábban hagyományosan szocialista vezetésű városban (Palma de Mallorca, Sevilla, Valladolid és Valencia) győzött (Marisa, 2023). A Spanyol Néppárt összesen 7 millió szavazattal (31,5 százalék) a legnagyobb támogatottsággal rendelkező politikai erő lett az ibériai országban. A jobbközép-konzervatív Néppárt

sikeresen mozgósította a választóit, miközben a spanyol szocialistákban és a centrista Ciudadanosban kiábrándult szavazók jelentős része fordult a mérsékelt, Európa-párti jobbközép politikai erő irányába.

A regionális és helyhatósági választások másik nyertese, a radikális jobboldali és bevándorlásellenes Vox volt. Santiago Abascal pártja tizenhárom képviselői helyet szerzett a valenciai tartományi parlamentben, nyolcat a Baleári-szigeteken, kilencet Murciában és hetet Aragónia regionális törvényhozó testületében. A radikális jobboldali párt néhány kivételtől eltekintve szinte valamennyi autonóm közösség tartományi parlamentjében rendelkezik képviselői mandátummal. A Vox-ra összesen 1,6 millió spanyol választópolgár adta le a szavazatát, így a harmadik legnagyobb politikai erővé vált az ibériai országban. A Vox számos tartományban (Baleári-szigetek, Extremadura és a Valenciai Autonóm Közösség) a mérleg nyelve szerepét játszotta a kormányalakítási tárgyalások során. A Vox kiváló választási szereplését mutatja, hogy a párt 2019-hez képest megháromszorozta (530-ról 1687-re) tartományi képviselőinek számát (Vicente, 2023).

- XAV
- IU
- PNV
- PP
- D.O.
- UPN
- PSOE
- EH-BI...
- JUNTS

1. térkép. A 2023. május 28-i regionális és helyhatósági választások eredményei Spanyolországban

Forrás: *Resultados Elecciones Autonómicas 2023 (2023. május 28.). El Mundo.*

<https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/resultados/index.html>

A választások egyik nagy vesztese a kormányzó Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) volt, amely a szavazatok 28,1 százalékával az elmúlt két évtized egyik legrosszabb választási eredményét érte el. A kilenc autonóm közösség közül, melyet korábban regionális szinten a PSOE balközép erő a koalíciós partnereivel együtt irányított, összesen csak három tartományt tartott meg: Asztúriát, Kasztília La-Manchát és Navarrát. A szocialisták egy sor városban (Burgos, Granada, Huelva, Palma, Segovia, Sevilla és Valladolid) alulmaradtak a jobbközép Néppárttal szemben. 2019-es választásokkal összehasonlítva huszonegy város közül tizenötben az ellenzéki Spanyol Néppárt jelöltjei győztek a Pedro Sánchez vezette párttal szemben (Piña, 2023). A spanyol szocialisták gyenge

választási szereplése szorosan összefüggött a politikai baloldal megosztottságával, a PSOE és az Unidas Podemos közötti konfliktussal, amely a szexuális cselekményekre vonatkozó Btk. módosítás kapcsán alakult ki a koalíciós partnerek között. Végül a párt pozíciójának meggyengülését eredményezte az EH-Bildu szeparatista baszk és a Katalónia önállóságáért küzdő elszakadáspárti Katalán Köztársasági Baloldal (ERC) irányába folytatott engedmények politikája, amelytől a PSOE és az Unidas-Podemos kormánykoalíció stabilitása függött.

A választások másik nagy vesztese a centrista Ciudadanos (Cs) volt, amely közel 2400-al kevesebb önkormányzati képviselői helyet szerzett a 2019-es választásokkal összehasonlítva, amikor a párt 2700 településen rendelkezett önálló képvisellel. Míg a politikai erő 2019-ben közel 2 millió szavazatot kapott, addig 2023. május végén rendezett regionális és helyhatósági választásokon összesen 300 000 választópolgár biztosította támogatásáról. A Ciudadanos tizennégy és tizenkettő képviselői helyet veszített Aragóniában és a Valenciái Autonóm Közösségben, miközben a centrista politikai erő képviselet nélkül maradt mind a tizenkét autonóm közösség parlamentjében (Fresneda, 2023). A Cs összesen 380 önkormányzati képviselői helyet tudott szerezni tartományi és település szinten (Melgar, 2023).

A radikális Unidas Podemos valamennyi autonóm közösségben és önkormányzati képviselőtestületben lényegesen kevesebb képviselői helyhez jutott 2019-el összehasonlítva. A párt Navarra kivételével elvesztette korábbi kormányalakításban játszott kulcsszerepét Aragóniában, a Baleári-szigeteken és a Valenciái Autonóm Közösségben. Az Unidas Podemos képviselői emellett nem jutottak be a Madridi Autonóm Közösség, a Kanári-szigetek és Valencia törvényhozó testületeibe (Caballero, 2023).

Összességében véve elmondható, hogy a 2023. május 28-i regionális és helyhatósági választások a mérsékelt jobbközép Spanyol Néppárt (PP) és a radikális jobboldali Vox győzelmét eredményezték. A spanyol baloldal megosztottsága és sokszor ellentmondásos politikája azt eredményezte, hogy a 2019 és 2023 közötti időszakban kormányon lévő szocialisták és az Unidas Podemos támogatottsága számottevő mértékben csökkent. A spanyol pártszerkezet átrendeződését mutatja, hogy a korábbi centrista

Ciudadanos politikailag is meggyengült és elvesztette tartományi szinten való képviselőit. A regionális választások egyszersmind merően új politikai helyzetet teremtettek az ibériai országban. Pedro Sánchez kormányfő pártja gyenge választási eredményeit értékelve, bejelentette, hogy 2023. július 23-án előrehozott országgyűlési választásokat tartanak Spanyolországban (Cué, 2023). A radikális baloldal, az Unidas Podemos jelentős mértékben meggyengült a regionális és a helyhatósági választásokon, ezért a Sumar (Egyesülés) nevű progresszív baloldali tömörüléssel kötött választási megállapodást.

Spanyolország és az Európai Unió Tanácsának soros elnöksége (2023. július 1. – 2023. december 31.)

2023. július 1-jétől december 31-ig Spanyolország vette át az Európai Unió Tanácsának soros elnöki feladatait. Pedro Sánchez kormányfő 2023. június közepén ismertette az ibériai ország főbb prioritásait, melyek négy fő területet érintettek:

1. Az Európai Unió újraiparosítási folyamatának előmozdítását és nemzetközi gazdasági nyitottságának fokozását támogatják. Ennek során biztosítani kell geopolitikai, technológiai és környezetvédelmi téren Európa vezető szerepét annak érdekében, hogy a kontinens vonzó befektetési célpontja legyen a vállalatok számára. Szükséges továbbá az új munkahelyek teremtése mellett az innováció szerepének megerősítése, az intézményi stabilitás, a tiszta energiaforrások szélesebb körű használata, valamint az összekötő hálózati infrastruktúra és vállalati szintű ökoszisztéma kialakítása. Lényeges szempontot jelent az ipari és technológiai fejlődés előmozdítása érdekében az EU kereskedelmi kapcsolatrendszerének további diverzifikációja. A spanyol EU-elnökség ezért kiemelt figyelmet fordított az EU és Latin-Amerika közötti gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok további elmélyítésére. Ez utóbbi célok elérése érdekében 2023. július 17-én és 18-án EU és Latin-Amerika csúcsertekezletet tartottak, melynek során a résztvevő felek közös nyilatkozatot fogadtak el a multilaterális téren való együttműködés terén. Döntés született az európai integrációs szervezet és a szubkontinens országai között

korábban megkötött szabadkereskedelmi megállapodások továbbfejlesztéséről. A 27 uniós tagállam vezetője kooperációs megállapodást írt alá Argentínával, Chilével és Uruguayjal a megújuló energiaforrások terén való beruházások előmozdítása érdekében. Végül Global Gateway elnevezéssel beruházási programcsomagot fogadtak el, amelynek keretében 2027-ig 45 milliárd euró összeget kívánnak fordítani olyan kiemelt területek fejlesztésére, mint az energetika, közlekedés, infrastruktúra, oktatás és kutatás. Spanyolország közel 9,4 milliárd euró összeggel járul hozzá a latin-amerikai és a karibi országokban a közeljövőben megvalósuló beruházási programokhoz (III Cumbre UE-CELAC, 2023). Ugyancsak fontos szempontot jelent az Euromediterrán térség stabilitása és gazdasági fejlődésének előmozdítása mellett a Nyugat-Balkán országok integrációs törekvéseinek támogatása.

2. A spanyol EU-elnökség második prioritása a zöld gazdaságra történő átállás és a környezetvédelmi kihívásokhoz való alkalmazkodás elősegítése volt. Elsődleges célként fogalmazódott meg a klímaváltozás elleni határozott fellépés és a fosszilis energiaforrásoktól való függőség csökkentése. A zöld gazdaság kialakítása és a fosszilis energiaforrásoktól való függetlenedés 2030-ig mintegy 133 milliárd euró megtakarítást eredményezhet, javítva az energiaellátást és a vállalatok versenyképességét. Ennek eredményeként megközelítőleg 1 millió új munkahely jöhet létre Európában. Spanyolország kormánya támogatja az árampiac átfogó reformját, a megújuló energiaforrások végső energiafelhasználásban való további növelését és az energiahatékonyság növelését az EU által meghirdetett klímavédelmi csomag (Fit for 55) elképzeléseinek megfelelően (La Moncloa, Presidencia española del Consejo de la UE, 2023).
3. Az Európai Unió szociális pillérének megerősítése, a társadalmi igazságosság és a munkavállalók jogainak hangsúlyos védelme kiemelten fontos szerepet játszott a spanyol elnökség programjában. E célok elérése érdekében a spanyol vezetés kezdeményezte a nagyvállalatok által egységesen fizetendő minimumadó kidolgozását a tagállamokban. Ennek

középpontjában az adókikerülés megakadályozása áll, amely évente az EU bruttó hazai termékének 1,5 százalékát teszi ki. Spanyolország szorgalmazta a 2021 és 2027 közötti pénzügyi keretterv felülvizsgálatát, a költségvetésre vonatkozó pénzügyi szabályok reformjával együtt. Ezen kezdeményezés célja a közpénzügyek átláthatóságának garantálása mellett a fenntarthatóság, valamint a zöld és digitális gazdaság szempontrendszerének figyelembe vétele volt (La Moncloa, Presidencia española del Consejo de la UE, 2023).

4. Végül az utolsó terület az európai egység megerősítését szolgálta a növekvő piaci és geopolitikai feszültségek csökkentése érdekében. A spanyol elnökség támogatta a belső piac további elmélyítését, a bankunió gyakorlati megvalósításának befejezését, továbbá a pénz és tőkepiacok hatékonyabb integrációját. Spanyolország célja az Európai helyreállítási terv (Next Generation EU) által biztosított eszközök keretében a korábbi időszakhoz képest hatékonyabb és megfelelően koordinált bevándorlási és menekültpolitika kialakítása. Ennek részeként a spanyol kormány szorgalmazta a közös menekültügyi paktum mielőbbi elfogadását, amelynek a tagállamok közötti szolidaritás és felelősség elvére kell épülnie. Az ibériai ország vezetése elkötelezett a schengeni övezet biztonságának garantálása, továbbá az EU külső határainak hatékonyabb védelme mellett (UE23 Programa, Presidencia española del Consejo de la Unión Europea, 2023).

Külpolitikai téren a jelenlegi szocialista vezetés a többi uniós tagállammal együtt továbbra is anyagilag és katonai eszközök szállításával támogatja Ukrajna háborús erőfeszítéseit az agresszor Oroszországgal szemben. Pedro Sánchez spanyol kormányfő ezért 2023. július 1-jén Ukrajna fővárosába, Kijevbe utazott, ahol tárgyalásokat folytatott Volodimir Zelenszkij ukrán elnökkel és támogatásáról, valamint az uniós tagállamok szolidaritásáról biztosította a háború által sújtott ország legfőbb vezetőjét (Vega, 2023).

A spanyol EU-s elnökség prioritásai alapján megállapítható, hogy az ibériai ország az európai integráció további elmélyítésében érdekelt. Gazdasági téren támogatja a zöld gazdaságra való átállást, növelve az európai kontinens versenyképességét, csökkentve az energetikai téren való függőségét. Szorgalmazta a portugál elnökség ideje alatt megkezdett európai szociális pillér további megerősítését. Külpolitikai téren egységes bevándorlás- és menekültpolitika kialakítása mellett lényeges szempontot jelent Ukrajna további anyagi támogatásának biztosítása, valamint a geopolitikai kihívásokra adandó egységes európai stratégia kidolgozása. A spanyol elnökség egyértelmű sikereként könyvelhető el, hogy egy sor kérdésben (költségvetési szabályok szigorúbb alkalmazása, az energetika területén az árampiac belső piaci reformja) a tagországok konszenzusra jutottak (Miguel et. al., 2024). Az európai integráció szempontjából kulcsfontosságú területet jelent az egyre jelentősebb méreteket öltő bevándorlás kérdésének átfogó szabályozása. A migráció területét érintő új jogszabály a tagállamok egyértelmű felelősségét hangsúlyozza a menedékkérelmek elbírálásakor, biztosítva a nemzetközi jogi értelemben vett védettséget, és a menekültek elosztása során a tagállamok közötti szolidaritás elvének érvényesítését (Consejo Europeo Consejo de la Unión Europea, 2023). További előrelépést jelentett az európai integráció jövőbeli fejlődése szempontjából a tagállamok állam és kormányfői által 2023. október 10-én elfogadott ún. Granadai nyilatkozat, amely előírja az Európai Unió újabb bővítéséhez szükséges intézményi reformokat, tagállami szinten a védelmi és katonai képességek megerősítését, a belső piac továbbfejlesztésével együtt a versenyképesség további javítását, valamint a multilaterális diplomácia szerepének megerősítését a nemzetközi politikában (Consejo Europeo Reunión informal de los jefes de Estado o de Gobierno, Granada, 6 octubre 2023). Ugyanakkor a tagállami érdekellentétek miatt az illegális bevándorlás kérdésében nem született külön megállapodás, ezért a stratégiai autonómia kiteljesítésére vonatkozó hossz távú prioritások felvázolása inkább egy deklaratív jellegű nyilatkozatnak, mintsem a tagállamok számára kötelezően követendő szabályok együttesének tekinthető (García, 2024).

Végül 2023 decemberében az EU-tagállamoknak sikerült kompromisszumos megállapodást kötniük Bulgária és Románia schengeni

övezethez való csatlakozásának kérdésében. 2024. március 31-étől a két balkáni ország esetében megszűnt a belső határellenőrzés az áru- és a személyforgalomban a légi és a vízi közlekedés területén (Consejo de la Unión Europea, Comunicado de prensa, 2023).

Az országgyűlési választások és következményei

A 2023. július 23-i parlamenti választásokon a részvételi arány 70,4 százalék volt, amely 4,2 százalékponttal magasabb mint 2019 novemberében, amikor a választókorúak 66,2 százaléka járult az urnákhoz (García, 2023). A Belügyminisztérium adatai alapján Kantábriában, La Riojában, Kasztília La-Mancha és Kasztília és León autonóm közösségekben volt a legmagasabb a részvételi arány (74 százalék felett), miközben Ceuta és Melilla városokban lényegesen kevesebben mentek el szavazni (55,6 és 49,7 százalék), amelyben szerepet játszott az is, hogy a választások időpontja egybeesett a nyári szabadság kezdetével. Ez utóbbi tényező jelentős mértékben befolyásolta a szavazói hajlandóságot. A választásokon közel 2,5 millió választópolgár pedig levélben adta le szavazatát.

2. térkép. A 2023. július 23-i országgyűlési választások eredményei Spanyolországban

Forrás: *Resultados Elecciones Generales 2023 (2023. július 23.). El Mundo.* <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales.html>

A 2. számú térkép alatti sor a képviselői helyek változását mutatja a 2019 novemberében tartott országgyűlési választásokhoz képest.

Az előrehozott parlamenti választásokat a mérsékelt jobbközép Spanyol Néppárt nyerte meg a szavazatok 33 százalékával. Az Alberto Núñez Feijóo-vezette párt több mint 8 millió szavazattal az elmúlt évtized egyik legjobb választási eredményét érte el. A Néppárt Katalónia és Navarra Autonóm Községek kivételével valamennyi tartományban győzött és sikeresen mozgósította a kormányváltás iránt elkötelezett, de bizonytalan szavazókat. Ugyanakkor a jobboldali pártnak nem sikerült megszereznie a 350 fős Képviselőházban a kormányzáshoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét (176 képviselői hely). A Néppárt viszont megőrizte kényelmes többségét a 208 fős Szenátusban is, ahol 120 szenátori helyet szerzett (Elecciones generales, 2023).

A spanyol szocialisták 2019 novemberéhez képest jobb eredményt értek el, és 7,6 millió szavazattal (31,7 százalék) a második helyen végeztek. A Spanyol Szocialista Munkáspárt a hagyományosan baloldali szavazóbázissal bíró tartományokban és településeken ért el kiugróan jó eredményt (Katalónia és Navarra mellett Extremadurában Cáceres és Badajoz városokban). Pedro Sánchez baloldali kormányfő nagyon jónak értékelte pártja választási eredményét és a baloldali progresszív erők győzelméről és összefogásáról beszélt a választások éjszakáján tartott beszédében (Cué, 2023).

A Vox 2019 novemberéhez képest lényegesen gyengébben szerepelt. Santiago Abascal pártja a korábbi 52 helyett mindössze 33 képviselői helyhez jutott a 350 fős Cortezben. Bár a radikális jobboldali erő 3 millió szavazattal a harmadik legerősebb pártként került be az új összetételű Képviselőházba, Abascal a Vox gyenge szerepléséért főleg a közvélemény-kutatások felméréseit tette felelőssé, melyek rendre meggyőző jobboldali többséget jósoltak (Ramos, 2023).

Egészeiben véve elmondható, hogy a Pedro Sánchez baloldali kormányfő választási kampánya, amely a Vox hatalomra kerülésének veszélyével riogatta a spanyol választópolgárokat, hatásosnak bizonyult és szerepet játszott abban, hogy a radikális jobboldali párt – a korábbi várakozásokkal szemben – lényegesen gyengébb eredményt ért el. A Vox helyzetét érdemben gyengítő tényező volt, hogy közel félmillió, korábban a politikai

erőt támogató választópolgár inkább a mérsékelt jobbközép Spanyol Néppártra adta le szavazatát.

A választások egyik legnagyobb meglepetése, a baloldali és progresszív politikai erőket tömörítő, Sumar (Egyesülés) jó választási szereplése. A korábbi miniszterelnök-helyettes asszony, Yolanda Diaz által 2022 tavaszán alapított politikai tömörülés sikeresen mozgósította az Unidas Podemos mellett a Más País és a Compromís politikai formációk szavazóit, és 3 millió szavazattal 31 képviselői mandátumot szerzett a Képviselőházban (Elecciones generales, 2023).

A kisebb regionális és nacionalista pártok a radikális függetlenségpárti, Katalán Köztársasági Baloldal (ERC) kizárólag Barcelona és Girona tartományokban ért el jó eredményt (négy és két mandátum), csakúgy, mint JxCat-Junts (Együtt Katalóniáért) pártszövetség, amely összesen hét képviselői helyhez jutott. Baszkföldön a mérsékelt nacionalista Baszk Nacionalista Párt (PNV) megőrizte befolyását Bizkaia és Gipuzkoa provinciákban. Ez utóbbi politikai erő öt képviselői helyet szerzett a Képviselőházban, ugyanakkor a radikális és szeparatista EH-Bildu tovább erősödött (23J Elecciones generales, 2023).

Az országgyűlési választások eredményei alapján megállapítható, hogy egyetlen politikai erő sem szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét (176 képviselői hely) a 350 fős Képviselőházban. Míg a Spanyol Néppárt és a Vox együttesen 170 mandátummal, addig a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) és a Sumar összesen 152 képviselői hellyel rendelkezik az új összetételű törvényhozó testületben.

Az alkotmányos szabályozás alapján VI. Fülöp a választásokon győztes, Alberto Núñez Feijóo néppárti miniszterelnök-jelöltet kérte fel kormányalakításra (Carvajal, 2023). 2023. szeptember 27-én a néppárti kormányfő-jelöltnek a beiktatási szavazás második fordulójában sem sikerült megszereznie a kormányalakításhoz szükséges parlamenti mandátumok abszolút többségét. Feijóo összesen 172 igen szavazatot kapott 177 ellenében. Miniszterelnöki megválasztását a Spanyol Néppárt és a radikális jobboldali Vox mellett csak a Coalición Canaria politikai tömörülés támogatta, miközben a legnagyobb ellenzéki párt, a Spanyol

Szocialista Munkáspárt (PSOE) és a katalán, valamint a baszk nacionalista erők nemmel voksoltak (Marisa, 2023).

Az Alkotmány előírásainak megfelelően az uralkodó második körben, Pedro Sánchezt bízta meg azzal a feladattal, hogy stabil kormányt alakítson. Az ügyvezető szocialista miniszterelnök-jelölt először a radikális baloldali Sumar tömörülés vezetőjével, Yolanda Díazzal kötött koalíciós megállapodást. A kompromisszumos egyezség tartalmazza a baloldali szövetség által szorgalmazott legfőbb követeléseket, így többek között a heti munkaidő jelenlegi 40 órától 37,5 órára történő csökkentését 2025-ig, a munka törvénykönyvének átfogó reformját a szociális partnerek bevonásával. A két párt vezetője megállapodott a bankszektor és az energetikai ágazatot terhelő különadó 2024 végéig való fenntartásában, valamint a zöld és digitális gazdaság átállásához szükséges feltételek megteremtésében. Ennek során felülvizsgálják az elkövetkező törvényhozási időszakban a klímavédelmi törvény célkitűzéseit annak érdekében, hogy Spanyolország 2030-ig 55 százalékkal csökkentse az üvegházhatású gázok kibocsátását az 1990-ben mért adatokhoz képest (Fit for 55 Policy Package). Egészében véve elmondható, hogy a közel 48 oldalas dokumentum egy sor jóléti és szociális intézkedést tartalmaz, miközben egyszer sem történt konkrét utalás a szövegben a katalán függetlenségi pártok által szorgalmazott politikai amnesztia megadására (Chouza et. al., 2023).

A kormányalakítás érdekében a szocialista vezetés a radikális elszakadáspárti Katalán Köztársasági Baloldallal (Equerra Republicana de Catalunya) is előzetes megállapodást kötött, amely tartalmazza a központi kormány részéről Katalónia adósságállománya egy részének (összesen 15 milliárd euró) elengedését, a vasúti infrastruktúrát érintő fejlesztését. A felek kölcsönösen megegyeztek abban, hogy tovább folytatják a madridi kormány és a Generalitat között megkezdett párbeszédet Katalónia helyzetének átfogó rendezése érdekében (Mondelo, 2023). Pedro Sánchez beiktatásához azonban szükség volt a katalán függetlenségpárti, Együtt Katalóniáért (Junts per Catalunya) tartózkodására, amely a spanyol szocialistákkal való tárgyalások megkezdésének két feltételt szabott: a korábban bebörtönzött politikai vezetők általános amnesztiát kapjanak és Katalóniában újabb önrendelkezési népszavazást rendezzenek a

közeljövőben. Mindkét kérdés élesen megosztja nemcsak a spanyol társadalmat, hanem a balközép szocialisták területi vezetőit és párttagjait is. A legfőbb kritika az ügyvezető szocialista miniszterelnökkel szemben a jobboldali Spanyol Néppárt és a radikális Vox részéről fogalmazódott meg: mindkét politikai erő a spanyol alkotmányos rendszer aláásásával vádolta meg Pedro Sánchezt, aki a szeparatista pártok támogatásával alakított kormányt (Belver, 2023).

Hosszas viták után 2023. november 9-én megszületett a megállapodás a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) és a Junts per Catalunya függetlenségpárti politikai tömörülés között. A spanyol balközép erő beleegyezett abba, hogy a szocialista vezetésű koalíciós kabinet megalakulását követően a parlament alsóháza elé terjeszti az általános amnesztiáról szóló törvényt, amely az intézményes párbeszéd egyik előfeltétele a katalán Generalitat és a jövőbeni spanyol központi kormány között. A jogszabályt hosszas viták után, 2024. május 30-án fogadta el a Képviselőház 178 igen szavazattal és 172 ellenében (Mas, 2024). A rendelkezés általános közkegyelmet biztosít minden korábbi katalán vezetőnek, akik a 2017 október 1-jei népszavazás megszervezésében aktívan közreműködtek. Miközben a baloldali politikai pártok (PSOE és Sumar) és a katalán függetlenségi erők támogatták a törvény elfogadását, addig a jobboldali ellenzék (Spanyol Néppárt és a Vox) határozottan elutasította és a spanyol alkotmányos berendezkedés elleni támadásnak értékelte a 2024. június 11-én hatályba lépett jogszabályt. A fennálló belpolitikai helyzetet tovább bonyolítja, hogy a Legfelsőbb Bíróság bírójá, Pablo Llarena továbbra is fenntartja Carles Puigdemont-tal szemben 2017 végén kiadott elfogatóparancsot, így a törvény végleges tisztázásig a Generalitat korábbi vezetője és társai elleni letartóztatási parancs változatlan formában érvényben marad (RTVE.es, 2024).

Ugyancsak lényeges volt a kormányzati stabilitás szempontjából a Baszk Nacionalista Párttal (PNV) kötött megállapodás is, amely tisztázza a gazdasági és társadalombiztosítási területeken még fennálló hatáskör-átruházási kérdéseket Baszkföld és a spanyol állam között, valamint biztosítja a baszk nyelv használatát a Képviselőházban (Hermida & Casquero, 2023).

Pedro Sánchez végül a radikális baloldali pártokat tömörítő Sumarral, valamint a katalán függetlenségpárti (Katalán Köztársasági Baloldal mellett a JxCat-Junts) és a baszk politikai erők (Baszk Nacionalista Párt és EH-Bildu) támogatásával alakított kormányt. 2023. november 16-án a szocialista kormányfő-jelölt a beiktatási szavazás első fordulójában 179 igen szavazatot szerzett 171 ellenében, amely gyenge többséget biztosít számára az elkövetkező négy évben (Marisa, 2023). Hangsúlyozni kell azonban, hogy a hatpárti koalíció egyben tartása – az eltérő érdekek és ideológiai különbségek miatt – nehéz feladat lesz a szocialista miniszterelnök számára.

Az Európai Bizottság Spanyolországra vonatkozó gazdasági előrejelzése alapján megállapítható, hogy az ibériai ország gazdasága 2023-ban 2,5 százalékkal növekedett, 2024-ben pedig a növekedés mértéke 2,1 százalék körül alakul majd. A gazdasági növekedésben szerepet játszik az EU Helyreállítási terve által folyósított pénzügyi támogatás (European Commission, 2024). A források közel 40 százaléka klímavédelmi célokat, 26 százaléka pedig digitális átállást szolgálja, a vissza nem térítendő támogatások mértéke pedig eléri a 80 milliárd eurót. A Bizottság számításai szerint a Next Generation Helyreállítási terv a spanyol bruttó hazai termék növekedéséhez 1,8-2,5 százalékkal járulhat hozzá 2024-ig és megközelítőleg 250 ezer új munkahelyet teremt 2026 végéig az ibériai ország gazdaságában (European Commission, 2023). A háztartások vásárlóerejének érdemi bővülése és pénzügyi helyzetének javulása az elmúlt években felhalmozott likviditási forrásoknak köszönhetően pozitív hatást gyakorol majd mind a beruházásokra mind a fogyasztásra.

1. táblázat. Spanyolország makrogazdasági mutatói (százalékban kifejezve)

Makrogazdasági mutató	2023	2024	2025
GDP növekedés	2,5	2,1	1,9
Infláció	3,4	3,1	2,3
Munkanélküliség	12,2	11,6	11,1
Államháztartási hiány (GDP százalékában kifejezve)	-3,6	-3,0	-2,8
Bruttó államadósság	107,7	105,5	104,8
Fizetési mérleghiány (GDP százalékában kifejezve)	2,5	2,8	2,8

Forrás: *European Commission, 2024.*

2023-ban a munkaerőpiaci helyzet is kedvezően alakult, mivel a magánszektorban határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak száma csökkent. A 12,1 százalékos munkanélküliségi ráta azonban euróvezeti szinten még mindig igen magas, amely idén várhatóan 11,6 százalék körül alakul. A fogyasztói árszínvonal tavaly 3,4 százalékkal nőtt, idén várhatóan 3,1 százalékra mérséklődik. Az infláció kedvező alakulásában szerepet játszott az energiahordozók világpiaci árcsökkenése.

Az államháztartási hiány 2023-ban a bruttó hazai termék 4,7 százalékról 3,6 százalékra csökkent. A költségvetési deficit idén várhatóan 3 százalék körül alakul. A háztartások rezsiszámlájának kifizetésére nyújtott támogatásokat és áfakedvezményt 2023. december 31-ig meghosszabbították, majd ezt követően teljesen kivezették, melynek köszönhetően 2024-ben az államháztartási deficit tovább mérséklődik. A pénzügyi szektort terhelő különadó és a szolidaritási adó 2024. végéig érvényben marad az ibériai országban. A bruttó államadósság 2023-ban a bruttó hazai termék 107,5 százalékáról – a nominális GDP növekedés eredményeként – idén és jövőre várhatóan 105,5 százalékra, jövőre pedig 104,8 százalékra mérséklődik (European Commission, 2024).

A fenntartható gazdasági növekedés egyik előfeltétele a korábban, elsősorban a Mariano Rajoy-vezette néppárti kormány idején (2011–2015) megkezdett szerkezeti reformok (munkaerőpiac, közigazgatás, kkv-szektor versenyképességének és nemzetközi szerepvállalásának növelése) további folytatása.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ibériai országban 2023. május 28-án regionális és helyhatósági választásokra került sor, melyet a jobbközép Spanyol Néppárt (PP) elsőprő többséggel nyert meg. A spanyol szocialisták (PSOE) az elmúlt két évtized egyik legrosszabb választási eredményét érték el: számos autonóm közösségben és városban alulmaradtak a PP önkormányzati és képviselőjelöltjeivel szemben. A radikális jobboldali, Vox megháromszorozta tartományi képviselőinek számát; a Spanyol Néppárt a Baleári-szigeteken, Extremadurában és a Valenciái Autonóm Közösségben csak a Vox-szal alakíthatott stabil többségű kormányt. Spanyolországban Pedro Sánchez miniszterelnök pártjának rossz választási szereplése és

koalíciós partnere, az Unidas Podemos meggyengülése miatt július 23-án előrehozott parlamenti választást tartottak, melyen a jobboldali konzervatív Spanyol Néppárt győzött. Jóllehet az Alberto Núñez Feijóo vezette politikai erő a szavazatok 33 százalékával 137 mandátumot szerzett az új összetételű Képviselőházban, ugyanakkor a Vox-szal és a Coalición Canaria politikai erővel nem tudott stabil kormánytöbbséget alakítani. Az országgyűlési választások nagy vesztese a radikális jobboldali Vox, amely 2019-hez képest lényegesen gyengébb eredményt ért el: Santiago Abascal pártja összesen 33 képviselői helyhez jutott a spanyol Cortezben. Véleményem szerint a jobbközép PP-nek nagyobb fokú rugalmasságot kellett volna tanúsítania a Vox irányába, és nem minden áron szorgalmazni az egyedüli kormányalakítás lehetőségét. Ez utóbbi szerepet játszott abban, hogy Feijóo végül nem szerezte meg a stabil kormányzáshoz szükséges parlamenti többséget.

Alberto Nuñez Feijóo sikertelen kormányalakítási kísérlete után a szocialista Pedro Sánchez a baszk és a katalán nacionalista pártok bevonásával alakíthatott hatpárti kabinetet. Figyelembe véve az egyes politikai erők között fennálló érdekkülönbségeket és az eltérő álláspontokat, az egyik legfontosabb feladat az ibériai ország kormányozhatóságának biztosítása. Mindez megköveteli valamennyi spanyol és regionális politikai párt részéről a konstruktív magatartást és elkötelezettséget a törvényhozás folyamatos működésének garantálása érdekében.

Spanyolország ötödik alkalommal töltötte be az Európai Unió Tanácsának soros elnöki tisztségét. Az integrációs szervezetnek az orosz-ukrán háború által teremtett új helyzetre és a geopolitikai kihívásokra (illegális bevándorlás kérdése, a globális világjárványt követő gazdasági talpra állás, továbbá az Európai Unió versenyképességének megerősítését szolgáló intézkedések elfogadása) is megfelelő választ kellett adnia. Az ibériai ország határozott integrációpárti politikát folytat, támogatva az Európai Unió későbbi bővítéséhez szükséges intézményi reformokat. Szakpolitikai kérdésekben (belső piac további fejlesztése és egységes migrációs politika kialakítása a tagállamok közötti szolidaritás elve alapján) szorgalmazza az uniós tagországok erőteljesebb együttműködését és külpolitikai téren az Unió egységes fellépését. A spanyol elnökség szerint csak egy hatékonyan

működő, megfelelő védelmi képességekkel rendelkező integrációs szervezet képes megfelelni a globális világpolitika és gazdaság jövőbeli kihívásainak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Así queda la ley del 'sí es sí' tras la reforma: un nuevo subtipo de agresión con penas más altas si hay violencia (2023, April 20). *RTVE.es*.
2. <https://www.rtve.es/noticias/20230420/reforma-del-si-si-eleva-hasta-dos-anos-pena-delitos-sexuales-cuando-hay-violencia-intimidacion/2440012.shtml>
3. Belver, M. (2023, November 3). Feijóo prepara una respuesta institucional y política a las "vergonzantes" cesiones del PSOE a los partidos independentistas. *El Mundo*.
4. <https://www.elmundo.es/espana/2023/11/03/6544aae5fc6c83c3458b4570.html>
5. Caballero, Á. (2023, May 29). Podemos se desploma en todas las comunidades y desaparece en Madrid y la Comunidad Valenciana. *RTVE.es*.
6. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/podemos-resultado-elecciones-municipales-autonomicas-2023/2447775.shtml>
7. Carvajal, Á. (2023, August 2). Armengol da a Feijóo el tiempo que pedía y fija la investidura para el 26 y 27 de septiembre. *El Mundo*.
8. <https://www.elmundo.es/espana/2023/08/23/64e5ca44e4d4d8cf498b45b7.html>
9. Chouza, P., Cué, C. E., Marcos, J. (2023, October 24). El PSOE y Sumar alcanzan un acuerdo de Gobierno que incluye la semana laboral de 37,5 horas. *El País*. <https://elpais.com/espana/2023-10-24/psoe-y-sumar-alcanzan-un-acuerdo-de-gobierno-que-incluye-la-semana-laboral-de-375-horas.html>
10. Coll, V. (2023, June 23). El PP cede la presidencia de la Mesa en Aragón a Vox y lo justifica en "la tradición parlamentaria". *El Mundo*.
11. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/2023/06/23/649556c0fc6c8323468b4570.html>

12. Coll, V. (2023, May 29). Vox triplica sus concejales y se consagra como ineludible en todas las regiones. *El Mundo*.
13. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/29/6473d7aee4d4d8c64d8b458b.html>
14. Consejo de la Unión Europea Comunicado de prensa (30 diciembre 2023). *Espacio Schengen: el Consejo acuerda suprimir los controles en las fronteras interiores aéreas y marítimas con Bulgaria y Rumanía*. <https://www.consilium.europa.eu/es/press/press-releases/2023/12/30/schengen-area-council-takes-move-towards-lifting-border-controls-with-bulgaria-and-romania/>
15. Cruz, M. (2023, September 29). El Congreso rechaza a Feijóo y abre la vía al intento de Sánchez con el independentismo, que exige referéndum y amnistía. *El Mundo*.
16. <https://www.elmundo.es/espana/2023/09/29/6516a42de85ecef8168b45d1.html>
17. Cruz, M. (2023, May 29). El PP arrolla y el castigo a Sánchez borra al PSOE del mapa.
18. *El Mundo*. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/29/6473d9f7fc6c83fe108b4585.html>
19. Cruz, M. (2023, November 16). Pedro Sánchez, investido presidente con la amenaza "diaria" de Puigdemont y con la calle en contra de la amnistía. *El Mundo*.
20. <https://www.elmundo.es/espana/2023/11/16/6555e2bfe9cf4a4c0a8b4572.html>
21. Cruz, M. (2023, May 16). Sánchez no descarta pactar con Bildu tras el 28-M y recupera el fantasma del 11-M contra Feijóo 20 años después. *El Mundo*.
22. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/16/64638ccbfc6c83f3018b4590.html>
23. Cué, C. E. (2023, July 24). La resistencia del PSOE y Sumar frustra la mayoría del PP y Vox y deja abiertas todas las posibilidades. *El País*. <https://elpais.com/espana/elecciones-generales/2023-07-23/la-resistencia-del-psoe-y-sumar-frustra-la-mayoria-del-pp-y-vox-y-deja-abiertas-todas-las-posibilidades.html>

24. Cué, C. E. (2023, May 29). Pedro Sánchez adelanta las elecciones generales al 23 de julio ante el fiasco de las autonómicas. *El País*. <https://elpais.com/espana/2023-05-29/sanchez-adelanta-las-elecciones-al-23-de-julio-ante-el-fiasco-de-las-autonomicas.html>
25. Detenidos dos candidatos del PSOE y otras 11 personas por la presunta compra de votos en Albudeite, Murcia (2023, May 25). *RTVE.es*. <https://www.rtve.es/noticias/20230525/detenida-candidata-psoe-albudeite-murcia-compra-votos/2447510.shtml>
26. Elecciones Generales 2023. Resultados PP Elecciones Generales 2023: ¿Cuántos votos y escaños al Congreso y Senado ha sacado? (2023, July 23). *El Mundo*.
27. In. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/2023/07/23/64bd6848e9cf4ad61f8b4592.html>
28. El juez Llarena mantiene la orden nacional de detención contra Puigdemont tras la publicación de la ley de amnistía (2024, June 11). *RTVE.es* <https://www.rtve.es/noticias/20240611/juez-llarena-mantiene-orden-arresto-puigdemont-ley-amnistia/16142534.shtml>
29. European Commission (2024, May 15). *Economic forecast for Spain. The latest macroeconomic forecast for Spain.*
30. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/spain/economic-forecast-spain_en
31. European Commission (2023, October 17). *Recovery and Resilience Facility. Spain's recovery and resilience plan.*
32. https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/spains-recovery-and-resilience-plan_en
33. Fresneda, D. (2023, May 29). Ciudadanos firma su 'muerte política' este 28M y queda fuera de todas las comunidades autónomas. *RTVE.es*.
34. <https://www.rtve.es/noticias/20230529/resultados-ciudadanos-elecciones-28m/2447773.shtml>
35. García, R. (2024, January 10). *Balance de la quinta Presidencia española del Consejo de la Unión Europea. Desafíos para una estrategia de país más allá del semestre español.* Real Instituto

Elcano Royal Institute.
<https://www.realinstitutoelcano.org/analisis/balance-de-la-quinta-presidencia-espanola-del-consejo-de-la-union-europea/>

36. García, P., C. (2023, May 29). Participación en las elecciones del 28M: baja un punto hasta el 63,91%, la tercera más baja de la historia. *RTVE.es*.
<https://www.rtve.es/noticias/20230529/participacion-elecciones-municipales-autonomicas-2023-28m/2447408.shtml>
37. García, P. C. (2023, July 24). Participación en las Elecciones Generales 2023: supera el 70%, casi cuatro puntos más que en 2019. *RTVE.es*.
<https://www.rtve.es/noticias/20230724/participacion-elecciones-generales-2023-23j/2452191.shtml>
38. Hermida, X., Casquero, J. (2023, November 11). Sánchez forja una amplia mayoría para la legislatura más compleja. *El País*.
<https://elpais.com/espana/2023-11-11/sanchez-forja-una-amplia-mayoria-para-la-legislatura-mas-compleja.html>
39. Junquera, N., González, M. (2023, January 21). Decenas de miles de personas se concentran en Madrid contra el Gobierno de Sánchez. *El País*. <https://elpais.com/espana/2023-01-21/decenas-de-miles-de-personas-se-menifiestan-en-madrid-contra-el-gobierno-de-sanchez.html>
40. La Moncloa Presidencia española del Consejo de la UE (2023, June 15). Pedro Sánchez presenta las prioridades de la Presidencia española del Consejo de la Unión Europea.
<https://www.lamoncloa.gob.es/presidente/actividades/Paginas/2023/150623-prioridades-presidencia-ue.aspx>
41. Mas, A. (2024, June 11). Qué es la Ley de Amnistía que se publica hoy en el BOE y cuántas ha habido en España. *El Mundo*.
<https://www.elmundo.es/como/2024/06/11/666804d5fdddfeb348b458d.html>
42. Melgar, G. (2023, May 29). El 28-M da la estocada a Ciudadanos, engullido definitivamente por el PP y Vox. *El Mundo*.
43. <https://www.elmundo.es/elecciones/2023/05/29/6473bfa0e4d4d8817e8b4589.html>

44. Miguel, O. S., Arnal, J., García, R. (2024, January 12). *Los resultados de la Presidencia española del Consejo de la UE – 4X04*. Real Instituto Elcano Royal Institute. <https://www.realinstitutoelcano.org/podcasts/conversaciones-elcano-los-resultados-de-la-presidencia-espanola-del-consejo-de-la-ue-4x04/>
45. Mondelo, V. (2023, November 2). ERC arrastra a Sánchez a "abordar" el referéndum de autodeterminación. *El Mundo*.
46. <https://www.elmundo.es/cataluna/2023/11/02/6543e302fc6c833e418b45d4.html>
47. Peñalosa, G., González, G. (2023, May 23). La Policía detiene al 'número 3' de Coalición por Melilla y al yerno del líder del partido por el voto por correo. *El Mundo*. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/2023/05/23/646c65fefdddf3fa18b45a5.html>
48. Piña, R. (2023, May 29). España censura a Pedro Sánchez y hunde al PSOE. *El Mundo*.
49. <https://www.elmundo.es/espana/2023/05/28/6473cc04fdddfbb838b4579.html>
50. Ramos, D. (2023, July 24). PP y Vox quedan lejos de la mayoría absoluta y abren la puerta a un gobierno de izquierdas. *Cadena SER*. <https://cadenaser.com/nacional/2023/07/23/pedro-sanchez-resiste-a-la-victoria-de-feijoo-cadena-ser/>
51. RESULTADOS ELECCIONES AUTONÓMICAS 2023 (2023, May 28). *El Mundo*.
52. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-autonomicas/resultados/index.html>
53. RESULTADOS ELECCIONES GENERALES 2023 (2023, July 23). *El Mundo*. <https://www.elmundo.es/elecciones/elecciones-generales/resultados/index.html>
54. Sanmartín, O. R. (2022, December 17). Vocales del CGPJ condenan las "irresponsables" críticas de Sánchez y le recuerdan la obligación de "respetar el Estado de derecho". *El Mundo*. <https://www.elmundo.es/espana/2022/12/17/639d850ffc6c8374158b45e9.html>

55. Szilvay, G. (2023. július 20). Spanyolhon: jobboldali fordulat küszöbén? *Mandiner* 5(29), 34–37.
56. UE23. Programa Presidencia española del Consejo de la Unión Europea. Segundo semestre de 2023. Europa, más cerca.
57. https://spanish-presidency.consilium.europa.eu/media/5b3pyhyz/programa-de-la-presidencia-esp%C3%B1ola-del-consejo-de-la-ue-2023_es.pdf
58. Vega, L., D (2023, July 1). Sánchez defiende en Kiev que “solo Ucrania puede establecer los términos y plazos para las negociaciones de paz”. *El País*. <https://elpais.com/espana/2023-07-01/sanchez-defiende-en-kiev-que-solo-ucrania-puede-establecer-los-terminos-y-plazos-para-las-negociaciones-de-paz.html>
59. Vigario, D. (2023, June 30). PP y Vox pactan gobernar Extremadura: los de Abascal tendrán una Consejería y Guardiola dice que su palabra "no es tan importante como el futuro de los extremeños". *El Mundo*.
60. <https://www.elmundo.es/elecciones/2023/06/30/649e788cfdddff01528b45c7.html>
61. 23J ELECCIONES GENERALES (2023, July 24). *El País*.
62. <https://elpais.com/espana/elecciones-generales/>
63. III Cumbre UE-CELAC 2023. <https://eulacfoundation.org/es/iii-cumbre-ue-celac-2023>

LELKI EGÉSZSÉG A PANDÉMIA IDEJÉN HOGYAN HATOTT A KORONAVÍRUS JÁRVÁNY A MAGYAR EGYETEMISTÁK MENTÁLIS JÓLLÉTÉRE?

Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia - Vágány Judit Bernadett

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_3](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_3)

ABSZTRAKT

A középiskola befejezésével lezárul egy szakasz a fiatalok életében és egy új, izgalmas, valamint kihívásokkal teli időszak veszi kezdetét: belépnek a munka világába vagy megkezdik tanulmányaikat a felsőoktatásban.

Hivatalosan felnőtté válnak.

Ezt a változást komoly stresszként élhetik meg a fiatalok. Végleg lezárul egy életszakasz, elbúcsúznak a középiskolától, a régi barátoktól, a tanároktól, a szülői háztól és a korábbi megszokott környezettől. A sok változást veszteségként élhetik meg és szerencsés esetben végig mennek egy gyászfolyamaton, rosszabb esetben megrekednek valahol benne.

Az egyetemre bekerülve napjaik csaknem felét az intézményben töltik.

Előadásokon, szemináriumokon, különböző önálló és csoportos feladatokban vesznek részt, új barátságokat, kapcsolatokat kötnek és új tapasztalatokat szereznek az egyetemi életről, valamint sokan közülük – az egyetemi tanulmányaikkal párhuzamosan – belekóstolnak a munka világába is, ami azt jelenti, hogy egyszerre kell mindkét oldalon megfelelniük, mely óriási nyomást jelenthet számukra.

Ezt a helyzetet tovább nehezítette a COVID1-9 világjárvány kitörése, melynek újabb és újabb hullámai komoly veszélyt jelentettek az emberek fizikai és mentális egészségére. A járvány következményei világszerte stresszhez, félelemhez, szorongáshoz és egyéb súlyos problémák kialakulásához vagy felerősödéséhez vezettek.

Különösen súlyosan érintette ez az időszak az alap-, a közép- és a felsőfokú képzésben részt vevő fiatalokat. Ókelvesztették a lehetőségét annak, hogy „hagyományos módon” kezdjék el, folytassák vagy fejezzék be általános-, középiskolai vagy egyetemi éveiket.

Egyetemi oktatókként, alapozó tárgyak felelőseiként a fiatal korosztályból elsősorban az első éves és végzős hallgatókkal találkozunk. Éppen ezért döntöttünk úgy, hogy egy kérdőíves kutatás keretében feltárjuk a

középiskolát a koronavírus járvány miatt nem hagyományosan befejező első éves hallgatók mentális egészségi állapotát és problémáit, különös tekintettel az életszakasz váltás és a koronavírus járvány együttes hatására. Kutatásunkba három budapesti egyetem, üzleti alapképzésre járó hallgatóit vontuk be.

Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a koronavírus járvány okozta nyomás, elszigeteltség, bizonytalanság, pénzügyi gondok, a kontroll elvesztése és a szülőkhöz való esetleges visszaköltözés hatással volt-e a diákok mentális egészségére. Ezeket a kérdéseket azért tartottuk fontosnak megvizsgálni, mert kihatással lehetnek a fiatalok későbbi életére, a jövőbeli tanulmányaikra és munkájukra.

Hiszünk abban, hogy a felsőoktatási intézményeknek nem csak az a feladata, hogy versenyképes tudással lássa el a hallgatóit, hanem az is, hogy segítségükre legyen mentális egészségük megőrzésében és javításában, hogy aztán a munkaerőpiacra kikerülve, magas tudású, felkészült és mentálisan erős fiatalok kezdhessék meg életük következő szakaszát.

Célunk annak a megismerése volt, hogy az egyetemek foglalkoznak-e a világjárvány hatásaival, és ha igen, nyújtanak-e segítséget a negatív hatások leküzdéséhez? Tanulmányunkban erre a kérdésre kerestük a választ.

ABSTRACT

The end of secondary school marks the end of a phase in young people's lives and the start of an exciting and challenging new period: entering the world of work or starting higher education. They are officially becoming adults.

This change can be a major stress for young people as they say goodbye to high school, old friends, teachers, their parents' home, and their old familiar environment. They may experience a lot of change as a loss and go through a grieving process, in the lucky case, or get stuck somewhere in it.

Once at university, they spend almost half their days at the institution. They take part in lectures, seminars, and various individual and group tasks, make new friends, make new contacts, and gain new experiences of

university life, and many of them also get a taste of the world of work - alongside their university studies - which means they have to do both sides of the job at the same time, which can be a huge pressure.

This situation was further aggravated by the outbreak of the COVID-19 pandemic, whose successive waves posed a serious threat to people's physical and mental health. The consequences of the epidemic have led to stress, fear, anxiety, and other serious problems developing or intensifying worldwide.

Young people in primary, secondary, and tertiary education have been particularly hard hit. They lost the opportunity to start, continue, or finish their primary, secondary, or university education in a 'traditional' way.

As university lecturers and teachers in charge of basic subjects, the young people we meet are mainly first-year and final-year students. For this reason, we decided to conduct a questionnaire survey to explore the mental health status and problems of first-year students who have not traditionally finished high school due to the coronavirus epidemic, with a particular focus on the combined impact of life stage change and the coronavirus epidemic. Our research involved undergraduate business students at three universities in Budapest.

We investigated whether the pressures, isolation, insecurity, financial worries, loss of control, and eventual move back to parents' homes caused by the coronavirus epidemic had an impact on students' mental health. These issues were considered important to explore because of the potential impact on young people's later lives, future studies and work.

We believe that the role of higher education institutions is not only to equip students with competitive knowledge but also to help them maintain and improve their mental health so that they can enter the labor market as highly skilled, prepared, and mentally strong young people ready to start the next stage of their lives.

Our aim was to find out whether universities are addressing the effects of the pandemic and, if so, whether they are helping to combat the negative factors. In our study, we sought to answer this question.

BEVEZETÉS

Az elsőéves hallgatók számára az egyetem egy új világ ajtaját tárja fel: a sikeres felvétel és az egyetem megkezdése életük egyik legmeghatározóbb pillanata. Ennek az új életszakasznak a kezdete egyben fontos lépés a felnőtté válás felé vezető úton, amelyet nem minden fiatal él meg egyformán. Mint minden életkori átmenet, a középiskola elhagyása utáni időszak is lehet válságos. (Agarwal et al., 2020; Robinson et al. 2020). Ilyenkor általában felgyorsul a családtól való függetlenedés folyamata, és kialakul az önálló énkép. A középiskolai barátok már nem nyújtanak biztonságot: az új, ismeretlen környezetben új kapcsolatok alakulnak ki, és egy új életforma válik uralkodóvá (Nagyné Kricsfalussy, 2017; Leist Balogh & Jámbori, 2016). Vannak fiatalok, akik szorongani kezdnek az ismeretlen környezetben, és nem tudnak megbirkózni a határtalannak tűnő szabadsággal. Elveszettnek érzik magukat a nagy egyetemi szervezetben. Az átlátható és áttekinthető tantermi közösséget felváltja több száz hallgatótárs az előadásokon. Mindig másokkal és másokkal kerülnek egy csoportba gyakorlatokon is, attól függően, hogy sikerült felvenniük a tárgyakat. Az egyetemi oktatók már nem ismerik személyesen a hallgatókat, hiszen egy félévben több száz, néha több ezer hallgatóval találkozhatnak, így az egy hallgatóra fordított idő minimálisra csökken. Az oktatás személytelenné válik, mely sokak számára nehézséget okoz. Az előadásokon, a vizsgákon és az egyetemi környezetben gyakran már nem a nevükön, hanem a Neptun-kódjukon keresztül azonosítják őket. Aprócska csavarrá válnak a hatalmas egyetemi épületben (Kárpáti-Daróczi & Karlovitz, 2014, Vasa et al., 2014). A fenti problémák mellett a hallgatók jelentős részének a tanulmányokhoz anyagi források előteremtésére is szüksége van. Következésképpen egyszerre válnak új hallgatókká az egyetemeken és új belépőkké a munkaerőpiacon. Mindkét helyzetre egyszerre kell reagálniuk. A felismerés, hogy mostantól kezdve a tanulás és a munka lesz életük középpontjában, hatalmas sokk lehet egy fiatalok számára. Ez ismét komoly válsághelyzetet teremthet számukra. A sok változás, a különböző helyekre történő beilleszkedési kényszer és az önálló élet kezdete egybeesik, és ez jelentős szorongást okozhat a fiatalok számára, mivel a legtöbbjük ekkor kezdi önálló életét. Ezt a helyzetet tovább nehezítheti, ha nem tudnak egyszerre megbirkózni az egyetemmel

és a munkával olyan mértékben, ahogyan azt elvárnák maguktól, amely a fiatalok kiégése felé vezethet. Ha ez bekövetkezik, a fiatalok sem az egyetemen, sem a munkahelyen nem találják a helyüket. Ilyen esetben előfordulhat, hogy otthagyják az egyetemet.

A kiégés fogalmát Freudemberger (1974) alkotta meg. Kezdetben a kiégés tüneteit egészségügyi és szociális munkásoknál, önszolgáltató csoportok tagjainál és krízisintervenciós központok munkatársainál figyelték meg. Későbbi kutatások más szakmákban is azonosították a jelenséget, például tanárok, ügyvédek és rendőrök esetében. A kiégéssel számos tanulmány foglalkozik (Heinemann & Heinemann, 2017; Fontes, 2020).

További mentális feszültséget jelenthet, hogy néhány fiatal számára az egyetemi élet a határtalan szabadságérzettel jár. Nincsenek szigorú kötelezettségek a tanév során, megszűnnek az állandó dolgozatok, nincs kötelező előadásokon való részvétel, ami az első időszakban kivételesen vonzó lehet a fiatalok számára. A szülői kontroll enyhülését vagy megszűnését követően a féktelen bulik időszaka veheti kezdetét. Ilyenkor új probléma jelenhet meg az életükben, felmerülhet a káros szenvedélyek és függőségek kérdése: alkohol és drogok a kikapcsolódáshoz, a nap átvészeléséhez vagy a vizsgákra való felkészüléshez. A hallgatók nagy része sikeresen elvégzi az egyetemet, amihez segítséget nyújthat a felsőoktatási intézményben jól kiépített mentálhigiénés és életvezetési tanácsadási rendszer (Vágány, 2021).

A COVID-19 járvány további nehézségeket hozott a felszínre: a járvány újabb és újabb hullámai komoly veszélyt jelentettek az emberek fizikai és mentális egészségére. A járvány következményei világszerte stresszhez, félelemhez, szorongáshoz és egyéb súlyos problémák kialakulásához vagy felerősödéséhez vezettek.

Számos szakmai és tudományos rendezvényen felmerül a kérdés, hogy vajon mi is az egyetemek feladata és mi az egyetemi oktatók munkájának célja.

Sokféle álláspont szokott ütközni egy-egy ilyen beszélgetés alkalmával. Vannak, akik úgy vélik, hogy az egyetemnek a legfontosabb célja a hallgatók intellektuális képességeinek fejlesztése, melynek alapja a modern és korszerű tudás átadása.

Mások véleménye szerint a lexikális tudásátadás mellett fontos a korszerű gyakorlati ismertek átadása is. Ennek érdekében színvonalasabbnál színvonalasabb programokat szerveznek az egyetemeken: nagynevű és értékes tapasztalattal rendelkező gyakorlati szakemberek és kutatók tartanak előadásokat annak érdekében, hogy a tudásukat és tapasztalataikat megosszák az információéhes hallgatókkal.

De vajon feladata-e az egyetemeknek a hallgatóik holisztikus szemléletű képzése? Vajon kell-e erőforrásokat (pénzt, embert, időt, helyet stb.) biztosítani a hallgatók testi, szellemi és szociális fejlesztése mellett a lelki fejlődés / fejlesztés támogatására is.

A válasz az, hogy igen. Magyarországon az 51/2007. (III. 26.) Kormányrendelet meghatározza az állami költségvetés terhére biztosított hallgatói juttatásokat. Ebbe a körbe tartozik a mentálhigiénés és életvezetési tanácsadás is (10. § 6. bekezdésének a) pontja). A rendelet értelmében tehát az egyetemeknek gondoskodnia kell valamilyen szintű életvezetési-, mentálhigiénés- vagy pszichológiai tanácsadásról.

Tanulmányunk első részében a koronavírus-járvány által okozott problémákat járja körül, majd az alkalmazott módszereink leírása következik. Ezt követően a témánkhoz szorosan kapcsolódó főbb nemzetközi szekunder kutatási eredmények kerülnek bemutatásra. Végül részletesen ismertetjük saját kutatási eredményeinket a validált EPOCH-H módszertan alkalmazásával.

SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE

A kiemelkedő hallgatói teljesítmény a felsőoktatási intézmények rangsorolásában ugyanúgy szerepet játszik, mint az élsportban (Fodor & Korényi, 2019; Reinhardt et al., 2019). A mentális egészség kérdése különösen izgalmas az üzleti tanulmányokat folytató egyetemeken, ahol a versenyszellem rendkívül erős.

2019 végén a COVID-19 járvány Kínában ütötte fel a fejét, majd az összes kontinensre áterjedt. A kormányok világszerte szigorú ön- és kényszerkarantén intézkedéseket vezettek be, hogy megakadályozzák a vírus terjedését. A járvány 2019-től fenyegetést jelentett mind a fizikai, mind a mentális egészségre. A világjárvány megjelenése és következményei világszerte félelmetet és szorongást váltottak ki az emberekben. Az

amerikaiak kétharmada depresszióról, szorongásról, magányosságról vagy reménytelenségről számolt be a Chicagói Egyetem tanulmánya szerint (Webber & Fingerhut, 2020).

A koronavírus járvány példátlan változásokat hozott az oktatási módszerekben is. A kötelező karantén miatt a felsőoktatási intézmények sorra álltak át az online oktatásra és kezdték tömegesen használni az e-learninget. A világ jelentős részén a hallgatók és az oktatók közötti közvetlen, személyes kapcsolat lehetősége megszűnt, és kizárólag online formában folyt az oktatás, melynek szerteágazó következménye lett.

A szakirodalmat tanulmányozva megállapítható, hogy az elmúlt években egyre több tudományos forrás foglalkozik a mentális egészségügyi problémákkal az egyetemi hallgatók körében.

Kezdetben a tudományos szakirodalomban nem volt fellelhető elégséges információ a COVID-19 világjárvány egyetemi hallgatók mentális egészségére gyakorolt hatásáról, de a korai tanulmányok azt sugallták, hogy a hallgatók mentális egészségére jelentős hatást gyakorolhat a bezártóság (Kaparounaki et al., 2020).

Amanvermez és munkatársainak (2020) a kutatása rávilágított arra, hogy az online oktatáshoz alkalmazkodva a mentálhigiénés tanácsadásnak is át kell alakulnia és a megszokott, és jól működő támogató programokat az online térben kell újrászervezni. Úgy vélték, hogy az online stresszkezelési programok lehetnek a leghatásosabbak az egyetemi hallgatók elérésében és mentális igényeik távoli ellátásában.

Ryo és munkatársai (2020) az elsőéves japán egyetemi hallgatók körében nagy szorongást tapasztaltak 2020-ban. Ennek egyik okaként az új e-learning környezethez való alkalmazkodást nevezték meg. A járvány miatt a legtöbb japán egyetem elhalasztotta a szemeszter kezdetét, amely Japánban általában április elejére tehető. A lezárások miatt a személyes kontaktórák helyett az órákat online tartották. Az elsőéveseknek sem volt lehetőségük arra, hogy bemenjenek a kampuszra, megismerjék társaikat, így még inkább elszigeteltebbé váltak. Az elszigeteltség és az anyagi bizonytalanság negatív hatással van az emberek mentális egészségére. A karantén miatt nem csak az oktatás alakult át: sok hallgató – aki az egyetem mellett dolgozott, hogy megélhetését biztosítsa – elvesztette a munkáját, ezáltal komoly pénzügyi nehézségekkel is küszködött: a tandíj

és a megélhetési költségek fedezésére szolgáló új munkahely megtalálás további lelki terhet rótt a fiatalokra, amely még inkább fokozhatta a szorongásukat (Free, 2020). Ilyen rendkívüli körülmények között az elsőévesek mentális egészsége különös aggodalomra adott okot (Yasuko et al., 2020).

Más kutatások azt mutatják, hogy a jóllét tartós hiánya a mentális betegségek egy sor formájával jár együtt. Az Egyesült Királyságban a fiatalok mentális egészségével és jóllétével kapcsolatban egyre súlyosbodó problémákra hívták fel a figyelmet. Fokozatosan növekedett az öngyilkosságok száma (Thorley, 2017; UUK, 2017; UUK, 2020). Itt fontos megjegyezni, hogy Magyarországon is 10 százalékkal nőtt a befejezett öngyilkosságok száma 2020 első negyedében. A mentális egészséggel és jólléttel kapcsolatos problémák összefüggenek azzal is, hogy egyre több hallgató hagyja el az egyetemet tanulmányai befejezése nélkül. (Houghton & Anderson, 2017).

Ugyanezek a problémák más országokban is felmerültek, például az Egyesült Államokban (Benedetti et al., 2020) és Ausztráliában (Usher & Curran, 2019). Görög egyetemi hallgatók esetében például a fiatalok 12,43%-a súlyos depressziót, 13,46%-uk pedig súlyos szorongást tapasztalt a karantén miatt (Patsali et al., 2020). Egy portugál kutatás alapján a megkérdezettek több mint felénél (67%) nőtt a stressz, a depresszió és az általános szorongásos tünetek (Machado et al., 2023). A tanulmány azt is bemutatja, hogy a diákok életmódja negatívan alakult a világvilág idején, és rávilágít arra, hogy mennyire fontos a rendszeres pszichológiai, egészségmegőrző és érzelmi támogatás. A malajziai egyetemi hallgatók körében is magas a mentális egészségügyi problémák előfordulási gyakorisága (Wong et al., 2023).

Wanjie Tang és szerzőtársai (2020) kimutatták a poszttraumás stressz zavar és a depresszió gyakoriságát az otthon karanténba zárt egyetemi hallgatók körében. Eredményeik arra utalnak, hogy a COVID-19 pszichológiai következményei súlyosak lehetnek. Vai és szerzőtársai (2021) eredményei azt mutatják, hogy a mentális zavarokkal küzdő embereknél megnövekedett a COVID-19 okozta halálozás kockázata.

Fontos megjegyezni, hogy a középiskolából az egyetemre való átmenet önmagában is jelentős változást és stresszforrást jelent, ami alkalmazkodási problémákkal járhat (Fisher & Hood, 1987).

Khan és szerzőtársai (2020) leíró elemzésük és kétváltozós lineáris regressziós számításaik alapján megállapították, hogy a bangladesi egyetemi hallgatók körében a válaszadók 28,5%-a szenvedett stressztől, 33,3%-a szorongástól, 46,9%-a pedig depressziótól, amely az enyhétől a rendkívül súlyosig terjedt.

A depresszió okozta problémák szükség esetén a családtagok bevonásával (pl. családterápiával) is kezelhetők (Rihmer, 2020), ugyanakkor Thomas (2020) felhívta a figyelmet arra, hogy az egyetemek a vírus miatti bezárásokkal fontos lehetőségeket, például az iskolai tanácsadást is bezárták a depressziós fiatalok számára.

Husky és szerzőtársai (2020) francia egyetemi hallgatók mentális egészségét vizsgálták a világjárvány idején. Kutatásukban társadalomtudományi, egészség tudományi, mérnöki, jogi és közgazdasági képzésen tanuló hallgatók vettek részt. A kutatásba bevont fiatalok szorongást és közepes vagy súlyos stresszt tapasztaltak a bezártság és bizonytalanság hatására. Ezek az eredmények ellentétben állnak a kínai eredményekről szóló korábbi statisztikákkal (Cao et al., 2020), ahol a hallgatók kevesebb mint 4%-a számolt be legalább közepes mértékű szorongásról. Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a COVID-19 világjárvány negatívan befolyásolta a diákok mentális egészségét. A fenti átfogó szakirodalmi áttekintés alapján úgy gondoljuk, hogy a járványhelyzet negatívan hatott a budapesti üzleti alapképzésen tanuló elsőéves hallgatók mentális egészségére is. Feltételeztük, hogy a járvány hatása miatt a budapesti üzleti alapképzések elsőéves hallgatóinak egy része kritikus mentális egészségi állapotban tanul, illetve az egyetemeken nagyon eltérő mentális egészségi és életvezetési tanácsadói hálózatok működnek, valamint a hallgatók és a munkatársak mentális egészségét az egyetemek különböző mértékben tartják fontosnak.

MÓDSZERTAN

Tanulmányunkban egy komplex, többéves kutatássorozat részeredményeit mutatjuk be. Jelen publikáció egy 2020 februárjában

végzett vizsgálat folytatása, amelynek korábbi eredményeit Vágány (2021) publikálta.

Kvantitatív kérdőíves primer kutatásunk a budapesti üzleti alapképzésben részt vevő hallgatók körében végzett adatfelvételen alapul. A kérdőívet három egyetem elsőéves, nappali tagozatos, gazdasági alapszakos hallgatói (1719 fő) töltötték ki. A vizsgálatunk szempontjából tehát a Z generáció áll a középpontban.

Kutatásunkhoz egy külföldön és Magyarországon is validált kérdőívet használtunk. A teljes kérdőív többnyire zárt és két nyitott kérdésből állt. A válaszadás önkéntes és anonim volt. Az adatgyűjtés önkitöltéssel történt egy online felületen keresztül, a Google Form használatával, amely tartalmazott kitöltési útmutatót. A kérdőív négy fő szakaszban összesen 80 kérdésből állt.

A kérdőívben ezek közül a kérdőíves kutatásunk két részéből származó adatokat mutatjuk be.

1. EPOCH kérdőív (magyar validált változat: EPOCH-H)

A pszichológiai jóllét a pozitív pszichológia egyik legfontosabb kutatási területe, de a serdülőknél nem várható, hogy a pszichológiai jóllét összetevői már fiatal korban teljesen kifejlődtek. Ezt a kihívást igyekszik kezelni az EPOCH kérdőív (Láng, 2019). Kern és szerzőtársai (2016) a következő definíciókat határozzák meg az öt dimenzióval kapcsolatban:

- Elmélyülés: Egy tevékenységben való részvételre, magas szintű érdeklődésre utal. Alapjaiban megegyezik a Csíkszentmihályi (2016) által megfogalmazott flow-élménnyel.
- Kitartás: Arra az állhatatottságra utal, amely lehetővé teszi, hogy a kihívások és akadályok ellenére is elkötelezettek maradjunk hosszú távú terveink mellett.
- Optimizmus: A reményre utal, a jövőbe vetett hitre, a pozitív jövő elképzelésének képességére. Magában foglalja, hogy a negatív tapasztalatokat ideiglenesnek tekintjük, és pozitív hozzáállással tekintünk a jövőbe.

- Kapcsolódás: Azt mutatja, hogy vannak körülöttünk emberek, akikre támaszkodhatunk, akik törődnek velünk, és akiknek támogatást nyújthatunk.
- Boldogság: A boldogság nem pillanatnyi érzést takar, hanem a megelégedettség és pozitív hangulat tartós érzését jelenti.

Kutatásunkban 5 pontos Likert-skálát alkalmaztunk. A válaszadók azt értékelték, hogy mennyire tartják igaznak az állításokat magukra vonatkozóan (1 = szinte soha nem igaz; 5 = szinte mindig igaz).

2. A koronavírus világjárvány pozitív és negatív tényezőinek vizsgálata.

Tanulmányunk a koronavírus-járvány pozitív és negatív tényezőinek vizsgálatára összpontosít, amelyet az EPOCH-H kérdív eredményeihez kapcsolódóan is vizsgálunk. A koronavírus-járvány hatását nyitott kérdések segítségével kutattuk: arra voltunk kíváncsiak, hogy mit vett el és mit adott a járvány a hallgatók számára. Egy válaszadó több tényezőt is megemlíthetett.

Az adatgyűjtésre 2020. szeptember 1. és 2020. szeptember 30. között került sor. A kutatási időszakot tudatosan választottuk: 2020 tavaszára véget ért a világjárvány első hulláma, a válaszadók nem tudták a megszokott módon befejezni a középiskolai éveiket. Kimaradt életükből a szalagavató, a szerenád, nem a megszokott formában zajlott le az írásbeli érettségi és a szóbeli vizsgák. A világjárvány miatti bizonytalan helyzetben kezdték meg az egyetemi életüket: új környezetbe kerültek, új társaik lettek, egy új oktatási rendszer szabályaival kezdtek el megismerkedni. A gólyatábor nyújtotta ismerkedési lehetőségek a tanév megkezdése előtt csak korlátozottan álltak a rendelkezésre, így az egyetem kezdetét jellemző komoly változások hatványozottan éreztették hatásukat. Számos hallgató számára a kialakult helyzet extrém lelki megterhelést okozott, a nehézségekkel való sikeres megküzdés pedig jelentős sikerélményt okozott.

EREDMÉNYEK

EPOCH elemzés

A kérdőívet 1171 nő (68,1%) és 548 férfi (31,9%) töltötte ki. A legfiatalabb hallgató 18 éves volt, a legidősebb pedig 52 éves. Az átlagéletkor 22,01 év volt. A válaszadók több mint fele Budapesten él (51,4%), a többiek megyei jogú városban (9,1%), városban (28,3%) vagy faluban (11,2%).

Eredményeink bemutatását a koronavírus-járvány okozta pozitív hatások és veszteségek ismertetésével kezdjük. Első lépésként táblázatba foglaltuk a legjellemzőbb válaszokat annak megfelelően, hogy azok az élet mely területére irányultak, majd a veszteségek és a pozitív hatásokra érkezett válaszokból diagramot készítettünk annak érdekében, hogy pontosan be tudjuk mutatni, hogy a kitöltőink milyen számban adták az egyes válaszokat.

Az 1719 hallgató visszajelzése alapján összesen 8 fő tényezőcsoportot azonosítottunk a koronavírus-járvány negatív hatásait érintő kérdéseinkre, melyeket A, B, C, D, E, F, G és H betűkkel jelöltünk. Az egyes főcsoportokon belül alcsoportokat is meghatároztunk. Főcsoportonként maximum 6 alcsoport került kialakításra.

A diagramban a koronavírus világjárvány negatív hatását érintő tényezőcsoportot N-nel, a pozitív hatást jelölő válaszokat pedig P-vel jelöltük.

A következőkben áttekintjük, hogy a megkérdezettek milyen válaszokat adtak arra a kérdésre, hogy mit vett el tőlük a koronavírus-járvány (1. táblázat).

1. táblázat. A koronavírus-járvány okozta veszteségek

A. Személyes jellemzők					
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szabadság, Szabadság- érzet, Spontane- itás, Kötetlenség, Felszaba- dultság	Biztonság- érzet, Stabilitás, Kényelem, Bizalom, Magabiztos- ság, Kiszámítha- tóság, Tervezhető- ség	Pozitív szemlélet, optimizmus, lelkesedés, vidámság, boldogság, nyitottság	Nyugalom, türelem, tolerancia, világba vetett hit, emberkép	Motiváció, lendület, energia, kitartás, szorgalom, segítőkész- ség	Lelki egészség, életszeretet, testi és lelki egyensúly, remény, józan ész, tervek, jövőkép, lehetőségek, álmok

B. A hallgatók számára értékes programok			
1.	2.	3.	4.
Az „egyszer az életben” adódó lehetőségek és emlékek (pl. nagy esküvő, ballagás, szerenád, gólyatábor, gyermekkor, fiatal évek, hagyományos érettségi)	Buli, szórakozás, kikapcsolódás, élmények, rendezvények, fesztiválok, játékok, hobbik	Utazás, ünnepek, kirándulások	Sport, testmozgás, edzés, verseny, sportkarrier
C. Szociális környezet			
1.	2.	3.	4.
Személyes érintkezés (családdal, barátokkal, partnerrel, gyermekkel, kollégákkal), társasági élet, emberek fizikai érintése, ölelés, személyes kapcsolat az osztálytársakkal, személyes nevelés, szóbeli vizsgák	Szerelem, partner (szakítás, válás)	Szerelem, partner, családtag (vesztés, haláleset)	Jövőbeli szerelem lehetősége
D. Munkahelyi környezet			
1.	2.		
Munkahely, jövedelem (elvesztése, csökkenése), életszínvonal, egzisztencia, anyagi biztonság, anyagi jólét, életmód, megtakarítások	Új munkahely és munkalehetőségek, magasabb jövedelmi lehetőségek, üzleti és karrierlehetőségek, szakmai fejlődés, külföldi szakmai gyakorlatok, csereprogramok, ösztöndíjak (pl. Erasmus)		
E. Egyetemi környezet			
1.			
Egyetemi élet, élmények, légkör, mindennapos iskolalátogatás			
F. Hagyományos mindennapi élet			
1.			
Szokásrendszer, rendszeresség, rutin, életmód, a világ zavartalan működése, kényelem, otthon, függetlenség, magánélet, korábbi élet (pl. albérlés, kollégium), normális, kényelmes és rendezett mindennapok, egyensúly, nyüzsgés, aktivitás, életritmus, dinamizmus, pörgés, rohanás, stressz, feszültség, szorongás, nehézségek, idő			
G. Egyéb tényezők			
1.			
Egészség, szaglás, izlelés, friss levegő, maszk nélküli élet, megfelelési kényszer, családtól és másoktól való függés, gyermeki én, egészségmegőrzés, alak, egészséges életmód, smink, minden			
H. Semmi			

Forrás: *Saját kutatás (2020)*

Összesen 7 fő tényezőcsoportot azonosítottunk a koronavírus-járvány pozitív hatásait érintő kérdésünkre, melyeket A, B, C, D, E, F és G betűkkel jelöltünk. Az egyes főcsoportokon belül alcsoportokat is meghatároztunk. Főcsoportonként maximum 5 alcsoport került kialakításra.

A válaszadók által meghatározott, koronavírus-járvány okozta pozitív hatásokat a 2. táblázatban foglaltuk össze.

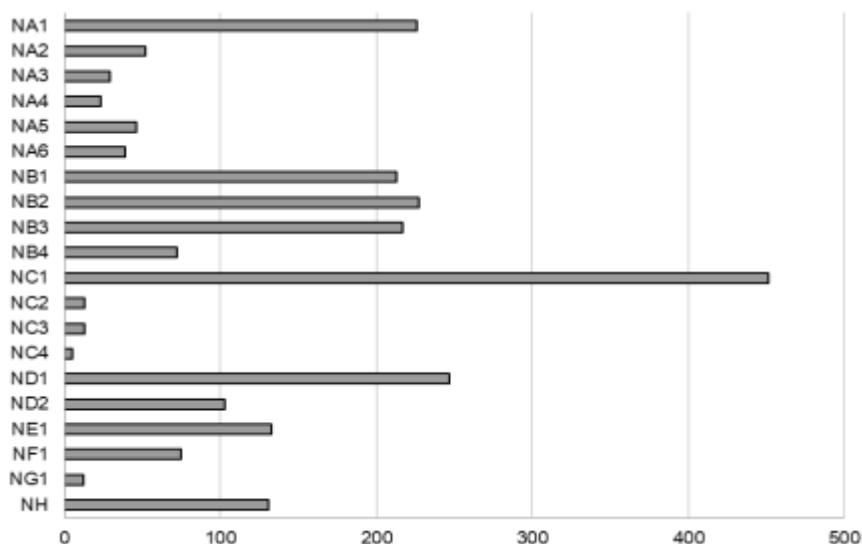
2. táblázat. A koronavírus-járvány pozitív hatásai

A. Változások önmagunkban és környezetünkben				
1.	2.	3.	4.	5.
Több otthon töltött idő, több szabadidő, pihenés, alvás, több idő önmagukra (egészség, fogyás, tanulás, túrázás, hobbi, sport, olvasás, kézművesség, számítógépes játékok)	Elmélkedés, nyugalom, feltöltődés, önismeret, önmagára találás, testi-lelki változás, harmonikus életérzés, személyiség-fejlődés, szemlélet-váltás, új értékek, az életben fontos dolgok és apró örömmök megbecsülése, az élet újraértelmezett felfogása, az élet újragondolása, az emberi kapcsolatok jobb megbecsülése, érintés, jobb odafigyelés a környezetre, megváltozott a világ és az emberek, jobb levegő, megújult a természet	Megújult környezet, tudatosság, kitartás, szorgalom, önállóság, összpontosítás, önbizalom, elszántság, erősebb, érettebb, nyugodtabb és stresszmentesebb élet, türelem, lelassult, alkalmazkodás, megnyugvás, elcsendesedés, tapasztalat, fegyelem, egyensúly, remény	Korábbi célok megváltoztak: új célok, tervek, élet, feladatok, lehetőségek, gyermekvállalás, normális élet, új lakóhely	Befejezett és megvalósult tervek, egyetemi tanulmányok
B. Munkahelyi környezet				
1.	2.	3.		
Új munkahely, jövedelem, szakmai gyakorlat, ösztöndíj, jobb teljesítmény a munkahelyen, siker a munkahelyen, új pozíció	Jobb munka (otthoni iroda, otthoni iskola), munka és család egyensúlya, jobb időbeosztás, rugalmasság	Jobb pénzügyi kezelés, megtakarítás		

C. Szociális környezet				
1.		2.		3.
Több időt tölteni a családdal és a barátokkal (akár online), több időt tölteni a háziállataival		Jobb és szorosabb kapcsolatok a családdal, barátokkal, emberekkel, kik a valódi barátok, együtt élni a partnerével		Új szerelem, új emberek és új barátok megismerése, új háziállatok, új autó.
D. Oktatási környezet				
1.			2.	
Jobb jegyek, könnyebb és sikeres félév, sikeres érettségi			Online oktatás, megváltozott vizsgák, kevesebb utazás és ingázás, a technológia és az online tér jobb kihasználása	
E. Egyéb tényezők				
1.				
Sok minden, egészségügyi változások, ingyenes parkolás, oltási igazolás, maszk viselése				
F. Csak negatív dolgokat lát a pozitívak helyett				
1.	2.	3.	4.	5.
Roszbabb munka, hátrány a munkahelyén	Megromlott családi kapcsolat, kevesebb időt töltenek együtt, rossz barátságok	Unalom, magány, elszigeteltség, egyedüllét	Furcsa helyzet, zűrzavar, káosz, csalódás, bizonytalanság, félelem, rettegés, rossz hangulat, gyűlöli a maszkot és az embereket, instabilitás, fiatalság elvesztése, képtelen barátkozni, nehézségek, stressz, feszültség, szorongás	Betegség, lemondás, káros szenvedély (dohányzás, alkohol), elhízás, szenvedés, lelki összeomlás, depresszió, örület, idegesség, pánikroham
G. Semmi				

Forrás: *Saját kutatás (2020)*

Az elsőéves hallgatók által a fenti tényezőcsoportokra adott válaszok a következők voltak (1. ábra):

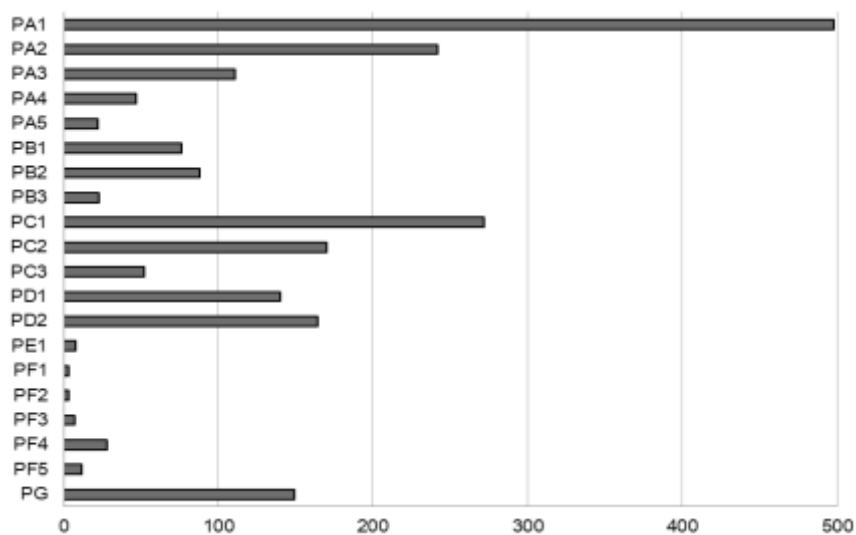
1. ábra. A koronavírus járvány által az elsőéves hallgatóktól elvett tényezők megoszlása (n=1719)

Forrás: Saját kutatás (2020)

Az elsőéves hallgatóktól a következő három legtöbbször említett tényezőt vette el a koronavírus:

- NC1: Személyes kapcsolat (családdal, barátokkal, partnerrel, gyermekkel, kollégákkal), társadalmi élet, emberek fizikai érintése, ölelés, személyes kapcsolat, személyes oktatás, szóbeli vizsgák.
- ND1: Munkahely, jövedelem (elvesztett, csökkent), életszínvonal, egzisztencia, anyagi biztonság, pénzügyi jólét, életmód, megtakarítások.
- NB2: Buli, szórakozás, szabadidő, élmények, kikapcsolódás, rendezvények, fesztiválok, játék, hobbi.

A koronavírus járvány által az elsőéves hallgatóknak nyújtott pozitív tényezők a következők (2. ábra):

2. ábra. A koronavírus járvány által az elsőéves hallgatóknak nyújtott pozitív tényezők megoszlása (n=1719)

Forrás: Saját kutatás (2020)

A következő három legtöbbször említett tényezőt adta a pandémia az elsőéves hallgatóknak:

- PA1: Több otthonlét, több szabadidő, pihenés, alvás, több idő saját magukra (egészség, fogyás, tanulás, túrázás, hobbi, sport, olvasás, kézművesség, számítógépes játékok).
- PC1: Több időtöltés a családdal és a barátokkal (akár online), a háziállataival.
- PA2: Önmagára fordított idő, elmélkedés, lelki nyugalom, feltöltődés, önismeret, megváltozott, önmagára talált, testi-lelki változás, harmonikus életérzés, személyiségfejlődés, szemléletváltás, az életben fontos dolgok és apró örömek megbecsülése, újradefiniált életfelfogás, új értékek, az élet újragondolása, emberi kapcsolatok jobb megbecsülése, érintés, jobb odafigyelés a környezetre, megváltozott a világ és az emberek, jobb levegő, megújult a természet.

„Kritikus” válaszok

Fontos külön kezelni a PF1-PF5 tényezőket. Ezekben az esetekben ugyanis a hallgatók egy része arra a kérdésre, hogy milyen pozitív tényező(ke)t

tulajdonítanak a koronavírus-járványnak, pozitív tényezők helyett kizárólag negatív tényező(ke)t adtak meg (pl. stressz, feszültség, szorongás stb.). Ez összesen 54 diákot jelent, ami a teljes adatbázis 3,1%-a, azaz 100 hallgatóból 3 fő. Ők annyira rossznak érzékelték a helyzetüket, hogy semmilyen pozitív tényezőt nem tudtak megemlíteni, még a „semmi” tényezőt sem jelölték. Ezek a hallgatók tehát ilyen lelkiállapotban voltak az egyetemen, a kurzusokon. Statisztikai szempontból azt lehet mondani, hogy a teljes mintának „csak” 3%-át érinti a rossz mentális állapotban lévő hallgatók aránya, és ez nem ad lehetőséget arra, hogy mély statisztikai következtetéseket vonjunk le, de pedagógiai és mentális oldalról vizsgálva a kérdést, ez az arány jelentősnek mondható. Ezek a fiatalok olyan kétségbeesettnek, negatívnak, rossznak és sötétnek látják a helyzetüket, olyan nagy nyomás alatt voltak a világjárvány miatt, hogy a mentális egészségükkel és a pszichológiai jólétükkel foglalkozni szükséges. Az 53 hallgató közül 3 „köszönheti” a járványnak, hogy rosszabb a munkája és hátrányos helyzetbe került a munkahelyén (PF1), 3-nak tönkrement a családja, megromlott a kapcsolata, kevesebb időt tölt a családjával és rosszabb a kapcsolata a barátaival (PF2). 7 hallgató unalmat, magányt, elszigeteltséget (PF3) tapasztalt a karantén ideje alatt. 28 válaszadó a világjárvány pozitívumaként (PF4) a furcsa helyzeteket, zűrzavart, káoszt, csalódást, bizonytalanságot, félelmet, rettegést, rossz hangulatot, a maszk és az emberek gyűlöletét, instabilitást, fiatalsága elvesztését, barátok hiányát, nehézségeket, stresszt, feszültséget, szorongást „kapott” pozitívumként. 12 fő a betegséget, a káros szenvedélyt (dohányzás, alkohol), az elhízást, a szenvedést, a lelki összeomlást, a depressziót, a mentális betegséget, az idegösszeomlást, a pánikrohamot vagy a feladást kapta a pandémiás helyzettől (PF5).

Ha csak a PF4 és PF5 tényezőket elemezzük, akkor azt látjuk, hogy 40 fő (28 nő és 12 férfi) érintett. A legfiatalabb hallgató 18 éves volt, a legidősebb pedig 27 éves. Átlagéletkoruk 20,38 év volt, és 23-an (57,5%) a fővárosban éltek közülük.

Ezt követően az EPOCH-H kérdőívre adott 5 dimenziós hallgatói válaszokat külön-külön vizsgáltuk, és az állításokra adott válaszok átlagát nemek szerint mutatjuk be egytényezős varianciaanalízis segítségével (3. táblázat). Fontos kiemelni, hogy az EPOCH-modell elsősorban az egyéni

erősségekre koncentrálnak, és nem teszik különbséget például aközött, hogy mi váltja ki az elmélyülés élményét: (például a tanulás vagy egy érdekes film megtekintése) (Láng, 2019). A válaszokat az IBM SPSS Statistics 27 programmal elemeztük. A 3. táblázat adatai azt mutatják, hogy három olyan tényező volt, amely szignifikáns különbséget mutatott a férfiak és a nők között a válaszok átlagát tekintve:

- Az „elmélyülés” tényező esetében az átlagos pontszám a nők esetében volt magasabb.
- A „kitartás” tényező esetében is a nők kaptak magasabb pontszámot.
- Az „optimizmus” tényező esetében a férfiaknak minden állításnál magasabb volt az átlagos pontszámuk.

Az impulzivitás nemi különbségeinek metaanalízisével foglalkozó tanulmányban megállapítható, hogy a férfiak magasabb impulzivitást mutatnak, különösen a motivációs területen (Cross et al., 2011). Ez alapján nem meglepő az a megállapításunk, hogy a nők magasabb szintű bevonódásról (elmélyülésről) és a feladatokkal kapcsolatban hosszabb távú elkötelezettségről, valamint nagyobb kitartásról számoltak be. Ez összhangban van Láng (2019) kutatásával. Kutatásunkban a férfiaknak szignifikánsan több pozitív válaszuk volt a jövőjükkel kapcsolatban (optimizmus), mint a nőknek. A kutatási eredmények (Avison & McAlpine, 1992; Cyranowski et al., 2000) azt mutatják, hogy a nőknél serdülőkortól kezdve magasabb a depresszió aránya, ami a negatív affektivitással és reménytelenséggel jár együtt, éppen a boldogság és az optimizmus inverzeként (Perczel-Forintos et al., 2001). Eredményeink nem állnak összhangban olyan korábbi kutatási eredményekkel, amelyek a serdülő lányoknál a fiúkhoz képest magasabb társas támogatás (Cheng & Chan, 2004) és párkapcsolati elégedettség (Calmes & Roberts, 2008) értéket mutattak ki.

3. táblázat. A „kritikus” válaszok tendenciái nemenként

EPOCH válaszok	Tényező	Nem	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean	
						Lower Bound	Upper Bound
Elmélyülés							
Teljesen el tudok merülni abban, mit csinálók.	E1	Férfi	3,92	0,900	0,016	3,88	3,95
		Nő	3,93	0,979	0,012	3,91	3,95
		Összes	3,93	0,944	0,009	3,91	3,94
Annyira bele tudok merülni abba, amit csinálók, hogy minden másról megfeledkezem.	E2	Férfi	3,25	1,215	0,022	3,21	3,29
		Nő	3,43	1,200	0,014	3,40	3,46
		Összes	3,38	1,192	0,012	3,35	3,40
Amikor valami újat tanulok, elvesztem az idő múlását.	E3	Férfi	3,25	1,422	0,026	3,20	3,30
		Nő	3,68	1,090	0,013	3,65	3,70
		Összes	3,55	1,197	0,012	3,53	3,57
Van olyan tevékenység, melyet tudok annyira élvezni, hogy nem is veszem észre, mennyi idő telt el.	E4	Férfi	4,25	0,866	0,016	4,22	4,28
		Nő	4,54	0,793	0,009	4,52	4,55
		Összes	4,45	0,815	0,008	4,43	4,47
Kitartás							
Ha valamibe belekezek, be is fejezem azt.	P1	Férfi	3,58	0,900	0,016	3,55	3,62
		Nő	4,04	0,793	0,009	4,02	4,05
		Összes	3,90	0,841	0,008	3,88	3,92
Ha tervet készítenék arra, hogy hogyan csináljak valamit, akkor tartanám is magam a tervhez.	P2	Férfi	3,17	0,937	0,017	3,13	3,20
		Nő	3,75	0,887	0,011	3,73	3,77
		Összes	3,58	0,931	0,009	3,56	3,59
Keményen dolgozok.	P3	Férfi	3,17	1,030	0,019	3,13	3,20
		Nő	4,36	0,559	0,007	4,34	4,37
		Összes	4,00	0,906	0,009	3,98	4,02
Addig dolgozom az iskolai feladataimon, amíg el nem készülök azokkal.	P4	Férfi	3,42	1,165	0,021	3,37	3,46
		Nő	3,89	1,133	0,013	3,87	3,92
		Összes	3,75	1,149	0,011	3,73	3,77
Optimizmus							
Bizonytalan időkben a legjobbat remélem.	O1	Férfi	4,17	0,577	0,010	4,15	4,19
		Nő	3,25	1,236	0,015	3,22	3,28
		Összes	3,53	1,154	0,011	3,50	3,55
Úgy gondolom, hogy jó dolgok fognak történni velem a jövőben.	O2	Férfi	4,17	1,115	0,020	4,13	4,21
		Nő	3,93	0,900	0,011	3,91	3,95
		Összes	4,00	0,961	0,010	3,98	4,02
Hiszek abban, hogy a dolgok megoldódnak, bármennyire bonyolultnak is látszanak.	O3	Férfi	4,25	0,866	0,016	4,22	4,28
		Nő	3,93	1,086	0,013	3,90	3,95
		Összes	4,03	1,025	0,010	4,00	4,05
Optimista vagyok a jövőmet illetően.	O4	Férfi	4,33	0,778	0,014	4,31	4,36
		Nő	3,82	0,945	0,011	3,80	3,84
		Összes	3,98	0,920	0,009	3,96	3,99

Kapcsolódás							
Ha valami jó dolog történik velem, vannak olyan emberek, akikkel szívesen megosztom a jó hírt.	C1	Férfi	4,42	0,669	0,012	4,39	4,44
		Nő	4,82	0,390	0,005	4,81	4,83
		Összes	4,70	0,516	0,005	4,69	4,71
Vannak olyan emberek az életemben, akik tényleg törődnek velem.	C2	Férfi	4,92	0,289	0,005	4,91	4,93
		Nő	4,68	0,723	0,009	4,66	4,70
		Összes	4,75	0,630	0,006	4,74	4,76
Vannak olyan barátaim, akik igazán fontosak nekem.	C3	Férfi	4,67	0,492	0,009	4,65	4,68
		Nő	4,61	0,916	0,011	4,59	4,63
		Összes	4,63	0,807	0,008	4,61	4,68
Ha valamilyen problémám van, mindig áll mellettem valaki.	C4	Férfi	4,25	1,055	0,019	4,21	4,29
		Nő	4,21	1,067	0,013	4,19	4,24
		Összes	4,23	1,050	0,010	4,20	4,25
Boldogság							
Boldognak érzem magam.	H1	Férfi	3,67	0,888	0,016	3,63	3,70
		Nő	3,43	0,920	0,011	3,41	3,45
		Összes	3,50	0,906	0,009	3,48	3,52
Szeretem az életet.	H2	Férfi	4,33	0,651	0,012	4,31	4,36
		Nő	3,82	1,056	0,013	3,80	3,85
		Összes	3,98	0,974	0,010	3,96	3,99
Sok vidámságban van részem.	H3	Férfi	3,92	0,900	0,016	3,88	3,95
		Nő	3,93	1,052	0,012	3,90	3,95
		Összes	3,93	0,997	0,010	3,91	3,94
Nagyon jól érzem magam.	H4	Férfi	3,67	1,073	0,019	3,63	3,71
		Nő	3,79	1,031	0,012	3,76	3,81
		Összes	3,75	1,032	0,010	3,73	3,77

Forrás: Saját kutatás (2020)

A másik két tényezőcsoport („kapcsolódás” és „boldogság”) az átlagos pontszámok tekintetében kiegyensúlyozottnak tekinthető. Ugyanazokat a pozitív érzelmeket (boldogság) élték át, és a kapcsolataik támogató jellege (kapcsolódás) is hasonló.

A legalacsonyabb férfi átlagértékeket a „Ha tervet készítenék arra, hogy hogyan csináljak valamit, akkor tartanám is magam a tervhez” és a „Keményen dolgozok” állítások kapták a „kitartás” dimenzióban (3,17). A férfiak a legmagasabb pontszámot (4,92) a „kapcsolódás” tényező esetén a „Vannak olyan emberek az életemben, akik tényleg törődnek velem” kijelentésére adták. Ha az EPOCH-H kérdőív 4,0-es értékét tekintjük jó, elfogadható küszöbértéknek, eredményeink azt mutatják, hogy a férfiak az „optimizmus” és a „kapcsolódás” dimenziókra legalább 4,0-s átlagpontszámot adtak, míg a nők csak a „kapcsolódás” tényező mind a négy állítására adtak legalább 4,0-s értéket. A „kötődés” dimenzióra adott

magas érték azért is nagyon fontos, mert „a minőségi emberi kapcsolatok alapvető pszichológiai funkcióikon túl az egyén fizikai és mentális jólétének alapvető feltételei: védelmet és támogatást nyújtanak a magány, a betegség vagy akár a szegénység ellen, de társadalmilag is elengedhetetlenek a stabilitás és a hovatartozás szempontjából” (Albert et al., 2020). Aggasztó azonban, hogy a nők adták a legalacsonyabb pontszámot (3,25) a „Bizonytalan időkben a legjobbat remélem” állításra az „optimizmus” dimenzióban, ami komoly mentális problémákat okozhat, főleg járvány idején, amikor a bizonytalanság az egyik legjelentősebb negatív tényező. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy a hallgatók érdeklődése a tevékenységek iránt gyenge, a legalacsonyabb pontszámot (3,38) az „elmélyülés” dimenzióban a következő állítás kapta: „Annyira bele tudok merülni abba, amit csinálok, hogy minden másról megfeledkezem”.

A 40 általunk „problémás” hallgatóként kiválasztottak közül 17-en adtak az 5 tényezőre 4,0-nál kisebb értéket, azaz nagyon negatívan ítélik meg a helyzetüket, ebből 9-en (7 nő és 2 férfi) még a 3,50-es értéket sem érték el. Néhányan (nők) a 4 meghatározásból 2-3 esetben 1 (szinte soha nem igaz) pontszámot adtak az „optimizmus” és az „elmélyülés” dimenzióra. Ezután statisztikailag is megvizsgáltuk az eredményeket. Az összehasonlíthatóság érdekében két mintát hoztunk létre: jelentős mentális problémákkal nem rendelkező ($n_{np}=1679$) és problémákkal rendelkező ($n_p=40$) hallgatók csoportját. Vizsgáltuk az életkor, a nem, a lakóhely és a testvérek szerinti megoszlásokat, és szignifikancia teszteket végeztünk. Az életkor tekintetében szignifikáns különbséget találtunk. A mentális problémákkal küzdő hallgatók átlagosan 2 évvel fiatalabbak voltak (20,38 év), mint a többi diák (22,05 év). A nemek arányában és a településtípus szerinti megoszlásban nincs szignifikáns különbség, a két minta szinte azonos (4. táblázat). A testvérek esetében azonban szignifikáns különbség van.

4. táblázat. A mentális problémákkal rendelkező és nem rendelkező hallgatók összehasonlítása (% a problémán belül)

		problem		Total
		n _{np} =1679	n _p =40	
Nem	Férfi	31,9%	30,0%	31.9%
	Nő	68,1%	70,0%	68.1%
Összesen		100.0%	100,0%	100,0%
Lakhely	Főváros (Budapest)	51,2%	57,5%	51.4%
	Falu, község	11,1%	15,0%	11.2%
	Megyeszékhely	9,1%	10,0%	9.1%
	Város	28,5%	17,5%	28.3%
Összesen		100.0%	100,0%	100,0%
Vannak testvéreim.	Igen, egy.	50,1%	70,0%	50.6%
	Igen kettő	21,6%	25,0%	21.7%
	Igen három, vagy több	11,2%	0,0%	10.9%
	Nincs.	17,1%	5,0%	16.8%
Összesen		100.0%	100,0%	100,0%

Forrás: Saját kutatás (2020)

Ezután megvizsgáltuk az eloszlásokat az összes változó mentén, és mind a 20 változóra kétmintás T-tesztet végeztünk. A szignifikanciateszt során hat esetben találtunk szignifikáns különbségeket (5. táblázat):

- Elmélyülés dimenzió: „Teljesen el tudok merülni abban, mit csinálok.”
- Kitartás dimenzió: „Ha tervet készítenék arra, hogy hogyan csináljak valamit, akkor tartanám is magam a tervhez.”
- Optimizmus dimenzió: „Úgy gondolom, hogy jó dolgok fognak történni velem a jövőben.”
- Boldogság dimenzió: „Boldognak érzem magam.” „Szeretem az életet.” „Nagyon jól érzem magam.”

5. táblázat. Az EPOCH-H válaszok szignifikanciaelemzése

EPOCH sentences	No.	Mean	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
			F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
										Lower	Upper
Elmélyülés											
Teljesen el tudok merülni abban, mit csinállok.	1679	4,24	0,312	0,577	2,445	1 717	0,015	0,313	0,128	0,062	0,563
	40	3,93			2,077	40,330	0,044	0,313	0,151	0,008	0,617
Annyira bele tudok merülni abba, amit csinállok, hogy minden másról megfeledkezem.	1679	3,58	3,752	0,053	1,279	1 717	0,201	0,202	0,158	-0,108	0,512
	40	3,38			1,064	40,273	0,294	0,202	0,190	-0,182	0,586
Amikor valami újat tanulok, elvesztem az idő múlását.	1679	3,86	9,731	0,002	2,060	1 717	0,040	0,311	0,151	0,015	0,606
	40	3,55			1,629	40,143	0,111	0,311	0,191	-0,075	0,696
Van olyan tevékenység, melyet tudok annyira élvezni, hogy nem is veszem észre, mennyi idő telt el.	1679	4,64	6,274	0,012	1,790	1 717	0,074	0,192	0,107	-0,018	0,402
	40	4,45			1,479	40,253	0,147	0,192	0,130	-0,070	0,454
Kitartás											
Ha valamibe belekezek, be is fejezem azt.	1679	4,10	0,002	0,964	1,537	1 717	0,125	0,201	0,131	-0,055	0,457
	40	3,90			1,492	40,765	0,143	0,201	0,134	-0,071	0,472
Ha tervet készítenék arra, hogy hogyan csináljak valamit, akkor tartanám is magam a tervhez.	1679	3,87	1,682	0,195	2,068	1 717	0,039	0,297	0,144	0,015	0,579
	40	3,58			1,996	40,744	0,053	0,297	0,149	-0,004	0,597
Keményen dolgozok.	1679	4,14	0,700	0,403	1,077	1 717	0,282	0,145	0,134	-0,119	0,408
	40	4,00			1,000	40,608	0,323	0,145	0,145	-0,148	0,437
Addig dolgozom az iskolai feladataimon, amíg el nem készülök azokkal.	1679	3,91	4,806	0,028	1,079	1 717	0,281	0,164	0,152	-0,134	0,463
	40	3,75			0,897	40,269	0,375	0,164	0,183	-0,206	0,534

Optimizmus											
Bizonytalan időkben a legjobbat remélem.	1679	3,75	0,476	0,490	1,349	1 717	0,177	0,227	0,168	-0,103	0,558
	40	3,53			1,233	40,553	0,225	0,227	0,184	-0,145	0,600
Úgy gondolom, hogy jó dolgok fognak történni velem a jövőben.	1679	4,34	0,952	0,329	2,881	1 717	0,004	0,345	0,120	0,110	0,580
	40	4,00			2,254	40,118	0,030	0,345	0,153	0,036	0,654
Hiszek abban, hogy a dolgok megoldódnak, bármennyire bonyolultnak is látszanak.	1679	4,24	0,291	0,590	1,588	1 717	0,112	0,214	0,135	-0,050	0,479
	40	4,03			1,313	40,255	0,197	0,214	0,163	-0,116	0,545
Optimista vagyok a jövőmet illetően.	1679	4,18	0,008	0,929	1,453	1 717	0,146	0,204	0,140	-0,071	0,479
	40	3,98			1,386	40,700	0,173	0,204	0,147	-0,093	0,501
Kapcsolódás											
Ha valami jó dolog történik velem, vannak olyan emberek, akikkel szívesen megosztom a jó hírt.	1679	4,78	2,154	0,142	1,055	1 717	0,291	0,084	0,079	-0,072	0,240
	40	4,70			1,015	40,731	0,316	0,084	0,083	-0,083	0,251
Vannak olyan emberek az életemben, akik tényleg törődnek velem.	1679	4,75	0,001	0,982	-0,045	1 717	0,964	-0,004	0,097	-0,194	0,185
	40	4,75			-0,043	40,719	0,966	-0,004	0,101	-0,208	0,199
Vannak olyan barátaim, akik igazán fontosak nekem.	1679	4,70	1,522	0,218	0,650	1 717	0,516	0,072	0,111	-0,146	0,291
	40	4,63			0,563	40,388	0,577	0,072	0,129	-0,188	0,332
Ha valamilyen problémám van, mindig áll mellettem valaki.	1679	4,26	1,683	0,195	0,257	1 717	0,797	0,039	0,151	-0,258	0,335
	40	4,23			0,232	40,512	0,818	0,039	0,168	-0,300	0,377
Boldogság											
Boldognak érzem magam.	1679	3,93	1,083	0,298	2,975	1 717	0,003	0,433	0,146	0,148	0,719
	40	3,50			2,990	40,899	0,005	0,433	0,145	0,141	0,726
Szeretem az életet.	1679	4,34	0,082	0,774	2,632	1 717	0,009	0,362	0,137	0,092	0,631
	40	3,98			2,327	40,448	0,025	0,362	0,155	0,048	0,675
Sok vidámságban van részem.	1679	4,19	0,228	0,633	1,874	1 717	0,061	0,264	0,141	-0,012	0,540
	40	3,93			1,658	40,451	0,105	0,264	0,159	-0,058	0,585
Nagyon jól érzem magam.	1679	4,21	8,984	0,003	3,552	1 717	0,000	0,464	0,131	0,208	0,720
	40	3,75			2,823	40,155	0,007	0,464	0,164	0,132	0,796

Forrás: Saját kutatás (2020)

Ezek az átlagosan 20 éves fiatalok bizonytalannak érzik a jövőjüket. Nem látnak semmi jót a jövőjükben. Egyetemen tanulnak, problémákat kell megoldaniuk, de mentális oldalról segítségre szorúlnak. A „boldogság” dimenziója nagyon sérült, mivel boldogtalannak, szomorúnak érzik magukat, sőt, nem szeretik az életet. Ezek a tényezők egyértelműen tükrözik depressziós érzéseiket és a mentális egészségükkel való foglalkozás fontosságát.

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunk alapján 100 hallgatóból 3 fő (20,4 év) súlyosan érintett, és gyors és azonnali segítségre van szükségük mentális egészségük és pszichológiai jóllétük javítása érdekében. Az egyetemek ajtajai a vizsgálati időszakban zárva voltak, a segítséghez nem, vagy csak korlátozottan tudtak hozzájutni. Éppen ezért jelentősnek tartjuk a kérdés további vizsgálatát. Fontos, hogy ne várjuk meg, amíg egy fiatal segítséget kér, amikor bajban van, mert tudjuk, hogy ez általában az utolsó pillanatban történik. Ehelyett proaktívan kell felhívniuk a figyelmüket arra, hogy milyen segítség áll rendelkezésre a saját közösségükben. Véleményünk szerint a hallgatók pszichológiai jóllétének javítása prioritás kell, hogy élvezzen minden olyan felsőoktatási intézményben, amely számára fontos a magasan teljesítő hallgatók jelenléte, és meg akarja tartani a nemzeti és nemzetközi rangsoraiban elfoglalt magas pozícióját (Vágány, 2021). Vágány (2021) tanulmányában 17 üzleti felsőoktatási intézmény életvezetési, mentálhigiénés vagy pszichológiai tanácsadási tevékenységét vizsgálta a hivatalos honlapokon keresztül. Kutatásának eredményei azt mutatják, hogy az egyetemek nagyon eltérő segítő- és életvezetési tanácsadói hálózattal rendelkeznek. Véleményünk szerint az egyetemeknek nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a hallgatók mentális egészségére és jóllétére. A felsőoktatásban fokozódó verseny és a változó környezet egyre több felsőoktatási intézmény számára teszi egyértelművé, hogy a hallgatók, az adminisztratív dolgozók és az oktatók mentális egészségének és pszichológiai jóllétének védelme elengedhetetlen lesz a hallgatók és az oktatók hosszú távú elégedettségének biztosításához. A

kérdőívet a jelen tanulmányban bemutatott kutatás befejezését követő időszakban megismételtük. Az eredmények kiértékelése folyamatban van.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunk három budapesti üzleti alapképzésre beiratkozott elsőéves hallgató pszichológiai jóllétét vizsgálta (2020 őszén), különös tekintettel a COVID-19 koronavírusjárvány pozitív és negatív hatására. Kutatásunk bizonyította, hogy a járvány és annak hullámai komoly veszélyt jelentettek az egyetemi hallgatók fizikai és mentális egészségére, mivel következményei stresszhez, félelemhez, és szorongáshoz vezettek. Hiszünk benne, hogy egy sikeres egyetemnek nem csak a tudásátadás a feladata, hanem a hallgatók (valamint az oktató és minden kolléga) mentális jólétének a biztosítása is és ennek érdekében jelentős lépések megtételére is képesek.

FELHASZNÁLT IRODALMAK

1. Agarwal, S., Guntuku, S. C., Robinson, O. C., Dunn A., & Ungar, L. (2020). Examining the Phenomenon of Quarter-Life Crisis through Artificial Intelligence and the Language of Twitter. *Frontiers in Psychology*, 11, 341. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00341>
2. Albert, F., Dávid, B., & Huszti, É. (2020). Magyar kutatók figyelmeztetnek: Vigyázzunk, nehogy a távolságtartás elszigetelődéshez vezessen! Qubit, [https://qubit.hu/2020/03/26/magyar-kutatok figyelmeztetnek-vigyazzunk-nehogy-a-tavolsagtartas-elszigetelodeshez-vezesse](https://qubit.hu/2020/03/26/magyar-kutatok_figyelmeztetnek-vigyazzunk-nehogy-a-tavolsagtartas-elszigetelodeshez-vezesse)
3. Amanvermez, Y., Rahmadiana, M., Karyotaki, E., de Wit, E., Ebert, D. D., Kessler R. C., & Cuijpers P. (2020). Stress Management Interventions for College Students: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Clinical Psychology Science and Practice*, 30(4). <https://doi.org/10.1111/cpsp.12342>
4. Avison, W. R., & McAlpine, D. D. (1992). Gender differences in symptoms of depression among adolescents. *Journal of Health and Social Behaviour*, 33, 77-96. <https://doi.org/10.2307/2137248>

5. Benedetti, A., Boehme, G., Caswell, T. R., Denlinger, K., Li, Y., McAllister, A. D., & Wesolek, A. J. (2020). 2020 top trends in academic libraries. *College and Research Library News*, 270-278.
6. Calmes, C. A., & Roberts, J. E. (2008). Rumination in interpersonal relationships: Does corumination explain gender differences in emotional distress and relationship satisfaction among college students? *Cognitive Therapy and Research*, 32(4), 577-590. <https://doi.org/10.1007/s10608-008-9200-3>
7. Cao W., Fang Z., Hou G., Han M., Xu X., Dong J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 pandemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 112934. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
8. Cheng, S. T., & Chan, A. C. (2004). The multidimensional scale of perceived social support: dimensionality and age and gender differences in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 37(7), 1359-1369. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.01.006>
9. Cross, C. P., Copping, L. T., & Campbell, A. (2011). Sex differences in impulsivity: a metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 137(1), 97-130. <https://doi.org/10.1037/a0021591>
10. Csíkszentmihályi, M. (2010). *Flow: the psychology of the perfect experience - Flow: az áramlat: a tökéletes élmény pszichológiája*, Akadémiai Kiadó.
11. Cyranowski, J. M., Frank, E., Young, E., & Shear, M. K. (2000). Adolescent onset of the gender difference in lifetime rates of major depression: a theoretical model. *Archives of General Psychiatry*, 57(1), 21-27. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.57.1.21>
12. Feeney, J. A., Noller, P., & Hanrahan N, M. (1994). Assessing adult attachment. In: Sperling, M. B., Berman, W. H. (eds.): Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives. *The Guilford Press*, New York, 128-155.
13. Fisher, S., & Hood, B. (1987). The stress of the transition to university: a longitudinal study of psychological disturbance, absent-mindedness

- and vulnerability to homesickness. *British Journal of Psychology*, 78(4), 25- 41. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1987.tb02260.x>.
14. Fodor, Sz., & Korényi, R. (2019). Well-being and achievement at school - the reconcilable conflict - Jólét és teljesítmény az iskolában - a kibékíthető ellentét. In: Polonyi, T., Abari, K., & Szabó, F. (eds.): *Innováció az oktatásban*, 83-103.
15. Fontes, F. (2020). *Herbert J. Freudenberger and the making of burnout as a psychopathological syndrome*. Memorandum, 37.
16. FREE (2020). Urgent Recommendations to Protect University Students from the Effects of New Coronavirus Infection. Student advocacy group since 2018. <https://www.free20180913.com/2020-04-22>.
17. Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30, 159-165. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>
18. Hámosi E., Dankháziné Hajtman E., Horváth-Szabó K., Martos T., Kézdy A., & Urbán Sz. (2016). A felnőtt kötődés mérése: A kötődési stílus kérdőív (ASQ-H) magyar változata. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(3), 119-144. <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2016.3.57>
19. Heinemann, L. V., & Heinemann, T. (2017). *Burnout Research: Emergence and Scientific Investigation of a Contested Diagnosis*, SAGE Open. January-March 2017, 1-12.
20. Houghton, A. M., & Anderson, J. (2017). *Embedding mental wellbeing in the curriculum: Maximising success in higher education*. Higher Education Academy.
21. Husky, M. M., Kovess-Masfety, V., & Swendsen, J. D. (2020). Stress and anxiety among university students in France during Covid-19 mandatory confinement. *Comprehensive Psychiatry*, 102, 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2020.152191>
22. Kaparounaki, C. K., Patsali, M. E., Mousa, D. V., Papadopoulou, E. V. K., Papadopoulou, K. K. K., & Fountoulakis, K. N. (2020). University students' mental health amidst the COVID-19 quarantine in Greece. *Psychiatry Research*, 290, 113111. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113111>

23. Kárpáti-Daróczi, J., & Karlovitz, J. T. (2014). Vállalkozói kompetenciák komparatív vizsgálata albán és magyar közgazdász hallgatók között. *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*, 1, 45-60.
24. Kern, M. L., Benson, L., Steinberg, E. A., & Steinberg, L. (2016). The EPOCH measure of adolescent well-being. *Psychological Assessment*, 28(5), 586-597. <https://doi.org/10.1037/pas0000201>
25. Khan, A. H., Sultana, M. S., Hossain, S., Hasan, M. T., Ahmed H. U., & Sikder M. T. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on mental health & wellbeing among home-quarantined Bangladeshi students: A cross-sectional pilot study. *Journal of Affective Disorders*, 277, 121-128. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.07.135>
26. Láng A. (2019): A serdülőkorú pszichológiai jóllét multidimenzionális mérőeszköze: Az EPOCH kérdőív magyar változatának (EPOCH-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 20(1), 12-34. <https://doi.org/10.1556/0406.20.2019.002>
27. Leist Balogh, B., & Jámbori, Sz. (2016). A kapunyitási pánik vizsgálata a megküzdési módok és a szorongás függvényében. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(2), 69-90. <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2016.2.69>
28. Machado, B. C., Pinto, E., Silva, M., Veiga, E., Sá, C., Kuhz, S., et al. (2023). Impact of the COVID-19 pandemic on the mental and physical health and overall wellbeing of university students in Portugal. *PLoS One*, 18(5), e0285317. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0285317>
29. Nagyné Kricsfalussy, A. (2017). Pán Péterek? – avagy létezik-e a kapunyitási pánik a szakképzésből kikerülő fiataloknál? *Különleges Bánásmód*, 2, 39-62. <https://doi.org/10.18458/KB.2017.2.39>
30. Patsali, M., Mousa, D. P. V., Papadopoulou E. V. K., Papadopoulou K. K. K., Kaparounaki, C. K., Diakogiannis, I., & Fountoulakis, K. N. (2020). University students' changes in mental health status and determinants of behavior during the COVID-19 lockdown in Greece.

- Psychiatry Research*, 292, 113298.
<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113298>
31. Perczel-Forintos, D., Sallai, J., & Rózsa, S. (2001). A Beck-féle Reménytelenség Skála pszichometriai vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 16(6), 632-643.
32. Reinhardt, M., Tóth, L., & Rice, K. G. (2019). Perfekcionista csoportok pozitív mentális egészsége – A perfekcionizmus, az érzelemszabályozás és a szubjektív jóllét mintázódása fiatal élsportolók körében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 74.3/3. 301-325.
<https://doi.org/10.1556/0016.2019.74.3.3>
33. Rihmer, Z. (2020). Depression, suicide and antidepressants. Facts and misbeliefs. *Magyar Tudomány*, 181(3), 680-690.
<https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.3.10>
34. Robinson, O. C., Cimporescu, M., & Thompson, T. (2020). Wellbeing Developmental Crisis and Residential Status in the Year after Graduating from Higher Education: A 12-Month Longitudinal Study. *Journal of Adult Development*, 28, 138-148.
<https://doi.org/10.1007/s10804-020-09361-1>
35. Ryo, H., Akihiro, N., Mayumi Y. (2020). The effect of remote learning on the mental health of first year university students in Japan, *Psychiatry Research*, 295.
36. Thomas, S. P. (2020). Focus on Depression and Suicide in the Era of COVID-19. *Issues in Mental Health Nursing*, 41(7), 559-559.
<https://doi.org/10.1080/01612840.2020.1769435>
37. Thorley, C. (2017). *Not by degrees: Improving student mental health in the UK's universities*. Institute for Public Policy Research.
38. Usher, W., & Curran, C. (2019). Predicting Australia's university students' mental health status. *Health Promotion International*, 34(2), 312-322. <https://doi.org/10.1093/heapro/dax091>
39. UUK (2017). Stepchange: Mental health in higher education. <https://www.universitiesuk.ac.uk/stepchange>.

40. UUK (2020). Stepchange: Mentally healthy universities. <https://www.universitiesuk.ac.uk/policy-and-analysis/reports/Pages/stepchange-mhu.aspx>.
41. Vai, B., Mazza, M. G., Colli, C. D., Foiselle, M., Allen, B., Benedetti, F., Borsini, A., Dias, M. C., Tamouza, R., Leboyer, M., Benros, M. E., Branchi, I., Fusar-Poli, P., & De Picker, L. J. (2021). Mental disorders and risk of COVID-19-related mortality, hospitalisation, and intensive care unit admission: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Psychiatry*, 8(9), 797-812. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(21\)00232-7](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(21)00232-7)
42. Vasa, L., Spaller, E., & Tömböly, T. (2014). Felsőoktatási innovációs kihívások, In: Tompos, A., Ablonczyné, & Mihályka L. (eds.): A tudomány és a gyakorlat találkozása: Kautz Gyula Emlékkonferencia, 2014. június 17.
43. Vágány J. B. (2021). Gazdasági felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók pszichológiai jóllétének vizsgálata egy kérdőíves kutatás tükrében. *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*, 136-162. <https://doi.org/10.33565/MKSV.2021.01.06>
44. Wanjie, T., Tao, H., Baodi, H., Chunhan, J., Gang, W., Chao, X., Sen, C., & Jiuping, X. (2020). Prevalence and correlates of PTSD and depressive symptoms one month after the outbreak of the COVID-19 pandemic in a sample of home-quarantined Chinese university students. *Journal of Affective Disorders*, 274, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.05.009>
45. Webber, T., & Fingerhut, H. (2020). *Many Americans lonely, anxious during the pandemic, poll finds*. Knoxville News-Sentinel, May 2.
46. Wong, S.S., Wong, C.C., Ng, K.W., Bostanudin, M.F., & Tan, S.F. (2023). Depression, anxiety, and stress among university students in Selangor, Malaysia during COVID-19 pandemics and their associated factors. *PLoS One*. 18(1), e0280680. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0280680>
47. Yasuko, F. N., Takuya, K., & Junko, W. (2020). Mental health of university freshmen in Japan during the COVID-19 pandemic:

Screening with Kessler psychological distress scale (K6). *Asian Journal of Psychiatry*, 54.
<https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102407>

MIT VÁRNAK EL A KKV-K A GAZDASÁGI FELSŐOKTATÁSTÓL? - A KKV-K GAZDASÁGI FELSŐFOKÚ VÉGZETTSÉGŰ MUNKAERŐ IRÁNTI KERESLETE: KOMPETENCIAALAPÚ ELEMZÉS

Kárpáti-Daróczi Judit

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_4](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_4)

ABSZTRAKT

A felsőoktatási intézmények igyekeznek lépést tartani a vállalatok munkaerőpiaci igényeivel. Az azonban mindig nagy kihívást jelent a számukra, hogy a munkaerőpiaci elvárások mellett meg kell felelniük a képzési és kimeneti követelményekben foglaltaknak is.

A tanulmány fókuszában a gazdasági felsőoktatási képzés áll. A vizsgálat célja annak bemutatása, hogy milyen kompetenciákat várnak el a KKV-vezetők a frissen végzett gazdaságtudósoktól és mennyire vannak összhangban a képzési és kimeneti követelmények a munkaerőpiaci elvárásokkal. A publikáció szekunder és primer kutatásokon alapul.

Az eredmények tükrében elmondható, hogy a megkérdezett KKV-vezetők által elvárt legfőbb kompetenciák: a munka iránti alázat, a pontosság, a terhelhetőség, a fejlődési, tanulási képesség, a gyakorlatban is alkalmazható szaktudás és a megbízhatóság. Az ITk-ompetenciák és az idegen nyelv ismerete is elvárás, de nem a legfontosabb. A kutatásból az is világossá vált, hogy szignifikáns különbség mutatható ki a külföldi és a magyar tulajdonú vállalatok munkaerőpiaci tudatossága között, ugyanis a külföldi vállalatok humán erőforrás-gazdálkodása tudatosabb, mint a magyar vállalkozásoké.

ABSTRACT

Higher education institutions try to keep up with the labor market needs of companies. However, it is always a big challenge for them that, in addition to the labor market expectations, they also have to meet the requirements of the Training and Output Requirements.

The focus of the study is higher education in economics. The purpose of the study is to show what competences SME managers expect from newly graduated economist and to what extent the training and output requirements are in line with labor market expectations. The publication is

based on secondary and primary research.

In the light of the results, it can be stated that the key competencies expected by the surveyed SME leaders are humility towards work, precision, resilience, the ability to learn and develop, practical expertise, and reliability. While IT skills and foreign language proficiency are also expected, they are not the most critical factors. The research also made it clear that a significant difference can be shown between the labor market awareness of foreign and Hungarian-owned companies, because the human resource management of foreign companies is more conscious than that of Hungarian companies.

BEVEZETÉS

A mikro-, kis- és középvállalkozások (KKV-k) a gazdasági növekedés egyik fő hajtóerejét képezik világszerte, így Európában is. A KKV-k alkalmazkodóképessége és rugalmassága különösen fontos a gyorsan változó gazdasági környezetben, és ez magában foglalja a megfelelő munkaerő megszerzését is. A KKV-k sikerének egyik kulcsa, hogy olyan munkaerő álljon rendelkezésre, amely nemcsak gazdasági ismeretekkel rendelkezik, hanem a szükséges kompetenciákkal, készségekkel és képességekkel is fel van vértvezve (Barth et al., 2007). Ez a tanulmány a felsőfokú, gazdasági végzettségű munkaerő iránti keresletet elemzi a KKV-k kontextusában, különös tekintettel a szükséges kompetenciákra és képességekre.

A kompetenciaalapú megközelítés szerepe a munkaerőpiacon

A munkaerőpiacon egyre nagyobb szerepet kap a kompetenciaalapú megközelítés. A kompetencia fogalmának használata már az 1990-es évek óta széles körben elterjedt, de egységes kompetencia-meghatározás csak az OECD által 1997-ben elindított DeSeCo (Defining and Selecting Key Competencies) programmal kezdődött. A program nemcsak a fogalmat határozta meg, hanem tartalmazza a kulcskompetenciák fogalmazásának értelmezését, valamint a kulcsfontosságú területek listáját is. A DeSeCo meghatározása alapján a kompetencia az egyén azon képességeinek összessége, amelynek segítségével az egyén képes komplex feladatokat adott kontextusban sikeresen megoldani (Mihály, 2010). A kompetencia nem

csupán egy adott tudásanyag birtoklását jelenti, hanem a készségek és képességek összességét is, amelyek a munka hatékony elvégzéséhez szükségesek (Le Deist & Winterton, 2005). A gazdasági végzettségű munkaerővel szembeni elvárások nemcsak a szakmai ismeretekre korlátozódnak, hanem szélesebb körű kompetenciákat is igényelnek, mint például problémamegoldó képesség, kommunikációs készségek és digitális kompetenciák (Dyer & McDonough, 2016).

Kínálati oldalról pedig az Európai Bizottság és Tanács 2006. évi ajánlása európai referenciakeretet határoz meg az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. A referenciakeret tartalmazza azokat a kulcskompetenciákat, amelyekre a tudásalapú társadalomban minden munkaképes polgárnak szüksége van a személyes kiteljesedéshez és a foglalkoztathatóság megvalósításához.

A keretrendszer által meghatározott *kulcskompetenciák* (2006/962/EK:13):

- 1) Az anyanyelven folytatott kommunikáció;
- 2) Az idegen nyelven való kommunikáció;
- 3) Matematikai kompetencia, valamint természettudományos, technológiai és mérnöki kompetencia;
- 4) Digitális kompetencia;
- 5) A tanulás elsajátítása, valamint a tanulni tudás kompetencia;
- 6) Interperszonális és állampolgári kompetenciák;
- 7) Kezdeményezőkézség és vállalkozói kompetencia;
- 8) Kulturális tudatosság és kifejezőkézség.

A kulcskompetenciák alapján az Európai Képzési Keretrendszer által meghatározott képzési és kimeneti követelmények biztosítják felsőoktatási intézmények számára, hogy a gazdasági felsőfokú képzésben résztvevők a munkaerőpiaci elvárásoknak megfelelő tudással és készségekkel rendelkezzenek.

Bár az Európai Képesítési Keretrendszer integrálja mindezen kompetenciákat, Mihály (2010) szerint az Európai Unió kompetencia-katalógusa nem fedi le teljes mértékben a munkaerőpiaci követelményeket. Ez megnehezíti a felsőoktatási intézmények számára annak eldöntését, hogy

mit vegyenek fel a képzési portfóliójukba.

Magyarországon a kompetencia fogalmát, mint a munkaköri feladat elvégzésének képességét definiálták (Krisztián, 2010). Ennek tükrében két dimenzió mentén fogalmazták meg a kompetenciaelvárásokat: 1) a foglalkozással/munkakörrel kapcsolatos (feladatprofil) és 2) a munkavállaló személyiségével kapcsolatos kompetenciák (mint attribútum kompetenciaprofil) (Henczi, 2006).

1. A *feladatprofilba* azok a munkafeladatok tartoznak, amelyeket a munkavállalónak a szakképesítésével el kell tudnia végezni. Ennek meghatározásához a szakértők részletes munkaelemzést végeztek, valamint figyelembe vették a szakmai konvenciókat, szabványokat és jogszabályokat. A gazdasági végzettségűek tipikus feladatprofiljába tartozik az üzleti elemzés, a pénzügyi tervezés, a költségvetés ellenőrzése és a stratégiai döntések előkészítése. Ezek a feladatok magas szintű szakmai kompetenciákat igényelnek, de a személyes és szociális kompetenciák megléte szintén elengedhetetlen a hatékony munkavégzéshez (Jones & Tilley, 2003).

2. Az *attribútum kompetenciaprofil* pedig a tanulás eredményeként elvárt szakmai, személyes, szociális és módszertani kompetenciákat tartalmazza. A KKV-k által elvárt kompetenciaprofil tehát olyan elemeket tartalmaz, mint analitikus gondolkodás, problémamegoldó képesség, kreativitás, kommunikációs készségek és digitális kompetenciák (Le Deist & Winterton, 2005). A munkaerőpiac különösen nagyra értékeli azokat a munkavállalókat, akik képesek alkalmazni a digitális technológiákat és innovatív megoldásokat kínálnak a felmerülő problémákra (Cseresnyés, 2020). A tulajdonságprofilon belül négy kompetenciakategória került meghatározásra (Borbély, 2008): szakmai, személyes, szociális (társas) és módszerkompetenciák.

Szakmai kompetenciák

A szakmai kompetenciák olyan specifikus ismereteket és készségeket takarnak, amelyek egy adott területen szükségesek. A KKV-k számára például elengedhetetlen a pénzügyi menedzsment, a számvitel és az üzleti

stratégia területén szerzett tudás (Cseresnyés, 2020). Az Európai Képzési Keretrendszer célja, hogy a felsőoktatásban résztvevők olyan szakmai kompetenciákat sajátítsanak el, amelyek megfelelnek a gyorsan változó üzleti környezet követelményeinek (Barth et al., 2007).

Személyes kompetenciák

A személyes kompetenciák közé azok a tulajdonságok tartoznak, amelyek megléte elősegíti az egyén munkatevékenységének hatékony és eredményes elvégzését. Ilyenek például a fejlődőképesség, felelősségtudat, kitartás, kockázatvállalás, megbízhatóság, pontosság, döntésképeség, stressztűrőképesség, terhelhetőség, szervezőkészség, szorgalom és türelmesség.

Az önmenedzsmen, a döntéshozatal és a rugalmasság – kiemelt fontossággal bírnak a KKV-k környezetében, ahol a munkavállalóknak gyorsan kell alkalmazkodniuk az új kihívásokhoz (Le Deist & Winterton, 2005). A személyes kompetenciák közé tartozik az önálló munkavégzés képessége is, ami különösen fontos a kisebb vállalkozásokban, ahol az alkalmazottaknak több feladatkört is be kell tölteniük.

Szociális kompetenciák

A szociális kompetenciák magukban foglalják a munkafolyamatban résztvevőkkel való közvetlen kapcsolattartást és az ehhez kapcsolódó tevékenységeket, különösen az együttműködés, a kommunikáció és a konfliktuskezelés minőségét leíró tulajdonságokat. Ezek közül például a csapatmunka, az empátia és a hatékony kommunikáció elengedhetetlenek a KKV-k sikeréhez, ahol a csapatmunka kiemelt szerepet játszik (Dyer & McDonough, 2016). A gazdasági végzettségűeknek képesnek kell lenniük együttműködni más szakemberekkel, és gyakran vezető szerepet kell vállalniuk a vállalaton belüli projekteken (Jones & Tilley, 2003).

Módszer-kompetenciák

A módszer-kompetenciák közé azok a kompetenciák tartoznak, „amelyek a munkatevékenység során a személy munkamódszerére és -stílusára, problémamegoldására és gondolkodására jellemzőek és azon ismérvek,

amelyek a személynek a munkafolyamat meghatározásában játszott szerepét, a tevékenységhez való viszonyát, valamint tevékenységének minőségét írják le” A módszertani kompetenciák kategóriája három kompetenciacsoportha osztható: gondolkodás, problémamegoldás és munkamódszer, munkastílus (Kárpátiné, 2016:76).

A gazdasági felsőfokú képzés kimeneti követelményei

Az Európai Képzési Keretrendszer (EQF) kiemelt szerepet játszik a gazdasági felsőfokú képzés kimeneti követelményeinek meghatározásában. Az EQF biztosítja, hogy a gazdasági végzettségűek a munkaerőpiac által elvárt kompetenciákat sajátítsák el (Barth et al., 2007). Az EQF követelményei közé tartozik a szakmai kompetenciák mellett a készségek és képességek fejlesztése, mint például a kritikus gondolkodás és a problémaorientált szemlélet.

A gazdasági felsőoktatás célja, hogy a hallgatók olyan tudást és készségeket szerezzenek, amelyek alkalmazhatóak a gyakorlatban is. Ez különösen fontos a KKV-k esetében, ahol a munkaerőnek több feladatot kell ellátnia, és rugalmasan kell alkalmazkodnia a változó üzleti környezethez (Cseresnyés, 2020).

Munkaerőpiaci elvárások a gazdasági végzettségűekkel szemben

A munkaadók kompetenciaelvárásainak megismeréséhez az állashirdetések szolgálhatnak alapul. Gaál és társai a 2013-ban végzett kutatásukban arra a következtetésre jutottak, hogy a vállalkozások kompetenciákról szóló elképzelései meglehetősen változatos színvonalúak. A legtöbb KKV helytelenül értelmezi a fogalmat, mivel túl elvontnak ítéli azt (Gaál et al, 2013). Pluszban a vállalkozások csak a jelenbeli kompetenciaelvárásaikat fogalmazzák meg, ami további nehézséget jelent a felsőoktatási intézményeknek, hiszen ők csak a jövőbeli kompetenciaelvárásaikhoz tudják igazítani a képzéseiket.

A KKV-k munkaerőpiaci elvárásai a gazdasági végzettségűekkel szemben folyamatosan növekednek. A versenyképesség megőrzése érdekében a KKV-k olyan munkavállalókat keresnek, akik nemcsak mélyreható szakmai

ismeretekkel, hanem fejlett szociális és személyes kompetenciákkal is rendelkeznek (Dyer & McDonough, 2016).

A KKV-k igényei és kihívásai

A KKV-k általában kisebb erőforrásokkal rendelkeznek, mint a nagyvállalatok, így nagyobb hangsúlyt fektetnek arra, hogy olyan munkaerőt találjanak, akik több feladatot is képesek ellátni (Jones & Tilley, 2003). Az ilyen vállalkozások számára fontos, hogy a munkavállalók több területen is jártasak legyenek, például a pénzügyek, a marketing és a beszerzés területén is.

Az oktatás és a vállalati együttműködés jelentősége

A gazdasági képzést nyújtó felsőoktatási intézmények és a vállalatok közötti szoros együttműködés elengedhetetlen a KKV-k munkaerőpiaci igényeinek kielégítéséhez. A gyakornoki programok és a duális képzések lehetőséget biztosítanak a hallgatóknak, hogy gyakorlati tapasztalatot szerezzenek és jobban megértsék a KKV-k működését (Barth et al., 2007). Ezáltal a hallgatók felkészültebben kerülnek ki a munkaerőpiacra és jobban megfelelnek a vállalkozások elvárásainak.

Számos tanulmány vizsgálta a kétezres évek elejétől a gazdasági diplomásokkal szembeni munkaerőpiaci elvárásokat és kihívásokat, különösen a változó munkaerőpiaci dinamikák fényében. A kutatások rámutatnak arra, hogy a munkaadók egyre inkább a technikai és a nem technikai („puha”) készségek kombinációját várják el. Például Neubert és munkatársai (2015) tanulmánya hangsúlyozza az összetett problémamegoldás, az érzelmi szabályozás és a kommunikációs készségek növekvő fontosságát, különösen a technológia-intenzív iparágakban. Ez a változás azt tükrözi, hogy a diplomásoknak a modern munkahelyeken a technikai tudást és az interperszonális képességeket egyaránt birtokolniuk kell.

Hasonlóképpen, Humburg és van der Velden (2015) tanulmánya szerint a munkaadók gyakran olyan kompetenciakeveréket részesítenek előnyben, amely magában foglalja mind a technikai szakértelmet, mind a nem technikai

készségeket, mint csapatmunka és alkalmazkodóképesség. Ezek az eredmények összhangban vannak a szélesebb munkaerőpiaci trendekkel, amelyek azt jelzik, hogy a foglalkoztathatóság már nem csupán az akadémiai végzettségen alapul, hanem olyan attribútumokon is, mint kritikai gondolkodás, együttműködés és az alkalmazkodás képessége. Továbbá, a tudás valós alkalmazása és a kritikai gondolkodásra való egyre nagyobb fókusz arra ösztönözte az egyetemeket, hogy tanterveiket ezen igényekhez igazítsák (Desai et al., 2016).

Egy 2014-es tanulmány szintén rávilágít arra, hogyan érzékelik a diplomások a karrierjükre való felkészültségüket a technológiai fejlődés tükrében. A kutatás kimutatta, hogy sok gazdasági végzettségű fiatal a digitális írástudását fejleszti, miközben a nem technikai készségekre is koncentrálnak, amelyeket a munkaadók egyre inkább technikai képesítésekkel egyenértékűnek tekintenek (Pichler & Beenen, 2014).

A tíz évvel ezelőtti kutatásunkban azt találtuk, hogy a munkáltatók elsősorban a pontos, precíz munkavégzést, a megbízhatóságot, a terhelhetőséget, a fejlődési, tanulási képességet és a problémamegoldási készséget, valamint a teljesítmény- és eredményorientáltságot várják el a gazdasági végzettségű friss diplomásoktól (Kárpátiné, 2016). Tóthné Téglás 2020-as kutatásában pedig arról számolt be, hogy az automatizáció következtében átalakul a munkaerőpiac: bizonyos szakmák eltűnésére, míg új munkakörök megjelenésére, illetve a meglévő pozíciók jelentős átalakulására lehet számítani. A várható társadalmi és gazdasági változások folyamatosan formálják a munka tartalmi és szervezeti kereteit, ami magával hozza a sikeres munkavégzéshez szükséges kompetenciák átalakulását is. Ennek megfelelően a munkáltatók várhatóan újragondolják munkavállalóikkal szembeni elvárásaikat és új kompetenciaigényeket fogalmaznak meg mind a meglévő, mind az új alkalmazottak számára (Tóthné Téglás, 2020). A PWC jelentésében ez olvasható: „A globális helyzet tükrében egyre több vállalatnak jelent kihívást, hogy saját növekedési üteméhez igazodva találjanak megfelelő tehetségeket” (PWC, 2017 In Tóthné Téglás, 2020).

Végül, a diplomások alulfoglalkoztatottságát vizsgáló kutatások

megmutatták, hogy a felsőoktatásban megszerzett készségek és a munkaerőpiaci igények közötti eltérések csökkentett munkahelyi elégedettséget és lassabb karrierfejlődést eredményezhetnek (Green & Henseke, 2016). Ennek következtében a felsőoktatási intézmények folyamatosan arra kényszerülnek, hogy programjaikat a jelenlegi munkaerőpiaci trendekhez igazítsák.

Ezek a tanulmányok azt mutatják, hogy a gazdasági végzettségűek számára egyre összetettebbé válik a munkaerőpiac, ahol egyre nagyobb hangsúly helyeződik a műszaki tudás és az erős szociális és kognitív képességek kombinációjára. A hallgatók megfelelő képzése a felsőoktatási intézmények feladata. Ebben a folyamatban a legfőbb nehézséget az okozza, hogy a vállalatok csak a jelenlegi kompetenciaigényeiket tudják megmondani, a jövőbeli kompetenciaelvárásaikat nem (Kárpáti-Daróczi, 2017). Ráadásul a munkáltatók kompetenciaelvárásainak megfelelő képzési struktúra kialakításában a felsőoktatási rendszernek a munkaerőpiaci igényeken túl alkalmazkodnia kell az európai keretrendszerben meghatározott képzési és kimeneti követelményekhez is.

Az oktatási és vállalati szektor közötti együttműködés továbbra is kulcsfontosságú ahhoz, hogy a KKV-k megtalálják a számukra szükséges munkaerőt és versenyképesek maradjanak a globális piacon.

MÓDSZEREK

A kutatás célja empirikus adatokkal alátámasztani az elméleti hivatkozásokban megfogalmazott gondolatokat, valamint empirikus adatok gyűjtése a magyar munkaerőpiac munkaerő-kompetenciákkal kapcsolatos elvárásairól. Ennek érdekében az adatgyűjtés szekunder és primer kutatás kombinálásával történt.

A tanulmány a következő kutatási kérdésekre kereste a választ:

1. A gazdasági felsőfokú képzés megfelel-e a munkaerőpiaci igényeknek?
2. A KKV-knál mennyire tudatos a humán-erőforrás-gazdálkodás?

A kérdések alapján két hipotézist fogalmaztunk meg:

H1: A gazdasági felsőfokú szakképzés kimeneti követelményeinek

meghatározásakor a szerzők figyelembe vették a munkaerőpiaci követelményeket.

H2: A vállalatok tulajdonosi struktúrája és a munkaerő-utánpótlásra és -fejlesztésre vonatkozó stratégiáik között összefüggés mutatható ki.

A kutatás szekunder és primer kutatási módszereken alapult.

A *szekunder kutatás* célja annak vizsgálata volt, hogy a munkaerőpiac által megkövetelt kompetenciák mennyiben jelennek meg a gazdasági felsőfokú szakképzés képzési és kimeneti követelményeiben. Ehhez a képzési és kimeneti követelmények dokumentumainak elemzésére, valamint statisztikai adatok feldolgozására került sor. A kvalitatív kutatási rész a "Grounded Theory" módszerén nyugodott, amely tartalomelemzést jelent és amelynek során hármass kódolási technikát alkalmaztunk: nyílt kódolás, adatfeldolgozás és szelektív kódolás.

A "Grounded Theory" módszerének első lépése a nyílt kódolás, amely során a szöveg kulcsszavait és témáit keresik meg, feltárva azok jellemzőit és jelentését. Itt minél több kategória azonosítása a cél. Ez az alapos kódolás biztosítja, hogy a feldolgozás a képzési és kimeneti követelmények minden releváns tartalma előtt nyitott maradjon.

A második lépés az adatfeldolgozás, amely során olyan kérdésekre keresnek választ, mint "miért", "mikor", "hol" és "hogyan". Ez a szakasz az axiális kódolás révén történik, amely során a képzési kimeneti követelmények szövegét újraelemzik, kiemelve az egyes részek fő üzeneteit, és a kódokat a bekezdések mellé rendelik.

A harmadik szakasz a szelektív kódolás, amelynek célja a kulcskategóriák közötti kapcsolatok feltárása. Ez a lépés az előző kódolási fázisok kombinációjára épül, ahol a kulcsfogalmakat a korábban azonosított kategóriákhoz rendelik. Mivel egy-egy fogalom több kategóriában is megjelenhet, lehetőség nyílik a kategóriák számának csökkentésére és az ezek közötti kapcsolatok azonosítására (Schwartz, 2008). Az elemzés záró lépése a kulcstartalmak közötti kapcsolatok tesztelése és az összefüggések vizsgálata. A *primer kutatás* során a vállalkozók kompetenciaelvárásainak feltérképezésére került sor. Ehhez kvantitatív kérdőíves módszert

alkalmaztunk, amely számszerűsíthető eredményeket hozott és lehetővé tette az adatok statisztikai elemzését. A kutatás előkészítése során meghatároztuk a változókat és megterveztük a kérdőívet. A kutatási hipotézisek teszteléséhez leíró és matematikai statisztikai eszközöket alkalmaztunk, amelyek segítségével vizsgálni tudtuk a kutatási minta jellemzőit. Az SPSS-szoftver segítségével többféle statisztikai módszer, például abszolút és relatív gyakorisági sorok, leíró statisztikai mutatók (átlag, módusz, szórás), valamint hipotézisvizsgálati eljárások (korrelációelemzés) került felhasználásra a kritériumok közötti összefüggések feltárása érdekében.

EREDMÉNYEK

A másodlagos kutatás célja a gazdasági felsőfokú szakképzés kimeneti és vizsgakövetelményeiben megjelenő kompetenciák elemzése volt. Ezen kutatás révén feltártuk, hogy milyen kompetenciák szerepelnek a képzés kimeneti követelményeiben, illetve hogyan változtak ezek a kompetenciák az oktatási reformok hatására. A kompetenciák elemzését Borbély (2008) struktúrája alapján végeztük, és az egyes modulok személyes, szociális, valamint módszertani kompetenciáit gyűjtöttük össze és hasonlítottuk össze egymással.

Az elemzés kimutatta, hogy a munkaerőpiac által elvárt kompetenciák többsége megtalálható a képzési és kimeneti követelményekben. Az eltérő kompetenciáknál az figyelhető meg, hogy a különbség azok megfogalmazásában, illetve részletezettségében van. Az eltérő kompetenciákat az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A munkaerőpiac által elvárt és a képzési és kimeneti követelményekben (KKK) szereplő Eltérő kompetenciák

Eltérő kompetenciák (KKK és Munkaerőpiac)		
Munkaerőpiaci elvárások	KKK-ban szereplő kompetenciák	KT*
alkalmazkodóképesség	monotóniatűrés, önfegyelem, türelmesség.	SZ
bizonytalanságkezelés	a körültekintés, elővigyázatosság, a figyelem megosztása, a nyitott hozzáállás	M
együttműködési képesség	együttműködésre képesség; a hatékony kérdészés készsége, meghallgatási készség, kompromisszum- és konszenzuskészség.	T
munka iránti alázat	elhivatottság	SZ

*Kompetencia típusa (KT) Sz: Személyes; M: Módszer T: Társas

Forrás: 39/2012. (XI.21.) EMMI rendelet és a primer kutatás alapján saját szerkesztés

Ennek fényében azt mondhatjuk, hogy a képzési és kimeneti követelmények összeállításánál a munkaerőpiaci elvárások is megjelennek. A probléma gyakran az intézmények kompetencia-alapú számonkérésének hiányában mutatkozik meg: a kompetenciák feltüntetésre kerülnek, ám ezek számonkérése – főleg a szóbeli vizsgáknál -nehezen nyomon követhető.

Az első hipotézis tehát igazoltak tekinthető.

A munkaerőpiac által elvárt kompetenciák

A munkaerőpiac által elvárt kompetenciák körét primer kutatás segítségével határoztuk meg.

A primer kutatás eredményei képesek jelezni, hogy a vállalatok vezetői milyen kompetenciákat várnak el a végzett közgazdászoktól.

A kutatási minta

A munkaerőpiaci kereslet felmérésére primer kutatást végeztünk, kvantitatív kérdőíves módszerrel, amelynek célcsoportját magyarországi KKV-k vezetői és tulajdonosai alkották. A vállalkozói kérdőív első verzióját a szakirodalom elemzése alapján állítottuk össze, majd pilot felmérés során teszteltük. Ebben a szakaszban 6 kis- és középvállalkozás közép- és felsővezetői vettek részt. Arra kértük őket, hogy sorolják fel azokat a kulcskompetenciákat, amelyeket egy frissen végzett közgazdász diplomástól elvárnak. A tesztelés eredményeinek fényében szűkítettük az elméleti részben felsorolt kompetenciák listáját és a végleges kérdőívben már csak a 22 leggyakrabban említett kompetenciát kérdeztük meg.

A beérkezett válaszok és javaslatok alapján a kérdőívet kiértékeltek, majd kutatómódszertani szempontból módosítottuk. A kérdőív igen/nem-típusú kérdéseket tartalmazott, továbbá lehetőséget biztosított a válaszadóknak, hogy véleményüket szövegesen is kifejtsek. Ezen kívül arra kértük őket, hogy egy hétfokozatú Likert-skálán értékeljék véleményüket/megjegyzéseiket. A válaszadókat véletlenszerűen választottuk ki, a részvétel önkéntes volt.

A minta összetétele

Összesen 378 db válasz érkezett, de az ellenőrzés során helytelen vagy hiányos válaszok miatt 6 darab kérdőív értékelhetetlen volt, így összesen 372 értékelhető válasz került feldolgozásra.

A kutatás résztvevőinek közel háromnegyede cégtulajdonos vagy cégvezető, 20,2%-a középvezető és 4,9%-a valamilyen egyéb vezetői beosztásban dolgozik.

A mintában szereplő cégek demográfiai összetételénél a vállalkozás életkorát, méretét, a földrajzi lefedettséget, üzleti fókuszát, valamint a domináns ágazatot vizsgáltuk. A megkérdezett vállalkozások többsége mikrovállalkozás (85,9%), tizede kisvállalkozás (10,1%) és 4%-a középvállalkozás. Az érintett szektor tekintetében a vizsgált KKV-k több mint a fele szolgáltató, közel egyharmada kereskedelmi és egytizede termelő ágazatban működik. A tevékenységi terület vonatkozásában elmondható, hogy a vizsgált vállalkozások több mint 20%-a a nagy- és kiskereskedelem, 17,1%-a az építőipar, 13,25%-a az infokommunikáció, 6,21%-a a feldolgozóipar és kevesebb mint 4%-a a pénzügy és biztosítás, valamint az energiaipar területén tevékenykedik. A minta nem tekinthető reprezentatívnak, ám a kapott eredmények hozzájárulhatnak a KKV-k munkaerőpiaci igényeinek feltárásához.

A KKV-k vezetőit arra kértük, hogy a felsorolt kompetenciákat 0-6-ig terjedő Likert-skálán értékeljék aszerint, hogy mennyire tartják fontosnak azokat a friss gazdasági diplomásokkal szemben támasztott elvárásaik szempontjából (0: egyáltalán nem fontos; 6: elengedhetetlen (2. táblázat).

A 2. táblázat tartalmaz egy korábbi, 2012-es kutatás eredményeiből származó adatot is: a vállalatvezetők által elvárt kompetenciák sorrendjét.

Megállapítható, hogy az egyes kompetenciák fontosságát jelző átlagos pontszámok 2023-ban többnyire magasak voltak, az átlagok között nem szignifikánsak a különbségek, a megkérdezett vezetők az egyes kompetenciákat az átlagosnál fontosabbnak tartják és a legalacsonyabb átlagértéket 2023-ban is a mások motiválásának képessége kapta 3,73 (2012-ben ez az érték 3,74 volt).

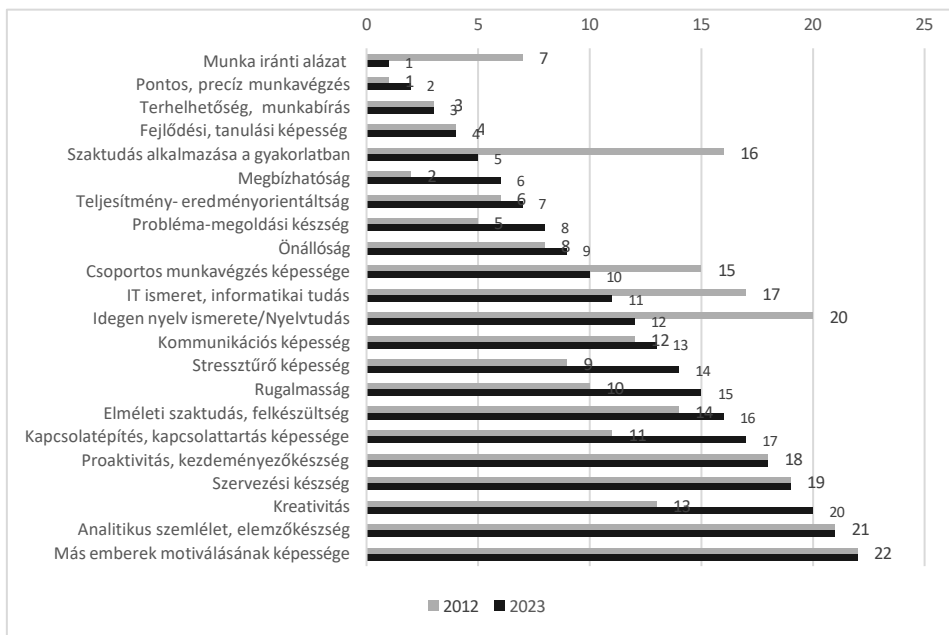
2. táblázat. A megkérdezett KKV-vezetők által értékelt kompetenciák átlagának sorrendje (2012, 2023)

Tényleges munkaadói elvárások	2012		2023					
	Rank	Rank	Komp. csop.	N Valid	Mean	Std. Dev.	Varian ce	Mode
Munka iránti alázat	7	1	P	312	5,46	0,78	0,61	6
Pontos, precíz munkavégzés	1	2	P	314	5,43	0,86	0,74	6
Terhelhetőség, munkabírás	3	3	P	310	5,13	0,87	0,75	5
Fejlesztési, tanulási képesség	4	4	P	315	5,1	1,05	1,09	6
Szaktudás alkalmazása a gyakorlatban	16	5	M	308	5,08	1,04	1,07	6
Megbízhatóság	2	6	P	314	5,07	0,96	0,91	6
Teljesítmény-eredményorientáltság	6	7	M	312	4,98	1,12	1,26	6
Probléma-megoldási készség	5	8	M	310	4,94	1,05	1,1	6
Önállóság	8	9	P	298	4,91	0,99	0,98	5
Csoportos munkavégzés képessége	15	10	S	305	4,91	0,98	0,97	5
IT ismeret, informatikai tudás	17	11	PR	312	4,87	1,15	1,32	6
Idegen nyelv ismerete/Nyelvtudás	20	12	PR	314	4,84	1,08	1,16	5
Kommunikációs képesség	12	13	S	308	4,7	1,24	1,54	6
Stressztűrő képesség	9	14	P	309	4,67	1,16	1,35	5
Rugalmasság	10	15	P	315	4,66	1,39	1,93	5
Elméleti szaktudás, felkészültség	14	16	PR	315	4,65	1,16	1,34	5
Kapcsolatépítés, kapcsolattartás képessége	11	17	S	302	4,61	1,33	1,78	5
Proaktivitás, kezdeményezőkézség	18	18	M	299	4,44	1,22	1,49	5
Szervezési készség	19	19	S	295	4,32	1,25	1,56	4
Kreativitás	13	20	M	289	4,05	1,58	2,49	5
Analitikus szemlélet, elemzőkézség	21	21	M	291	4,03	1,38	1,90	4
Más emberek motiválásának képessége	22	22	S	290	3,73	1,46	2,13	4

¹ Kompetencia csoport: PR: Szakmai, P: Személyes, S: Szociális, M: Módszertani

Forrás: Saját számítás a primer kutatás kérdőíve alapján.

Szemléletesebb képet ad a munkaerőpiaci elvárások sorrendjének változásáról az 1. ábra.

1. ábra. A munkaerőpiaci elvárások alakulása 2012-ben és 2023-ban (átlagok sorrendje)

Forrás: Saját primer kutatások alapján saját szerkesztés

A munkaerőpiaci elvárások között a megkérdezettek a munka iránti alázatot tartják a legfontosabbnak (5,46-os átlagértékkel), amit a pontos, precíz munkavégzés, valamint a terhelhetőség, munkabírási és a fejlődési, tanulási képesség követ. Ez utóbbiak a korábbi, 2012-es felmérésben is az első öt elvárt kompetencia között foglaltak helyet. Az eredményekben a nyelvtudás fontossága felértékelődött: míg 2012-ben ez a kompetencia a 20. helyen volt, 4,06-os értékkel (ami már akkor is megdöbbentő eredmény volt, tekintve, hogy ez mindig is a munkáltatók elvárásainak előterében áll, mind az álláshirdetéseken, mind a szakirodalomban), addig 2023-ban a KKV-vezetők rangsorában a 12. helyre ugrott fel (4,84-es értékkel). Az alacsony pontszám egyik okának még mindig azt találjuk magyarázatként, hogy a mintában a mikro- és kisvállalkozások felülreprezentáltak. Számukra általában az a probléma, hogy a legtöbbjük kevésbé nyitott a külföldi piacokra, mint a közepes vagy nagyvállalatok. Így ők az idegen nyelvtudás fontosságát ezért még mindig kevésbé tartják fontosnak.

A másik nagy változás az elvárásoknál a gyakorlatban is alkalmazható

szaktudás (amely a 2012-es 16. helyről 2023-ban az 5. legfontosabb elvárássá vált a megkérdezettek körében). A KKV-k-nál tehát fontos, hogy a végzett közgazdászok ne csak az elméleti ismeretekkel legyenek tisztában, hanem képesek legyenek az elméleti tudásukat a gyakorlatba is átültetni.

Szintén több helyet ugrott előre az IT ismeret, valamint a csoportos munkavégzés, team-munka is. Az IT ismeretek napjainkban már a legtöbb munkahelyen elengedhetetlenek, többek között az Ipar 4.0 eredményeként, valamint az egyre elterjedtebbé váló home office-nak is köszönhetően, ezért ez nem meglepő eredmény. A csoportmunkában való aktív részvétel elvárásának valószínűleg a vállalkozásoknál egyre gyakrabban alkalmazott projektszemlélet lehet az egyik magyarázata.

A jelenlegi elvárásoknál háttérbe szorult a stressztűrő képesség, a rugalmasság, a kapcsolatépítés, kapcsolattartás képessége, valamint meglepő módon a kreativitás, ami a 2012-es felmérésnél fontos elvárás volt. Ezeket a kompetenciákat tehát a többi kompetenciánál hátrébb sorolják a megkérdezettek a munkaerőpiaci elvárásaikban.

A megkérdezett vezetők munkaerőpiaci tudatossága

A vállalatok munkaerőkeresletének elemzése során feltártuk a vezetők munkaerőpiaci tudatosságát is.

A felmérésből kiderült, hogy a vezetők csaknem harmada (32,4%-a) készít munkaerőtoborzási és munkaerőfejlesztési tervet (3. táblázat). Ez az érték 2012-ben 26,3% volt. Ez az érték még mindig elég alacsony, vagyis KKV-k nagy része még mindig nem tudatosan tervezi a munkaerőpótlását.

A kutatás nem tárt fel összefüggést a vállalati méretindexek (alkalmazottak száma és a forgalom nagysága) és a munkaerőpótlási tervek elkészítése között, így a vállalati méretkategóriák nem különböznek szignifikánsan a munkaerőfejlesztési terveket készítő és nem készítő csoportok között.

Ugyanakkor szignifikáns kapcsolat volt kimutatható a tulajdonosi szerkezet és a helyettesítési stratégia kidolgozásának szintje között.

3. táblázat A válaszok megoszlása a munkaerő-utánpótlási és -fejlesztési szokások és a tulajdonosi struktúra szerint

Tulajdonosi struktúra	A munkaerő-utánpótlási és fejlesztési terv készítése		Sum
	Nem	Igen	
Magyar tulajdonú	78,3%	21,7%	100%
Külföldi tulajdonú	53,4%	46,6%	100%
Összesen	67,6%	32,4%	100%

Pearson's $\chi^2=30,715$ Szignifikanciaszint= 0,000 Cramers's V= 0,334

Forrás: Saját számítás a primer kutatás vállalkozói kérdőíve alapján.

A 3. táblázatban látható a Cramer's V-index, melynek értéke 0,334, ami gyenge, de szignifikáns kapcsolatot jelez a tulajdonosi szerkezet és a munkaerőcsere- és fejlesztési terv készítésére való hajlandóság között. Így 99%-os biztonsággal kijelenthető, hogy a külföldi tulajdonú cégek nagyobb valószínűséggel készítenek tervet, mint a magyar tulajdonú cégek. A külföldi tulajdon megjelenése tehát növelte a munkaerőpótlási terv készítésének valószínűségét. Ez azt jelenti, hogy a 2. hipotézis részben igazolódik.

KUTATÁSI KORLÁTOK

A kutatásnak vannak korlátai. Az egyik korlát az, hogy az elméleti szinten bemutatott munkaerőpiaci igények tesztelésére korlátozott számú vezető tudtunk megkérdezni. Mivel a kutatás a közelmúltban kezdődött és plusz források bevonása nélkül készült, az empirikus adatgyűjtéshez több időre van szükség. Ez a korlát egyúttal kijelöli a jövőbeli kutatás irányát is. Ezen kívül fontos lenne a hallgatói oldal megkérdezése is, hogy teljes képet kaphassunk arról, hogy ők hogyan érzik, milyen munkaerőpiaci elvárásoknak kell megfelelniük és véleményük szerint mennyire vannak a felsőoktatási intézmények által felkészítve a munkáltatók elvárásaira.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A primer kutatás eredményeit a szekunder forrásokkal összevetve megállapítható, hogy a munkáltatók által leggyakrabban említett kompetenciák a munka iránti alázat, a megbízhatóság, a pontosság, a terhelhetőség és a tanulási, fejlődési képesség, valamint a gyakorlatban is

alkalmazható szaktudás, nem pedig a proaktivitás, a szervezési készség, a kreativitás, az elemzőkészség és más emberek motiválásának képessége. Ugyanakkor a vezetés, a rugalmasság és a döntéshozatal (amelyek a képzési és kimeneti követelmények között szerepelnek) nem annyira fontos követelmények a munkáltatók számára.

Még nagyobb a szakadék a munkáltatók elvárásai és a szociális kompetenciákra vonatkozó képzési és kimeneti követelmények között. A kapcsolatok fenntartásának és kiépítésének képessége volt az egyetlen közös elem, ám a munkáltatói elvárások között ez sem volt fontos. Ezen túlmenően a képzési és kimeneti követelményekben azonosított kompetenciaelemeket, a jártasságot, a tömörséget és a világosságot nem említették a munkaadók, helyette a kommunikációt, a csapatmunkát, a proaktivitást és a mások motiválására való képességet jelölték meg.

A módszertani kompetenciák közül a kreativitás, az analitikus készségek, valamint a szakértelem gyakorlati alkalmazására való képesség a munkáltatók elvárásaiban és a képzési és kimeneti követelményekben egyaránt említett kompetenciák.

A logikus gondolkodás képessége követelményként jelenik meg a képzési és kimeneti követelményekben, míg a munkában való alázat csak a munkáltatók elvárásaként szerepel, ott viszont az első helyen.

Összességében megállapítható, hogy a munkaerőpiac által megkövetelt kompetenciák többsége megtalálható a képzési és kimeneti követelményekben. Így az 1. hipotézis megerősítést nyer.

Megállapítható tehát, hogy a képzési és kimeneti követelmények megfogalmazásakor a szakemberek figyelembe vették a munkaerőpiaci elvárásokat. Sok esetben a probléma a képzés elszámolhatóságánál jelentkezik hangsúlyosabban, ahol a kompetenciák ugyan fel vannak tüntetve, de ez nehezen követhető, különösen a szóbeli vizsgán.

A vállalkozások vezetőinek válaszaiból kiderült, hogy a vállalkozások mintegy harmada készít munkaerőfelvételi és -fejlesztési terveket. A munkaerőfejlesztési tervet készítő vállalkozások között azonban a külföldi és a többségi külföldi tulajdonú vállalkozások felülreprezentáltak, míg a magyar és a többségi magyar tulajdonú vállalkozások jelentősen alulreprezentáltak.

A munkaerőpiac elsősorban a szakmai ismeretek gyakorlati alkalmazhatóságának fejlesztését igényli a képző intézményektől. Ennek érdekében kiemelt szerepet kell kapnia a szakmai gyakorlatoknak, a duális képzésnek, és sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani a vállalkozásoknál a szakmai gyakorlatok előkészítésére. Ehhez a felsőoktatásnak szorosabban együtt kell működnie a munkaerőpiaccal. Ez a folyamat elindult, ugyanis a Nemzeti felsőoktatási törvény (Nftv). 108. § 1b. pontjában megfogalmazott duális képzés definíciója már nem tartalmazza a teljes idős (nappalis) munkarendi kötöttséget, tehát lehetővé teszi, hogy levelező tagozaton tanuló hallgatók is részt vegyenek a duális képzésben (2011. évi CCIV. törvény 108. §).

ÖSSZEFOGLALÁS

A KKV-k munkaerőpiaci kereslete a gazdasági végzettségű munkaerő iránt kompetenciaalapú megközelítést kíván. A szakmai, személyes és szociális kompetenciák együttes megléte elengedhetetlen a modern gazdasági szakemberek számára (Le Deist & Winterton, 2005). Az Európai Képzési Keretrendszer által meghatározott képzési és kimeneti követelmények biztosítják, hogy a gazdasági felsőfokú képzésben résztvevők a munkaerőpiaci elvárásoknak megfelelő tudással és készségekkel rendelkezzenek. Az oktatási és vállalati szektor közötti együttműködés továbbra is kulcsfontosságú ahhoz, hogy a KKV-k megtalálják a számukra szükséges munkaerőt, és versenyképesek maradjanak a globális piacon.

Azok a szervezetek, amelyek szorosabb kapcsolatot ápolnak a felsőoktatási intézményekkel, ezáltal jobban megismerhetik a munkaerőpiacra belépő friss diplomások kompetenciáit, és ha lehetőségük adódik, részt vehetnek a képzésükben is, valószínűleg eredményesebbek lesznek a munkaerő fejlesztésében és biztosításában. Ezt szem előtt tartva, a jövőben érdemes lenne feltárni a vállalatok és a felsőoktatási intézmények közötti együttműködések jelenlegi állapotát, valamint a további bővítési lehetőségeket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Barth, M., Godemann, J., Rieckmann, M., & Stoltenberg, U. (2007): Developing Key Competencies for Sustainable Development in Higher Education. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 8(4), 416-430.
2. Borbély, T. B. (2006): A kompetencia fogalma a szakképzésben és a foglalkoztatáspolitikában. *Munkaügyi Szemle* 2006. 05/0304 Budapest. Elérhető: http://www.munkaugyiszemle.hu/sites/default/files/Borbely_Tibor_Bors.pdf
3. Cseresnyés, Z. (2020): The Competence Needs of SMEs in the Context of Digital Transformation. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 27(5), 745-765.
4. Desai, S., Berger, R., & Higgs, M. (2016): Critical thinking skills in business education: A renewed focus on real-world application. *Journal of Business and Management Education*, 8(3), 51-69.
5. Dyer, L., & McDonough, B. (2016): Competencies for Small and Medium-Sized Enterprise Managers in an Innovation Context. *Journal of Innovation Management*, 4(2), 30-45.
6. Gaál, R., Diósi, E. and Benedek, Sz. (2013): Mindenki a kompetenciáról beszél. *Munkaügyi Szemle*, 57. (3) 32-40. Elérhető: <https://www.munkaugyiszemle.hu/mindenki-kompetenciarol-beszeli>
7. Green, F., & Henseke, G. (2016): The changing graduate labour market: Analysis using a new indicator of graduate jobs. *Oxford Review of Education*, 42(6), 682-699.
8. Henczi, L. (2006): A kompetenciamodell – szakértői szemmel. *Szakképzési Szemle* 22(4). Budapest. Elérhető: 115-Article%20Text-364-1-10-20180418.pdf
9. Humburg, M., & van der Velden, R. (2015): Skills and the graduate recruitment process: evidence from two discrete choice experiments. *Economics of Education Review*, 49, 24-41.
10. Jones, O., & Tilley, F. (2003): Competitive Advantage in SMEs: Organising for Innovation and Change. *Wiley*, Chichester.

11. Kárpáti-Daróczi, J. (2017): Possibilities of non-university higher vocational trainings in competence development. In: Berényi, László (ed.) *Management Challenges in the 21st Century. Volume IV: Focus on PhD Studies Saarbrücken, Germany: Lambert Academic Publishing (LAP), (2017) pp. 57-84., 23 p*
12. Kárpátiné Daróczi, J. (2016): A kompetencia hatalom? Mit ér a gazdasági felsőfokú képzés, ha nem ad diplomát? Doktori értekezés. Pannon Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok doktori Iskola
13. Krisztián, B. (2010): A tanácsadói kompetencia körül, *Tudásmenedzsment*, 11 (1), 10-18.
14. Le Deist, F. D., & Winterton, J. (2005): What is Competence? *Human Resource Development International*, 8(1), 27-46.
15. Mihály, I. (2010): Nemzetközi tapasztalatok az Európai Képzési Keretrendszer munkálatai közben. Budapest: Iskolakultúra, 2010 (5-6.) 11-32. Elérhető: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21023>
16. Neubert, M., Mainert, J., Kretzschmar, A., & Greiff, S. (2015): The assessment of 21st century skills in industrial and organizational psychology: Complex and collaborative problem solving. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(2), 238-268.
17. Pichler, S., & Beenen, G. (2014): Technology and the future of graduate employment: The need for non-technical skills. *Technology in Society*, 36(1), 56-64.
18. PwC (2017): Digitalizáció és szakemberhiány. Nincs vezérigazgató, aki ezektől ne tartana ma. PwC Magyarországi Vezérigazgató Felmérés, PwC Magyarország, Budapest, <https://www>.
19. Schwartz, K. (2008): Képzésinnovációs folyamatok szervezésének és irányításának gyakorlata a hazai gazdasági felsőoktatásban. PhD-értekezés. Szent István Egyetem Gödöllő Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola
20. Tóthné Téglás, T. (2020): Frissdiplomásokkal szembeni munkaerőpiaci kompetenciaelvárások menedzsment szemléletű vizsgálata. Doktori

értekezés. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar
Közgazdaságtani Doktori Iskola

21. 2006/962/EK: Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2006.12.30., Brüsszel. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=DA>
22. 2011. évi CCIV törvény a nemzeti felsőoktatásról. Hatályos: 2024. 09.01.- Elérhető: <https://njt.hu/jogszabaly/2011-204-00-00>. Letöltve: 2024. 09.29.

BÁRHOVA UTAZHATUNK – BÁRMIT BEHURCOLHATUNK? UTAZÁSSAL ÖSSZEFÜGGŐ ÉLELMISZERBIZTONSÁGI KOCKÁZATOK

LUGASI Andrea

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_5](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_5)

ABSZTRAKT

Élelmiszerek fogyasztásával összefüggő fertőző betegségek nagy hatással vannak az emberi egészségre, és óriási gazdasági veszteségeket okozhatnak. Az áruk és az emberek egyre kevésbé korlátozott – munkavégzés, biztonságos lakhatás vagy szabadidő eltöltése érdekében végzett - mozgása országok, régiók, földrészek között megszüntette vagy legalább is fellazította a fizikai és technikai határokat, amelyek megakadályozták, hogy egy adott területen ismeretlen kórokozó vagy kémiai anyag az élelmiszereken keresztül megbetegedéseket okozzon. Ma még azok is megfertőződhetnek egzotikus élelmiszerekhez kapcsolódó kórokozókkal, akik soha nem hagyják el hazájukat, és ugyanez vonatkozik a több ezer kilométerre utazókra is. Ezt a folyamatot tovább súlyosbítják a környezetünkben és az éghajlatban az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások, amelyek nemcsak az emberek és áruk mozgását tették lehetővé, hanem a kórokozók és szennyező anyagok „mozgását” is. Bár ez nem mindig tényleges fizikai mozgást jelent, új élelmiszer-biztonsági kockázatok megjelenését eredményezi olyan területeken, ahol korábban nem voltak, mivel kedvező feltételek alakulnak ki a kórokozók vagy szennyező anyagok terjedéséhez. Ezeket a változásokat azonban nem mindig, vagy túl lassan követik megelőző és kockázatcsökkentő intézkedések, például szigorú felügyelet és ellenőrzés. Ezért minden utazónak sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania az élelmiszerbiztonságra, amikor kiválasztja úti célját, és tudatosabban kell cselekednie, amikor ismeretlen élelmiszerekkel találkozik, akár a tányérján, akár a poggyászában.

ABSTRACT

Foodborne infectious diseases have a significant impact on human health and can cause substantial economic losses. The increasingly unrestricted movement of people and goods—whether for work, housing, or leisure

activities—has loosened or completely removed the physical and technical barriers that previously prevented unknown pathogens or chemicals from causing illnesses through food in certain areas. Today, even individuals who never leave their home country can become infected by pathogens linked to exotic foods, and the same applies to those traveling thousands of kilometres away. This process is further exacerbated by changes in our environment and climate over recent decades, which have enabled not only the movement of people and goods but also the "movement" of pathogens and contaminants. Although this is not always actual physical movement, it results in new food safety risks emerging in areas where they were previously absent as favourable conditions have been developing for the spread of pathogens or contaminants. However, these changes are not always followed too slowly by preventive and risk-reducing measures, such as strict oversight and control. Therefore, every traveller must pay much more attention to food safety when choosing their destination and must act more consciously when encountering unfamiliar foods, whether on their plate or in their luggage.

BEVEZETÉS

Napjaink turizmusára – akárcsak az élet számos más területére – a globalizáció rányomja bélyegét. A globalizáció többféleképpen definiálható. Egyszerűen megfogalmazva, a globalizáció az áruk, eszmék, értékek és emberek mozgása a világban. Bár a fogalmat az ötvenes években használták először, hogy leírják a gazdaságok és társadalmak növekvő kölcsönös függéseit globális szinten, de a jelenség nem új keletű, hiszen a mai ember történetének különböző időszakokban, a világ különböző pontjain megtermelt áruk szállítása, akár a földrészeket is összekötő kereskedelmi útvonalak létrejötte, a rabszolgakereskedelem, a gyarmatosítás és a bevándorlás is e jelenség elemeinek tekinthetők (Anderson & Westcott, 2021). Campbell és szerzőtársai meghatározása szerint a globalizáció „Társadalmi folyamatok összetett hálója, amely fokozza és kiterjeszti a világméretű gazdasági, kulturális, politikai és technológiai cseréket és kapcsolatokat” (Campbell et al., 2011, 4. o.).

A globalizáció és a turizmus összefüggései több aspektusból is megvizsgálhatók, mint például a globális mobilitás és (szinte) határok nélküli utazás, népességi és demográfiai tendenciák, szegénység, terrorizmus, biztonság (és annak többféle vetülete), fenntarthatóság, klímaváltozás, környezetvédelem, biodiverzitás, kulturális értékmegőrzés és még lehetne sorolni. Tény, hogy a globalizáció és a technológiai fejlődés eredményei ma már egyszerűvé és gyorsá tették az utazást.

Az utazás, akár üzleti, akár szabadidős célból történik, lehetőséget kínálhat az utazónak, hogy tapasztalatokat szerezzen egy másik kultúráról, annak többféle eleméről, köztük a gasztronómiájáról is, de módot ad arra is, hogy pihenjen, kikapcsolódjon. A Turisztikai Világszervezet (UNWTO) 2024 elején megjelent beszámolójából kiderült, hogy 2023 végére a nemzetközi turizmus elérte a covid-19 világválság előtti szint csaknem 90%-t, ez becslések szerint mintegy 1,3 milliárd nemzetközi érkezés jelent. Nemzetközi turisztikai szakemberek úgy vélik, 2024 végére a turizmus és így az utazók száma eléri a 2019-es szintet.

Tény azonban, hogy az utazásnak vannak kockázatai is, a kisebb kellemetlenségektől (pl. késések, nyelvtudás hiányából adódó félreértések) egészen az életveszélyes helyzetekig (pl. politikai instabilitás, zavargások, akár emberrablás). Egyes kutatások szerint az úticél kiválasztásakor leginkább figyelembe vett kockázatok a biztonság és az egészség kérdése (Maclaurin, 2004). A kettő metszéspontjának tekinthető az ételbiztonság, ami nem csak az utazás során, de akár a hazatérés után is befolyással lehet az utazó egészségére. A globalizáció, vele párhuzamosan a globalizálódó turizmus kétségkívül növeli az utazók ételbiztonsági kockázatát (Kathirvel, 2017; Mak et al., 2012; Lee et al., 2019, Dury et al., 2019).

Jelen tanulmány a globalizálódó turizmus és az ételbiztonság közötti kapcsolatok néhány érdekes aspektusát mutatja be, nevezetesen a klímaváltozás és ételbiztonság összefüggéseit, a turisták által illegálisan hazavitt ételiszerekkel behurcolt fertőzések mikéntjét, valamint az utazók egészségét veszélyeztető egzotikus ételek fogyasztásával járó kockázatokat.

Klímaváltozás és élelmiszerbiztonság

A FAO 2008-ban a *Climate Change: Implications for Food Safety* című kiadványában kiemelte, hogy az éghajlatváltozás jelentős hatással van élelmiszereink biztonságára és hatalmas kihívások jelent a globális fenntarthatóság és fejlődés számára (FAO, 2008). Egy újabb, 2020-ban megjelent tanulmányban - *Climate Change: Unpacking the Burden on Food Safety* - FAO jelentés részletesen bemutatta az éghajlatváltozás hatásait az élelmiszerláncot érintő különféle kockázatokra és kísérletet tett a változó és változékony éghajlattal kapcsolatos jelenlegi és várható élelmiszerbiztonsági problémák számszerűsítésére (FAO, 2020). Az éghajlattal összefüggő változások egyaránt befolyásolhatják a gazda élőlényt, a szennyező ágenszt és a környezetet is. A klimatikus faktorok hatással lehetnek a szennyezés forrásaira és terjedési módjára, a kórokozók növekedésére és túlélésére a környezetben és az élelmiszer-mátrixban is (FAO, 2020). A WHO 2022-ben kiadott *Global Strategy for Food Safety* című, 2022-2030-as időszakra vonatkozó globális élelmiszerbiztonsági stratégiája kiemeli, pontosabban a teljes stratégián átvezeti azt az elvet, hogy az élelmiszerbiztonság a Fenntartható Fejlődési Célok (Sustainable Development Goals, SDGs) elérésének szerves része (WHO, 2022).

Az éghajlat változása és változékonyasága számos területen hatással van élelmiszer-biztonsági veszélyek alakulására, megjelenésére, súlyosbodására, de akár eltűnésére is, az élelmiszerlánc különböző szakaszaiban, az elsődleges termeléstől a végső fogyasztóig. A hőmérséklet és csapadékmintázatok változásai, a szélsőséges időjárási jelenségek gyakoriságának és intenzitásának növekedése, az óceánok felmelegedése és a savasodása, a mezőgazdasági vagy környezeti szennyezők szállítási útvonalainak változásai – ezek mind befolyásolják az élelmiszerbiztonságot. Mindezen környezeti változások hatással lehetnek az élelmiszerrendszerekkel kapcsolatos társadalmi-gazdasági aspektusokra is, így például a mezőgazdaságra, az állattenyésztésre, a globális kereskedelemre, a demográfiára, az emberi viselkedésre, de akár a táplálkozási szokásokra is (Tirado et al., 2010).

Egyetlen környezeti tényező, például a Föld légkörének megemelkedő hőmérséklete, különböző mértékű hatásokat válthat ki a különböző szennyező anyagokra, növelheti az patogének (*Salmonella*, *Vibrio*) túlélési esélyeit, de akár megváltoztathatja a kémiai szennyezők, mint például az aflatoxinok vagy az arzén előfordulási mintázatát (Tirado et al., 2010). Az 1. táblázat néhány, klímaváltozással összefüggő élelmiszerbiztonsági kockázat alakulását foglalja össze.

1. táblázat. Éghajlatfüggő környezeti tényezők hatása az élelmiszer-eredetű kórokozók viselkedésére és az élelmiszerbiztonsága

	Az éghajlat hatása az élelmiszer eredetű kórokozók a növekedésében szerepet játszó környezeti tényezőkre, a kórokozók túlélésére és patogénitására
Hőmérséklet növekedése	A paraziták fokozott előfordulása édesvízi halakban és növényekben (Herrera et al., 2016). Új mikotoxin-termelő gombafajok megjelenése kukoricában Európában (Moretti et al., 2018). A tőgygyulladás előfordulásának növekedése teheneknél (Lacetera, 2019). A szalmonella előfordulási gyakoriságának emelkedése a baromfiban (Herrera et al., 2016). Megnövekedett <i>Vibrio</i> sejtek száma a tenger gyümölcseiben (Marques et al., 2010).
Hőmérséklet csökkenése	Bogyós gyümölcsök (többek között szamóca, ribizli, málna, egres, szeder, áfonya) fokozott szennyezettsége norovírussal és hepatitis A-val (Calder et al. 2003; EFSA, 2014).
A csapadék mennyiségének növekedése	A patogén <i>E. coli</i> és a <i>Salmonella</i> internalizálódása ³ zöld leveles zöldségekben (Ge et al., 2012; Liu et al., 2013; Ge et al., 2014). A tenger gyümölcseinek megnövekedett szennyeződése fekáliás indikátor organizmusokkal a lakott területekről a tenger irányába tartó vízfolyás miatt (Marques et al., 2010). Paradicsom fröccsenéssel és aeroszollal történő <i>Salmonella</i> fertőzésének fokozódó kockázata a rövid ideig tartó, heves esőzések megnövekedett gyakorisága miatt (Cevallos-Cevallos et al., 2012).
Csapadék és páratartalom csökkenése	A xerofil gombák által okozott, megnövekedett mikotoxin-szennyeződés a kukoricában a betakarítás előtti szakaszban (Moretti et al., 2018).
A pH csökkenése	Az óceánok savasodása megnövekedett káros algavirágzáshoz vezet (Griffith & Gobler, 2019; Bechard & Lang, 2023).
A sótartalom csökkenése	A toxikus fémek bioakkumulációjának fokozódása puhatestűekben (Wu et al., 2016).
Fényintenzitás növekedés	Káros algavirágzás fokozódása (Marques et al., 2010; Bechard & Lang, 2023).

Forrás: Duchenne et al., 2021; Duchenne-Moutien & Neetoo, 2021

³ Az *E. coli* és a *Salmonella* sejtek általában a növényi élelmiszerek felületén tapadnak meg és szaporodnak, megfelelő tisztítással, mosással eltávolíthatók. Internalizálódás eredményeként a kórokozók bejutnak a növényi sejtekbe, onnan már mosással nem távolíthatók el.

A klímaváltozás élelmiszerbiztonságra gyakorolt hatásait vizsgáló kutatók egyöntetű véleménye, hogy az éghajlatváltozás és az ezzel járó gyakori szélsőséges időjárási események fokozni fogják az élelmiszer eredetű kórokozók előfordulását és virulenciáját és minden bizonnyal növekedni fog az élelmiszerek kémiai veszélyekkel való szennyeződésének kockázata is, mindezek pedig az élelmiszer eredetű fertőzések és mérgezések növekedéséhez vezetnek. Nem kétséges, hogy e hatásokat az utazók sem fogják tudni elkerülni. Mindezek miatt, a Föld növekvő számú lakosságának ellátása biztonságos élelmiszerekkel kulcsfontosságú alkalmazkodási stratégiák kidolgozását igényli, ehhez azonban ismerni kell a klímaváltozás okozta konkrét folyamatokat, ezek eredményeit (Herrera et al., 2016; Duchenne-Moutien & Neetoo, 2021; Mukherjee et al., 2021).

Élelmiszer eredetű kórokozók és paraziták

Egy élőlény fennmaradását, szaporodását jól definiálható környezeti feltételek határozzák meg. Amennyiben e környezeti tényezők, pl. a hőmérséklet és a csapadék mennyisége és eloszlása megváltoznak, az élőlény adott területről minden bizonnyal eltűnik és megjelenik ott, ahol számára optimálisak a körülmények. Nincs ez máshogy az élelmiszer eredetű kórokozóknál, parazitáknál sem, a környezeti tényezők megváltozása földrajzi elterjedésüket és fennmaradásukat alapvetően meghatározza. Például a *Salmonella spp.* és *Campylobacter spp.* elterjedése erős összefüggéseket mutat az emelkedő hőmérséklettel (Ge et al., 2012; Ge et al., 2014). A meleg, sós vizekben, brakkvizekben, felmelegedő partmenti vizekben egyre gyakrabban előforduló *Vibrio vulnificus* baktérium nyers vagy elégtelenül hőkezelt tenger gyümölcsei fogyasztása révén okozhat megbetegedéseket, amelyek néha halálos kimenetelűek is lehetnek (Baker-Austin et al., 2016; Trinanés et al., 2021). A kórokozó növekedését és elterjedését elősegíti az óceánok felmelegedése és a tengerszint emelkedése. A gyakori és heves hurrikánok révén a kórokozókban gazdag vizek előntik a termőföldeket, így az ezen az úton is bekerülhet a táplálékláncba is (Archer et al., 2023).

A korábbi évtizedekre jellemző csapadékmennyiség megváltozása, a nappali és átlaghőmérséklet értékei sok mindenre hatással vannak. Az aszályok miatt megváltozik a víz rendelkezésre állása egy adott területen, így megváltoznak a megtermelhető növényfajok, a korábban jellemző mezőgazdasági termelés, de akár az élelmiszer-feldolgozó üzemek működése is korlátozottabbá válik, hiszen nem jut elegendő víz az öntözésre, a termelés során a tisztításra, a megfelelő higiénés feltételek biztosítására, ezzel is növelve az élelmiszer-biztonsági kockázatokat (Duchenne-Moutien & Neetoo, 2021).

A gyakori áradások önmagukban is fokozni képesek a víz által terjedő betegségek, például a kolera (*Vibrio cholerae*) járványok kockázatát is, különösen azokon a területeken, ahol a biztonságos higiénés infrastruktúra nem megfelelő vagy hiányzik. A trópusi régiókra jellemző paraziták, toxint termelő mikroszkopikus gombák olyan területeken, régiókban is megjelenhetnek, ahol korábban nem volt nyomuk, amit a csapadékviszonyok változása és a mérsékelt égövi területek korábbiaknál magasabb átlaghőmérséklete elősegíthet (Medina et al., 2017).

Mikotoxinok

A mikotoxinok bejutása az emberi szervezetbe két módon lehetséges: közvetlenül a szennyezett élelmiszer fogyasztásával vagy közvetetten, a szennyezett takarmányon tartott állatokból származó termékek (hús, tej, tejtermék, tojás) fogyasztásán keresztül. A gombák növekedését és mikotoxin termelését a hőmérséklet és a relatív páratartalom, míg ezeket az éghajlatváltozás döntően meghatározza és befolyásolja. A korábban hűvösebb, mérsékelt égövi területek felmelegedésével új élőhelyek jelennek meg a mezőgazdasági kártevők és mérgező gombafajok számára. Amikor a növényeket stresszes körülményeknek, például magas hőmérsékletnek és szárazságnak teszik ki, érzékenyebbé válnak az aflatoxinokat termelő gombák, például az *Aspergillus flavus* fertőzésére. Bizonyítékok támasztják alá, hogy az éghajlatváltozás hatására az ilyen gombafajok eredeti, természetes élőhelyükön kívüli földrajzi területeken is megjelennek. Az aflatoxinok korábban hagyományosan a trópusi területeken (például Afrika egyes részein) jelentettek problémát, ma már meglehetősen elterjedtek más földrajzi övezetekben és régiókban, így hazánkban és más mérsékelt égövi

országokban is kiemelt élelmiszerbiztonsági kockázatként kezelik. Az éghajlatváltozás okán azonban a mikotoxinok migrációja nem fejeződött be, várhatóan a későbbiekben olyan területeken is megjelenhetnek, ahol korábban nem kellett ezen kockázatokkal számolni. Ezeken a területeken sem a gazdálkodók, sem a hatóságok nincsen felkészülve a jövőbeni jelek fogadására, kezelésére, nem rendelkeznek megfelelő kapacitással a felügyeletre és az esetleges járványkezelésre. A nem megfelelő tárolási és szállítási infrastruktúra, különösen az éghajlatváltozás körülményei között, amellet, hogy megnyújtja a táplálékláncot, növeli a mikotoxinok, például az aflatoxin és az ochratoxin termelésének és terjedésének kockázatát (Kos et al., 2023).

Nehézfémek

A nehézfémek, mint a kadmium, az ólom és a higany, valamint a metalloidok, mint az arzén, természetesen módon jelen vannak a környezetben (talajban, levegőben, vízben), és így az élelmiszerláncban is. A takarmányokban, növényi és állati eredetű élelmiszer-alapanyagokban, élelmiszerekben megengedhető legnagyobb mennyiségüket kockázatbecslés alapján meghatározott, jogszabályokban megjelenő határértékek rögzítik.

A változékony időjárással együtt járó heves esőzések, különösen a bányászati területeken, lemossák a talajt, és így nehézfémekkel szennyezett talaj kerülhet a mezőgazdasági művelésű földekre, ami veszélyezteti az élelmiszer- és vízminőséget. Egyes vizsgálatok szerint az emelkedő talajhőmérséklet mellett növekszik a növények mérgező fémfelvétele, például a rizsben lévő arzén mennyisége. Ez közegészségügyi kockázatot jelent, mivel a rizsről ismert, hogy nem csak a zöld növényi részekben (levél, szár), hanem az érett gabonaszemben is halmoz fel arzént (Awashiti et al., 2017; Muehe et al., 2019). A rizs számos, alacsony és közepes jövedelmű országban népelelmezési tömegélelmiszer, de az ott élők mellett az oda érkező utazók, turisták is széles körben fogyasztják, így a kockázat jóval túlterjed az országhatárokon.

A halakban található metil-higany komoly közegészségügyi probléma, mivel mérgező hatással van az emberek ideg-, immun- és emésztőrendszerére (Barone et al., 2021). Súlyos, egészséget veszélyeztető kockázatot jelent a

gyermek méhen belüli fejlődésében és korai életszakaszában is. A légkör emelkedő hőmérsékletének következtében a permafroszt⁴ régiók felolvadnak, és nagy mennyiségű, évszázadok, esetleg évezredek során csapdába esett higanyt bocsátanak ki a környező vizekbe. Ez a szervetlen higany – megfelelő éghajlati, környezeti feltételek (pl. tengervíz melege, a pH savas irányba történő eltolódása) mellett - a vízi rendszerekben képes metilálódni, majd így bejutni vízi táplálékláncba, onnan akár az emberekbe is (Tarbier et al., 2021).

Algavirágzás

Az algák a vízi ökoszisztéma természetes összetevői, jelen vannak édesvízi és tengeri környezetben is. Bizonyos környezeti és antropogén hatások (pl. termőföldekre kijuttatott nitrogén túlzott mennyisége, foszforban gazdag műtrágyák használata) eredményeként az algák elkezdenek kontrollálatlanul növekedni, ez az algavirágzás. A megsaporodott algák elzárják a napfényt a többi vízi élőlénytől, majd, amikor elpusztulnak és lebomlanak, elhasználják az oxigént, így „halott” területek jönnek létre, melyek más élőlények számára alkalmatlan élőhelyekké válnak (Bechard & Lang, 2023). Ezek a halott zónák sokszor olyan vizeken alakulnak ki, melyek korábban jelentős halászati területeken voltak, és így e helyek már nem lesznek emberi fogyasztásra alkalmas halfajok természetes forrásai (Duchenne-Moutien & Neetoo, 2021). A káros algavirágzások befolyásolják a vízminőséget, hatással vannak a halászatra, az élelmiszeriparra és a turizmusra is. Ráadásul, az éghajlatváltozás okán a káros algavirágzást okozó invazív fajok új területekre is képesek elterjeszkedni, ahol nincsenek felkészülve e változások, kockázatok kezelésére, ezáltal akár komoly közegészségügyi vészhelyzetek is kialakulhatnak.

További élelmiszerbiztonsági problémát okoz, hogy egyes barnaalgák halakra, kagylókra, tengeri emlősökre káros mérgezőanyagokat képesek termelni, ami

⁴A permafroszt egy tartósan fagyott talajréteg a Föld felszíne alatt, amelynek hőmérséklete legalább két egymást követő évben 0 °C-on vagy ez alatt marad. Földből, kavicsból és homokból áll, amelyeket általában jég köt össze, általában a sarkvidékek környékén fordul elő, főként az északi régiókban, a szibériai tajgán, esetleg a magas hegyekben. (<https://education.nationalgeographic.org/resource/permafrost/>)

ezekben a fajokban - mivel az algák a természetes táplálékaik - fel tudnak halmozódni. Ha az ilyen halat, kagylót az ember elfogyasztja, toxikus szindróma alakulhat ki a szervezetében. Megemlíthető például a ciguatera-mérgezés, amit a trópusi és szubtrópusi éghajlaton a korallzátonyokon, makroalgákkal együtt növekvő egysejtűek (*Gambierdiscus toxicus*) által termelt ciguatoxinok okoznak és a Csendes-óceán térségében, nem csak az ottani lakosok, de az odaérkező turisták körében is súlyos élelmiszer-mérgezést képesek okozni (Traylor & Singhal, 2023). (Lásd még *Az utazó egészségét veszélyeztető egzotikus ételek* fejezetben írottakat.)

Országhatáron át illegálisan behozott élelmiszerekkel behurcolt fertőzések

Az EU határain belül utazók saját fogyasztásra bármely országba vihetnek magukkal hús- és tejterméket, legyen ez az adott desztinációba történő odautazás, vagy a hazatérés. Ez érvényes a növényekre és a növényi termékekre, gyümölcsökre, zöldségekre is, amennyiben az EU valamelyik tagországában termesztett, kártevőtől és betegségtől mentes növényről van szó. Jelen esetben az EU alatt a 27 uniós tagállam, továbbá Andorra, Izland, Liechtenstein, Norvégia, San Marino és Svájc értendő. Ha az utas harmadik országból utazik az EU-ba, nem hozhat magával húst, húskészítményt, tejet, tejterméket. Gyümölcs és zöldség, valamint tojás, tojástermékek, méz, hal és halászati termékek behozhatók a közösség területére, de csak korlátozott mennyiségben. Az EU területére érkező utazókat a határ átlépésekor szűrőpróbaszerűen hatósági ellenőrzésnek vetik alá. Ha az utazó poggyászában be nem jelentett, bármilyen húsáru vagy tejtermék lelhető fel, azt a tagállami illetékes hatóságok elkobozzák és megsemmisítik, sőt akár bírság kiszabására, esetleg az érintett személlyel szemben büntetőeljárás elindítására is sor kerülhet (https://europa.eu/youreurope/citizens/travel/carry/meat-dairy-animal/index_en.htm).

Egy utazás során megízlelt egzotikus ételek, gyümölcsök, édességek, fűszerek, húskészítmények, egyebek nagy csábítást jelenthetnek, így gyakran landolnak ilyenek a hazautazók csomagjaiban. Az EU-ba utazók által,

személyes fogyasztásra behozott hús, tej vagy ezekből készült termékek valós élelmiszerbiztonsági kockázatot jelentenek, nem csak az azt elfogyasztani kívánó személynek, de akár bizonyos állatfajoknak is. Ismert, hogy húsban, tejben vagy az azokból feldolgozott termékekben jelen lehetnek veszélyes kórokozók, amelyek embereknél és állatoknál egyaránt súlyos betegségeket okozhatnak (az utóbbinál említhető pl. a fertőző száj- és körömfájást, vagy a klasszikus sertéspestis) (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_02_1927).

Ezért tilos az EU-n kívüli területekről behozni az EU-ba húst, tejet vagy ezek termékeit tartalmazó élelmiszereket, vagy ilyenek postán küldeni az EU-ba. Az EU-n belül szigorú szabályozási keret (a Bizottság 2019/2122 rendelete, 2019) ellenére feltételezhető, hogy jelentős mennyiségű, emberi fogyasztásra szánt illegális állati termék jut be az Európai Unióba észrevétlenül; magánszemélyek által behozott termékeként, akár személyes használatra, akár nagyobb mennyiségben, ami kereskedelmi célú behozatalra utalhat.

Bizonyos élelmiszerek illegális behozatalának több oka is lehetséges. Egyrészt, az emberek egyre gyakrabban, egyre messzebbre, korábban fel nem fedezett tájakra utazhatnak, így az egzotikus ételek népszerűsége, ízeinek újrakóstolása, vagy kipróbálása iránti igény is megnőtt az európai lakosság körében. Másrészt, bizonyos egzotikus élelmiszerek az EU-ban élő bevándorlók, legálisan ott tartózkodó, akár más kontinensről érkező munkavállalók hagyományos étrendjének részét képezik és ők maguk is szeretnék a hazai alapanyagokat újra beilleszteni az étrendjükbe.

Számos EU-n kívüli, harmadik országban az állattenyésztés, az élelmiszerbiztonsági hatósági felügyelet és az ellenőrzés, az élelmiszertechnológia és az élelmiszer-feldolgozás higiéniai feltételei nem felelnek meg az európai szabványoknak (Spies, 2008). Ez kockázatot jelent az EU részére. Például, egyes egzotikus állatbetegségek kitörését az Európai Közösségen belül olyan vírustörzsek okozták, amelyeket korábban nem izoláltak a Közösségben, beleértve a 1996-os és 2000-es klasszikus sertéspestisjárványt (Hartnett et al., 2007), valamint a fertőző száj- és körömfájás járványt 2001-ben (Peiso et al., 2011). Ezek a járványok jelentős gazdasági és társadalmi költségeket okozhatnak és súlyos kereskedelmi

korlátozásokhoz vezethetnek. Mindemellett, az illegálisan behozott állati eredetű élelmiszerek számos emberi megbetegedés forrásai is lehetnek (Noordhuizen et al., 2013).

A schengeni megállapodás az EU-ban a harmadik országból érkező „árúk” - beleértve az élő állatokat és az állati eredetű élelmiszereket - ellenőrzését az EU külső határaitra helyezte át. Kérdéses azonban, hogy ez a politika és a tagállamok által működtetett felügyeleti rendszer, a meghozott ellenőrzési intézkedések képesek-e hatékonyan csökkenteni a nem kereskedelmi célból, illegálisan behozott élelmiszerekhez köthető köz- és állategészségügyi kockázatokat az elfogadható szintre. A kockázatértékelési tanulmányok arra mutatnak rá, hogy az utazók által történő illegális élelmiszerbehozatalnak vannak potenciális élelmiszerbiztonsági kockázatai (Noordhuizen et al., 2013).

Az illegálisan az EU-ba bejuttatott élelmiszertermékek egyik legvalószínűbb transzferje az utasforgó, legyen az vasúti, légi, vízi vagy közúti közlekedés. Egy 1998-ból származó tanulmányban egy embereket érintő, jól dokumentált *Salmonella typhimurium* járvány kitörését írták le, amit utazók által illegálisan behozott baromfihús okozott (Kapperud et al., 1998). Egy másik, 2007-ben megjelent tanulmány egy Bajorországban észlelt emberi trichinellózis fertőzésről számol be, amelyet illegálisan (akkor még nem EU tag Romániából) behozott, trichinellával fertőzött sertéshús fogyasztása okozott. A betegeknél lefoglalt kolbász 1 g-jában 441 *Trichinella spiralis* lárvát lehetett kimutatni (Nöckler et al., 2007). Hasonló trichinellózis-járvány kitöréséről számoltak be Ausztriából 2010-ben, ahol Bosznia-Hercegovinából származó munkavállalók által illegálisan behozott húskészítményekben jelenlévő lárvák okozták a megbetegedést (Lechner et al., 2012). Afrikából származó bozóthús, ill. patogénekkal szennyezett, hagyományos mexikói sajtok illegális behozataláról is beszámoltak amerikai szerzők (Bell et al., 2012; Sandoval et al., 2012).

Chaber és munkatársai 2010-es közleményükben arról számoltak be, hogy 2008 júniusában 18 napig szisztematikusan vizsgálták a párizsi Charles de Gaulle repülőtérre Afrikából érkező utasok poggyászát illegálisan az országba

(és így az Európai Unióba) érkező bozóthúst⁵ keresve. Az ellenőrzés során a poggyászkban számos állatfaj húsát fellelték a tarajos sültől a hosszúfarkú tobzoskán és a bojtosfülű disznón át, a nilusi krokodilig. A bozóthúsok zömében a Közép-Afrikai Köztársaságból, Kamerunból és a Kongói Köztársaságból, kisebb mennyiségben Elefántcsontpartról érkeztek (Chaber et al., 2010). Bár a tanulmány nem terjedt ki az esetleges élelmiszerbiztonsági kockázatok vizsgálatára, mégis figyelemre méltó, hogy akár európai utazások során egzotikus ételek elfogyasztásakor is felmerülhet egy Afrikában őshonos kórokozóval történő fertőzésnek az esélye.

Beutlich és munkatársai 2015-ben publikált közleményükben arról számoltak be, hogy 2012 és 2013 között összesen 663 élelmiszert foglaltak le a Németországba, Frankfurt és Berlin-Schönefeld nemzetközi repülőterére 35 különböző indulási helyről érkezett 296 utastól. Az elkobzott élelmiszerek többsége (51%) Törökországból és Oroszországból származott, de Egyiptomból és Kínából is érkeztek illegálisan élelmiszerek. Ezek 58%-át (380) kiskereskedelmi üzletben vásárolták, 29% (190) házi készítésű volt vagy piacon beszerzett, 10% (66) nyers, 3% pedig (20) házilag főzött volt. A mikrobiológiai vizsgálatokat 474 mintában végezték el, 23 élelmiszertermék tesztje pozitív lett: az elemzett kórokozók közül (*Salmonella* spp., *Listeria* spp., *Campylobacter* spp., *Yersinia* spp., Verocytotoxin-termelő *E. coli* (VTEC) és *Brucella* spp) legalább egy kimutatható volt bennük. A szennyezett élelmiszerek többsége hús (33%) vagy húskészítmény (42%), ill. tejtermék (21%) volt. A mikrobiológiailag pozitív élelmiszerek 42%-a kereskedelmi termékek, 29%-a nyers, 29%-a házi készítésű volt. A Törökországból származó, illegálisan az EU-ba behozott élelmiszerek 5%-ából, Oroszországból az élelmiszerek 10 %-ából, az egyiptomi élelmiszerek 2%-ából, a Kínából származó elkobzott élelmiszerek 6%-ából lehetett kórokozókat izolálni (Beutlich et al., 2015).

Rodríguez-Lázaro és munkatársai kutatásai alapján (2015) a bilbaói nemzetközi repülőtéren (Spanyolország) a nem európai országokból érkező járatok utasaitól elkobzott 122 húsmintából 67 pozitív volt legalább egy

⁵ Afrikában őshonos, legálisan vagy illegálisan kilőtt emlősállatok húsa

enterális vírusra, ebből 65 volt pozitív hepatitis E vírusra (53,3%), 4 pedig különböző humán norovírusra, míg a hepatitis A vírus nem volt kimutatható (Rodríguez-Lázaro et al., 2015). Szintén Rodríguez-Lázaro és szerzőtársai 2017-es publikációjukban (Rodríguez-Lázaro et al., 2017) a 2012 és 2015 között 45, EU-n kívüli országból a bilbaói és a bécsi nemzetközi repülőtérre érkező járatokon utazó személyek által illegálisan az EU-ba behozott élelmiszermintákban kimutatható meticillin-rezisztens *S. aureus* (MRSA) jelenlétéről számoltak be. A 868 elkobzott és laboratóriumi körülmények között vizsgált élelmiszermintából (különböző húsok, köztük antilop, kacsa, tengerimalac, sertés, rágcsálók, pulyka, valamint tejtermékek és tojás), 136 minta (15,7%) volt pozitív *S. aureus*-ra és 26 termék (3,0%) MRSA-ra. Egy magyar kutató által vezetett nemzetközi kutatócsoport Ausztria, Németország és Szlovénia repülőterein elkobzott, utazók által illegálisan az EU területére behozott élelmiszerekben különböző antibiotikumokkal szemben ellenálló multidrog-rezisztens *E. coli* törzseket mutattak ki (Nagy et al., 2015).

A fenti vizsgálati eredmények és beszámolók jól szemléltetik az - általában nem ellenőrzött, rosszul csomagolt és nem hűtve szállított - élelmiszerek illegális behozatalával kapcsolatos lehetséges élelmiszer-biztonsági, közegészségügyi kockázatokat. Az utazók által az országba vagy az EU-ba illegálisan behozott élelmiszerek nem csak a hagyományosnak gondolt patogén mikroorganizmusokat szállíthatják, de potenciális rezervoárjai lehetnek olyan, új típus baktériumoknak (például multidrog-rezisztens *E. coli*), melyek korábban egyáltalán nem, vagy csak ritkán fordultak elő az adott európai országban, vagy akár a teljes Közösség területén. A kockázat azért is nagy, mivel a nagy repülőtereken az EU-n kívülről érkező utasoknak csak egy kis része van kitéve vámellenőrzéseknek, és így az illegálisan behozott élelmiszerek elkobzásának, ezért a potenciálisan fertőzőtnek/fertőzőnek tekinthető élelmiszerek és bennük a kórokozók szinte akadály nélkül jutnak át az ország- vagy akár kontinenshatárokon.

Az utazó egészségét veszélyeztető egzotikus ételek

A covid-19 járvány lecsengésével az utazási kedv jelentősen megnőtt, egyre többen és egyre távolabbra utaznak. Ma már Ázsia, Afrika, Dél-Amerika sem

elérhetetlen a turisták számára, e desztinációk vonzereje sokféle tényezéből tevődik össze, többek között az addig ismeretlen táj, a természeti és építészeti csodák, az állatvilág, a mélyen gyökerező kulturális és vallási hagyományok és természetesen a gasztronómia megismerése szerepelhet az utazás céljai között. Ez utóbbi a kulturális és kulináris élvezetek mellett számottevő élelmiszerbiztonsági kockázatot is magában hordozhat. A higiénés rendszabályok megléte, betartása és felügyelete nem csak a turisták, de a helyi lakosok szempontjából is fontos. A turisták által leggyakrabban látogatott desztinációkban az illetékes állami és helyi szervek általában kiemelt figyelmet szentelnek a higiénés körülmények lehető legmagasabb szintű biztosításának, de a küldő országok is felhívják az utazók figyelmét a várható kockázatokra, ennek ellenére előfordulnak élelmiszer eredetű fertőzések és mérgezések is, amik akár a turista komoly egészségkárosodásához vagy akár halálához is vezethetnek. Alábbiakban azonban azok az ételek, alapanyagok kerülnek a bemutatásra, melyek önmagukban hordozzák a veszélyt, amelyek mérgeanyagokat tartalmaznak, vagy másfajta veszélyeket rejtnek magukba, és akár halált is hozhatnak a fogyasztóra, mégis (vagy éppen ezért), évszázadok óta részei a kulináris világtérképnek (MacLaurin, 2004; Fusco et al., 2015; Hochberg & Bhadelia, 2015).

Fugu (Gömbhal)

A *Tetraodontiformes* rendbe tartozó gömbhal az aranyszínű nyílhegybéka után a második legmérgezőbb gerinces a világon. Potenciálisan mérgező halak széles körben elterjedtek az egész világon, közéjük tartoznak a gömbhalak. A halak mérge az ún. tetrodotoxin, ami egy rendkívül hatásos neurotoxin, ezerkétszázszor mérgezőbb a ciánál. A toxin az ún. fugu mérgezést okozza. A Japán, Thaiföld, Banglades, Fülöp-szigeten tengerpart-menti vizeiben élő gömbhal, a sertéshal és az óceáni naphal mellett más tengeri állatokban is találtak tetrodotoxint, például a kékgyűrűs polipban, tengeri csillagokban, laposférgekben, különféle rákokban és puhatestűekben. A toxin általában a hal petefészekében, májában, beleiben és bőrében jelenik meg nagymennyiségben. A toxint valójában tengeri baktériumok, különösen a

Vibrio nemzetségbe tartozók, pl. *V. alginolyticus*, valamint a toxintermelő halak bélmikroflórája (*Pseudoalteromonas haloplanktis*, *Pseudoalteromonas tetraodonis*) termelik (Ansdell, 2013, Ansdell, 2023). Az ókori egyiptomi idők óta ismert a fugu mérgezés, az egyik legkorábbi feljegyzett fugu mérgezés az utazók körében Cook kapitányt és legénységének tagjait érintette, akik azután betegedtek meg, hogy a Csendes-óceán déli részén hajózva, 1774-ben, második világháború útjuk során elfogyasztották a halat (Ansdell, 2013).

A fugu mérgezések többsége Japánban fordul elő, ahol a hal nagyon drága és értékes finomság, fogyasztását kevesen engedhetik meg maguknak. A halat a mérgező toxint tartalmazó belsőségeket eltávolítása után filézik, majd nyersen tálalják. Az 1886-tól 1963-ig tartó 78 éves időszakban 6386 fugu-mérgezéses eset volt Japánban, közel 60%-os halálozási arány mellett. A fugu mérgezés megelőzése érdekében bevezetésre került az engedéllyel rendelkező fugu szakácsok szigorú szabályozása és képzése, ami aztán jóval kevesebb mérgezést és kisebb halálozási rátát eredményezett az elmúlt években. Az 1967-től 1976-ig tartó 10 éves időszakban 1105 mérgezést, ebből 372 halálesetet regisztráltak (34% halálozási ráta), míg 1983-tól 1992-ig csak 449 eset és 49 halálozás (11% halálozási ráta) történt. Napjainkban minden, fugu-t kínáló étteremnek és e hal elő- és elkészítésével foglalkozó szakácsnak engedéllyel kell rendelkeznie. Fugu mérgezés a legtöbb esetben tapasztalatlan halászoknál fordul elő, akik maguk készítik el ételeiket. 1996-ban három fugu mérgezést regisztráltak San Diegóban olyan szakácsoknál, akik előre csomagolt, fogyasztásra kész, az országba Japánból illegálisan bevitt fugát ettek (Ansdell, 2013; Kuda, 2015).

A zsigereket és a bőrt semmilyen körülmények között nem szabad megenni, de mivel a toxin vízben oldódik, a hal izmait apró darabokra aprítva, összegyúrva és legalább 4 órára vízben áztatva, van esély arra, hogy a fogyasztás előtt a mérgező anyagok eltávoznak a halhúsból. Tapasztalatok szerint, nem lehet teljes mértékben garantálni, hogy a fogyasztásra felkínált hal mérgező anyagoktól mentes legyen, ezért az utazóknak azt tanácsolják, hogy ne vállalkozzanak e mérgező halak fogyasztására, még akkor sem, ha engedéllyel rendelkező éttermekben képzett szakácsok készítik (Hwang et al., 2016). Ishikawa prefektúra egyes területein a gömbhal petefészkéből

fermentálással készül a nukazuke (Fugu no mako zuke) nevű, fermentált finomság. A halálos mérget tartalmazó petefészkét legalább 1 évig sózzák, majd 2 évig rizskorpában áztatják, fermentálják. A sózási folyamat során többszöri ismétlést igényel, melynek következtében jelentős mennyiségű vízben oldódó tetrodotoxin távozik, így a végtermék fogyasztása csaknem biztonságosnak tekinthető (Ansdell, 2013).

Hákarl

A hákarl az izlandiak kedvelt csemegéje, a Grönlandi cápa (*Somniosus microcephalus*) fermentált húsa (izomzata). Előállítási technológiája a viking korba nyúlik vissza, amikor még drága volt a sóval történő tartósítás, így más módszert alkalmaztak annak érdekében, hogy a kifogott halak sokáig fogyaszthatók legyenek (Osimani et al., 2019). A friss grönlandi cápa fogyasztása nem biztonságos, fogyasztását mérgező esetekkel hozták összefüggésbe, valószínűleg a szövetekben jelenlévő nagymennyiségű trimetilamin (TMA) vagy trimetilamin-N-oxid (TMAO) miatt (Anthoni et al., 1991). Ezért a hákarl fogyasztásának is lehet élelmiszer-biztonsági kockázata, amennyiben a fermentálás nem megfelelő módon történik. A cápa húsát a testnedvek eltávolítása után fermentálják, melynek során bizonyos mikroorganizmusok metabolikus tevékenységének eredményeként a mérgező vegyületek lebomlanak, a végeredmény egy fehéres sajszerű, lágy textúrájú, erős ammóniaszagú, hal ízű, biztonságosan fogyasztható termék (Skåra et al., 2015). Osimani és szerzőtársai (2019) vizsgálata szerint a fermentált termékek patogén mikroorganizmusokat nem tartalmaznak. Ugyanakkor, nem zárható ki, hogy a fermentálási folyamat helytelen volta miatt a toxikus TMA/TMAO lebomlása nem tökéletes, így a fogyasztó egészségét károsító élelmiszerbiztonsági kockázattal számolni kell, ami helyes gyártási gyakorlat alkalmazásával a minimumra csökkenthető.

Sannakji

A San-nakji egyfajta nyers étel, amelyet hosszú karú polipból (*Octopus minor*) készítenek, amit gyakran "bébi polipnak" fordítanak, mivel jóval kisebb méretű, mint az óriáspolip (*Enteroctopus dofleini*), gyakran Dél-Korea

tengerparti területein, ill. tenger gyümölcseit árusító piacokon fogyasztják. Egyes szenzációhajász hírek arról szólnak, hogy az élő állatról távolítják el a karokat, majd ezt tálalják fel a mit sem sejtő vendégnek. Az igazság az, hogy leggyakrabban a polipokat leölik, majd apró darabokra vágják és szezámolajjal, pirított szezámmaggal tálalják a vendégnek, de a csápokban még megmaradó idegi aktivitás hatására a darabok mozognak a tányéron (Hochner, 2012). A csápdarabokon lévő tapadókorongok egy ideig még megtartják szívóerejüket, így akár képesek megtapadni a szájpadláson, nyelőcsőben, ami a fogyasztó fulladásához is vezethet. E fizikai veszély mellett azonban a nyers polip számos egyéb élelmiszerbiztonsági kockázatot is hordoz, leginkább mérgező fém (pl. higany, ólom és kadmium) szennyezőket, tekintettel magas felhalmozási képességükre, még olyan környezetben is, ahol alacsony a fémszennyeződés, de számolni kell patogén mikroorganizmusok és nagymennyiségű biogén aminok jelenlétével is (Zamuz et al., 2023).

Sushi és sashimi

A sushi és a sashimi világszerte ismert hagyományos japán ételek, melyekben az állati eredetű alapanyag nyersen kerül a termékbe és így kerül fogyasztásra. Ezen ételek fogyasztása összefüggésbe hozható halak, ill. más tengeri élőlények által terjesztett parazita zoonózisokkal. A minőségi vendéglátást képviselő japán éttermekben és sushi bárokban előnyben részesítik a viszonylag drága tengeri halakat, például a tonhalat, a sárgafarkú királyhalat, a vörös csattogóhalat, a lazacot, a lepényhalat. Bár ezek a halak is szennyezettek lehetnek parazitákkal, mégis nagyobb kockázatot jelent, ha a felhasznált tengeri hal tőkehal, hering, makréla, esetleg tintahal (ami persze nem hal), ami Japán és más ázsiai országok vidéki területeire jellemző, gyakran otthoni fogyasztásnál, ill. helyi éttermekben. Japán vidéki területein édesvízi vagy brakkvízből származó halakat is felhasználnak sushi és sashimi összetevőjeként. Ezenkívül különféle vadon élő állatok, például békák, szárazföldi csigák, kígyók, háztáji csirke és vaddisznó is lehet a két tradicionális étel alapanyaga, különösen a hegyvidéki területeken. Nyersen, vagy csak kismértékben hőkezelve is fogyasztják számos ázsiai országban.

Ezek az alapanyagok sokféle zoonotikus parazitával fertőzöttek lehetnek, így fogyasztásuk rendkívül kockázatos a helyi fogyasztók és a helyi éttermekben, ill. utcai üzletekben fogyasztó turisták számára is. Ezek a férgek által előidézett zoonózisok nagyon sokfélék lehetnek, például anisakiasis, difillobothriasis, gnathostomiasis, paragonimiasis, májmétely fertőzés, angiostrongyliasis és mások (Nawa et al., 2001).

Az anisakiasis akut gyomor-bélrendszeri betegség, amit heringféreggel (*Anisakis species*) vagy tőkehalféreggel (*Pseudoterranova decipiens*) történő fertőzés okoz. A lárvák a tengeri halak izmaiban és zsigeri szerveiben élnek, a fertőzöttség mértéke halfajonként változó. Humán fertőzés nyers vagy rosszul hőkezelt hal elfogyasztásával fordul elő. A lárvák áthatolnak a gyomor falán, ami akut hasi fájdalmat, hányingert és hányást idéz elő néhány percen belül, de akár több órával a fogyasztás után (gasztrikus anisakiasis). Bár ritkán, de előfordul, hogy a lárvák behatolhatnak a bélnyálkahártyába (intesztinális anisakiasis), vagy a hasüregbe és más zsigeri szervekbe (extragasztrointesztinális anisakiasis). A betegség diagnózisa a fejlett diagnosztikai technikák következtében felállítható, gyógyszeres kezelése hosszadalmas és költséges (Yoshimura et al., 1990; Nawa et al., 2005). Bejelentett anisakiasis esetek világszerte előfordultak, többségük Japánban, de beszámoltak fertőzésekről Európa tengerparti területein (Hollandia, Németország, Franciaország, Spanyolország), Dél-Amerikában és más országokban is (Hochberg, 2015).

A difillobothriasis a hal galandféreg *Diphyllobothrium latum* által okozott bélfertőzés. A *D. latum* fertőző lárvái (plerocercoid) a pisztráng, a lazac, a csuka és a tengeri sügér izomzatában laknak. Halhússal az emberi szervezetbe jutva a plerocercoidok a vékonybél nyálkahártyához tapadnak, ahol akár 5-10 m-es kifejlett férgekké alakulnak. A lárva farokvége (érett proglottida) gyakran kilóg a fertőzött személy végbélnyílásából. A betegség rendszeresen megfigyelhető hideg éghajlatú területeken, Észak-Európában, Észak-Amerikában. Japánban a lazacban és a pisztrángban fordul elő, évente több mint 1100 fertőzést előidézve (Nawa et al., 2001).

Hüllők

A vadonból kifogott hüllők legkülönfélébb fajainak fogyasztása fontos fehérje forrás volt az emberek számára világszerte évezredek óta. Hüllőket (beleértve a krokodilokat, aligátorokat, teknősöket, leguánokat és kígyókat) továbbra is előszeretettel fogyasztják, ma már inkább farmokról származó, tenyésztett egyedeket. Hatalmas farmokon tartanak hüllőket emberi fogyasztás céljából, krokodilokat Zimbabwe-ban, Pápua Új-Guineában, Ausztráliában, alligátorokat Észak-Amerikában, kígyókat Ázsiában és Észak-Amerikában, iguánákat Közép- és Dél-Amerikában, mocsári és óriás teknősöket Kínában, Japánban, Délkelet-Ázsiában (Magnino et al., 2009).

Ehető húruk és más részeik kereskedeleme az utóbbi években jelentősen megnövekedett (Magnino et al., 2009). Hüllők húsának gyakori fogyasztásról számoltak be a szubszaharai Afrika, Közép- és Dél-Amerika, Ázsia, Ausztrália, Anglia és Észak-Amerika. Közép- és Dél-Amerika egyes részein a leguánok 7000 éve hagyományos élelmiszerforrásnak tekinthetők (Hochberg & Bhadelia, 2015). Lágyhájú mocsári teknősöket számos ázsiai országban tenyésztenek, ahol nyers, ill. sült teknős- és mocsári teknős hús, tojás, vér és leves igazi finomságnak számítanak. Bár a hüllők bőre meglehetősen drága, krokodil és aligátor hátfilé és farok gyakran kerül inyencek asztalára Ausztráliában, Délkelet-Ázsiában és az Egyesült Államok déli részén (Magnino et al., 2009). A kígyóhúst afrodisziákumként tartják számon számos országban, így például Koreában, de széles körben fogyasztják a Távol-Keleten, mint élelmiszer. A szárított kígyóhúst gyógyászati célokra is használják egyes mexikói közösségek (Hochberg & Bhadelia, 2015).

A vad, és a tenyésztett hüllőkből származó termékek (hús, tojás) fogyasztásával kapcsolatos biológiai kockázatok között megtaláljuk a baktériumokat (*Salmonella* spp., *Vibrio* spp.), a parazitákat, galandférgemet, fonalférgemet (*Spirometra*, *Trichinella*, *Gnathostoma*, pentastomidák) és a biotoxinokat is. Krokodilok bélrendszere *Salmonella*-val fertőzött, így mind a friss, mind a fagyasztott hús közegészségügyi kockázatot hordoz. Az egyéb hüllők *Salmonella* fertőzöttségéről kevés adat áll rendelkezésre, de mivel ezek az állatok (főként gyíkok, teknősök) gyakran háziállatként jelennek meg, akár

európai otthonokban is, van rá esély, hogy Salmonella hordozói lehetnek és így kockázatot jelenthetnek tulajdonosaiknak (Magnino et al., 2009).

A hüllőkben előforduló paraziták legjellemzőbben a trichinellosist, pentastomiasist, gnathostomiasist és sparganosist okoznak szennyezett krokodil-, monitorgyík-, teknős- és kígyóhús fogyasztás útján. Ismert, hogy fagyasztás inaktiválja a *Spirometra*-t és a *Trichinella*-t krokodilhúsban, míg a többi hüllőhúsban a fagyasztás hatékonysága nem ismert. A tengeri teknősök húzában felhalmozódó biotoxinok nagy humán mortalitású, *Lyngbya majuscula* cianobaktérium eredetű kelsonitoxizmust okozhatnak (Fusy et al., 2007). Kígyókban megtalálható *Gnathostoma doloresi* parazita lárva okozhat komoly egészségkárosodást embereken (Seguchi et al., 1995). Bár gombák, köztük élesztőgombák és vírusok által okozott fertőzések széles körben előfordulnak hüllőkben, szerencsére ezeket nem hozták összefüggésbe az emberi megbetegedésekkel. Valószínű, hogy a tenyésztett hüllőket nem feldolgozott, esetenként szennyezett, fertőzött állati termékekkel etetik, ami növeli a biológiai kockázat nagyságát és így humán fogyasztás esetén az emberi megbetegedések valószínűségét (Magnino et al., 1995).

A hüllőhús fogyasztói Európában és Észak-Amerikában két kategóriába tartoznak: a bevándorlók közösségei, ahol hagyomány a hüllőhús fogyasztása, valamint az ingyenc éttermek, ill. speciális szaküzletek vásárlói, amelyek csemegeként hüllőhúst készítenek vagy árulnak. A fogyasztási minta valószínűleg eltér a két kategória között. Importált fagyasztott krokodil, aligátor, kajmán, csörgőkígyó, pitonhús ma már könnyen beszerezhető a speciális forgalmazóktól az EU tagállamokban is, de a helyi hüllőfarmok létesítésével akár a friss hús elérhetővé válik idővel. A hüllők húsát többféleképpen fogyasztják, általában főzés után, bár néha szárított és nyers hús is megjelenik a választékban. A feldolgozott hús felhasználható kolbász és hamburger készítésére is. Hagyományosan hüllőhúst fogyasztó közösségek, helyszínek desztinációként történő megjelenése a globális turisztikai térképen még valószínűbbé teszi, hogy ezek az egzotikus húsok egyre több utazó kíváncsiságát és étvágyát keltik fel. Mivel ezeken a helyeken a higiénés előírások és az ellenőrző rendszer működése jelentősen eltérhet az EU-ban vagy más, fejlett állami élelmiszerbiztonsági rendszert működtető

országokban, a fogyasztóknak közegészségügyi kockázattal kell számolniuk (Bodger & Goulding, 2003; EFSA, 2007).

ÖSSZEFOGLALÁS

Élelmiszerek fogyasztásával összefüggő fertőző betegségek nagy hatással vannak az emberi egészségre, és óriási gazdasági veszteségeket okozhatnak. Az áruk és az emberek egyre kevésbé korlátozott – munkavégzés, biztonságos lakhatás vagy szabadidő eltöltése érdekében végzett - mozgása országok, régiók, földrészek között megszüntette vagy legalább is fellazította a fizikai és technikai határokat, amelyek megakadályozták, hogy egy adott területen ismeretlen kórokozó vagy kémiai anyag az élelmiszereken keresztül megbetegedéseket okozzon. Ma már hazájából ki sem mozduló egyén is megfertőződhet egzotikus étellel összefüggésbe hozható kórokozótól, de hazájától több ezer kilométerre lévő utazóra ez ugyanez érvényes lehet. Mindezt tovább erősítik a természeti környezetünkben, az időjárásban az utóbbi évtizedekben bekövetkező változások, melyek lehetővé teszik az emberek és az áruk vándorlása mellett a kórokozók, szennyeződések „mozgását” is. Ez utóbbi ugyan nem mindig valódi mozgás, de azt eredményezi, hogy ahol eddig nem kellett egy bizonyos kockázattal számolni, ezután majd kell, mert kedvező élettér alakult ki a kórokozó vagy a szennyeződés számára. Ezeket a változásokat nem mindig vagy nagyon lassan követi a kórokozó okozta egészségkárosodások megelőzésére eliminálására, megszüntetésére alkalmas eljárások bevezetése és szigorú felügyelete, ellenőrzése, ezért minden utazónak a korábbinál sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania az élelmiszer-biztonság kérdésére, amikor meghatározza úticélját és sokkal tudatosabban kell viselkednie, amikor általa korábban nem ismert, nem fogyasztott élelmiszerekkel kerül kapcsolatba, legyen az az étel akár a tányérjában, akár a poggyászában.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző köszönetét fejezi ki Dr. Kiss Kornéliának ötletéért, javaslatáért arra vonatkozóan, hogy a turizmus és az élelmiszerbiztonság közötti kapcsolatok feltárásakor érdemes megvizsgálni az utazók által utazásuk után,

hazatérésük során a meglátogatott területekről bevitt élelmiszerekkel kapcsolatos kockázatokat is.

FELHASZNÁLT IRODALMAK

1. A Bizottság (EU) 2019/2122 felhatalmazáson alapuló rendelete (2019. október 10.) az (EU) 2017/625 európai parlamenti és tanácsi rendeletnek a határállomásokon végzett hatósági ellenőrzések alól mentesített bizonyos állat- és árukategóriák, valamint az utasok személyes poggyászára és a természetes személyeknek küldött, nem forgalomba hozatalra szánt áruk kisméretű szállítmányaira vonatkozó egyedi ellenőrzések tekintetében történő kiegészítéséről és a 142/2011/EU bizottsági rendelet módosításáról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R2122>
2. Anderson, W. & Westcott, M. (Eds.). (2021) Introduction to tourism and hospitality in BC (2nd ed.). BCcampus. <https://opentextbc.ca/introtourism2e/>
3. Ansdell, V. (2013) Food-Borne Illness. In: Travel Medicine (eds.) Keystone, J. S., Kozarsky, P. E., Freedman, D. O., Nothdruff, H. D. & Connor, B. A. Elsevier Inc. pp. 425-432.
4. Ansdell, V. (2023). Food Poisoning from Marine Toxins. In CDC Yellow Book 2024: Health Information for International Travel. <https://wwwnc.cdc.gov/travel/yellowbook/2024/environmental-hazards-risks/food-poisoning-from-marine-toxins>
5. Anthoni, U., Christophersen, C., Gram, L., Nielsen, N.H. & Nielsen, P. (1991) Poisonings from flesh of the Greenland shark *Somniosus microcephalus* may be due to trimethylamine. *Toxicon*, 29(10). 1205-1212. [https://doi.org/10.1016/0041-0101\(91\)90193-U](https://doi.org/10.1016/0041-0101(91)90193-U)
6. Archer, E. J., Baker-Austin, C., Osborn, T. J. Jones, N. R., Martínez-Urtaza, J., Trinanes, J., Oliver, J. D., González, F. J. C., & Lake I. R. (2023) Climate warming and increasing *Vibrio vulnificus* infections in North America. *Scientific Report*, 13(3893). <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28247-2>

7. Awasthi, S., Chauhan, R., Srivastava, S. & Tripathi, R. D. (2017) The Journey of Arsenic from Soil to Grain in Rice. *Frontiers in Plant Science*, 8(1007). doi: 10.3389/fpls.2017.01007
8. Baker-Austin, C. & Oliver, J. D. (2016) Rapidly developing and fatal *Vibrio vulnificus* wound infection. *IDCases*, 6(13). <https://doi.org/10.1016/j.idcr.2016.07.014>
9. Barone, G., Storelli, A., Meleleo, D., Dambrosio, A., Garofalo, R., Busco, A. & Storelli, M. M. (2021) Levels of Mercury, Methylmercury and Selenium in Fish: Insights into Children Food Safety. *Toxicology*, 9(2). 39. <https://doi.org/10.3390/toxics9020039>
10. Bechard, A. & Lang C. (2023) Seafood consumption during harmful algal blooms: The impact of information regarding safety and health. *Harmful Algae*, 123(102387). <https://doi.org/10.1016/j.hal.2023.102387>
11. Bell, T. R., Bair-Brake, H., Higgins, A. L., Shapiro, S., Marano, N. J., Cohen, N. J. & Galland, G. (2012) Is that a rodent in your luggage? A look into bushmeat importation into the United States; September 2005-December 2010 [Abstract]. International Conference on Emerging Infectious Diseases, 2012: poster and oral presentation abstracts. *Emerging Infectious Disease*, 13(1). 52. <https://doi.org/10.3201/iceid2012>
12. Beutlich, J., Hammerl, J. A., Appel, B., Nöckler, K., Helmuth, R., Jöst, K., Ludwig, M.-L., Hanke, Ch., Bechtold D. & Mayer-Scholl, A. (2015) Characterization of illegal food items and identification of foodborne pathogens brought into the European Union via two major German airports. *International Journal of Food Microbiology*, 209. 13-19. <https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2014.10.017>
13. Bodger, J. & Goulding, B. (2003) Distribution of meat products from prospective Australian animal industries: crocodiles, emus, game birds, rabbits, hares and snails. A report for the Rural Industries Research and Development Corporation, Queensland Government, Department of Primary Industries. RIRDC Publication No. 03/023, RIRDC Project No. DAQ 278A, 1-128.

14. Calder, L., Simmons, G. Thornley, C., Taylor, P., Pritchard, K., Greening, G. & Bishop J. (2003) An outbreak of hepatitis A associated with consumption of raw blueberries. *Epidemiology & Infection*, 131(1). 745-751. <https://doi.org/10.1017/s0950268803008586>
15. Campbell P. J. , MacKinnon, A. & Stevens, C.R. (2011) An Introduction to Global Studies. John Wiley & Sons, pp. 440. ISBN: 978-1-405-18736-7
16. Cevallos-Cevallos, J. M., Gu, G. Danyluk, M. D. Dufault, N. S. & Van Bruggen, A. H. C. (2012) *Salmonella* can reach tomato fruits on plants exposed to aerosols formed by rain. *International Journal of Food Microbiology*, 158(2). 140-146. [doi: 10.1016/j.ijfoodmicro.2012.07.009](https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2012.07.009)
17. Chaber, A-L., Allebone-Webb, S., Lignereux, Y., Cunningham, A. A. & Rowcliffe, J. M. (2010) The scale of illegal meat importation from Africa to Europe via Paris. *Conservation Letters*, 3(5). 317-321. <https://doi.org/10.1111/j.1755-263X.2010.00121.x>
18. Duchenne, R., Ranghoo-Sanmukhiya, V. M. & Neetoo, H. (2021) Impact of climate change and climate variability on food safety and occurrence of foodborne diseases, In: Food security and safety: African perspectives. (ed.) Babalola O.O., Switzerland, Springer Cham, Chapter 25. 451-474. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-50672-8>
19. Duchenne-Moutien, R. A. & Neetoo, H. (2021) Climate Change and Emerging Food Safety Issues: A Review. *Journal of Food Protection*, 84(11). 1884-1897. <https://doi.org/10.4315/JFP-21-141>
20. Dury, S., Bendjebbar, P., Hainzelin, E., Giordano, T. & Bricas, N. (Eds) (2019) Food Systems at risk: new trends and challenges. Rome, Montpellier, Brussels, FAO, CIRAD and European Commission, <https://doi.org/10.19182/agritrop/00080>
21. EFSA (European Food Safety Authority) (2007) Scientific Opinion of the Panel on Biological Hazards on a request from the European Commission on public health risks involved in the human

- consumption of reptile meat. The *EFSA Journal*, 578. 1-55.
<https://doi.org/10.2903/j.efsa.2007.578>
22. EFSA (European Food Safety Authority) Panel on Biological Hazards (2014) Scientific Opinion on the risk posed by pathogens in food of non-animal origin. Part 2 (*Salmonella* and Norovirus in berries). *EFSA Journal*, 12(6). 3706. 95 pp.
<https://doi.org/10.2903/j.efsa.2014.3706>
23. FAO (2008) Climate Change: Implication for Food Safety.
<https://www.fao.org/3/i0195e/i0195e00.pdf>
24. FAO (2020) Climate change: Unpacking the burden on food safety. Food safety and quality series No. 8. Rome.
<https://doi.org/10.4060/ca8185en>
25. Fusco, V., den Besten, H.M.W., Logrieco, A.F., Rodriguez, F.P., Skandamis, P.N., Stessl, B., & Teixeira, P. (2015) Food safety aspects on ethnic foods: toxicological and microbial risks. *Current Opinion in Food Science*, 6. 24-32. <https://doi.org/10.1016/j.cofs.2015.11.010>
26. Fussy, A., Pommier, P., Lumbroso, C. & de Haro, L., (2007) Chelonitoxism: new case reports in French Polynesia and review of the literature. *Toxicon*, 49. 827-832.
<https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2006.12.002>
27. Ge, C., Lee, C. & Lee, J. (2012) The impact of extreme weather events on *Salmonella* internalization in lettuce and green onion. *Food Research International*, 45(2). 1118-1122.
<https://doi.org/10.1016/j.foodres.2011.06.054>
28. Ge, C., Lee, C., Nangle, E., Li, J., Gardner, D., Kleinhenz, M. & Lee, J. (2014) Impact of phytopathogen infection and extreme weather stress on internalization of *Salmonella typhimurium* in lettuce. *International Journal of Food Microbiology*, 168-169. 24-31.
<https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2013.10.010>
29. Griffith, A. W., & Gobler, C. J. (2019). Harmful algal blooms: A climate change co-stressor in marine and freshwater ecosystems. *Harmful Algae*, 91(101590). <https://doi.org/10.1016/j.hal.2019.03.008>

30. Hartnett, E., Adkin, A., Seaman, M., Cooper, J., Watson, E., Coburn, H., England, T., marooney, Ch., Cox, A. & Wooldridge, M. (2007) A quantitative assessment of the risks from illegally imported meat contaminated with foot and mouth disease virus to Great Britain. *Risk Analysis*, 27. 187-202. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2006.00869.x>
31. Herrera, M., Anadón, R., Iqbal, S. Z., Bailly, J. D. & Ariño. A. (2016) Climate change and food safety. In: Food safety-basic concepts, recent issues, and future challenges. (eds.) Selamat, J. & Iqbal, S. Z., Switzerland, Springer Cham, 113-123. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-39253-0>
32. Hochberg, N. S. & Bhadelia, N. (2015) Infections associated with exotic cuisine: the dangers of delicacies. *Microbiol Spectrum*, 3(5). <https://doi.org/10.1128/microbiolspec.IOL5-0010-2015>
33. Hochner, B. (2012) An Embodied View of Octopus Neurobiology. *Current Biology*, 22(20), R887–R892. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2012.09.001>
34. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_02_19_27 (Olvasva: 2024. 10.09.)
35. <https://education.nationalgeographic.org/resource/permafrost/> (Olvasva: 2024. 10.09.)
36. https://europa.eu/youreurope/citizens/travel/carry/meat-dairy-animal/index_en.htm (Olvasva: 2024. 10. 09.)
37. <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024> (Olvasva: 2024. 10.09.)
38. Hwang, D.-F. (2016) Toxins in Food: Naturally Occurring. In: Encyclopedia of Food and Health. pp. 326-330. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-384947-2.00698-x>
39. Kapperud, G., Lassen, J. & Hassevedt, V. (1998) *Salmonella* infections in Norway: descriptive epidemiology and a case-control study. *Epidemiology & Infection*, 121(3). 569-577. <https://doi.org/10.1017/s0950268898001551>

40. Kathirvel, S. (2017) Food safety during travel. In: (Eds. Rajul Kumar Gupta, R., K., Dudeja, P., Minhas, S.) Food Safety in the 21st Century - Public Health Perspective. Academic Press, 403-415. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-801773-9.00032-7>
41. Kos, J., Anić, M., Radić, B., Zadavec, M., Janić, H. E. & Pleadin, J. (2023) Climate Change -A Global Threat Resulting in Increasing Mycotoxin Occurrence. *Foods*, 12(14). Article 2704. <https://doi.org/10.3390/foods12142704>
42. Kuda, T. (2015). Quality improvement and fermentation control in fish products. In: Advances in Fermented Foods and Beverages. Woodhead Publishing Series in Food Science, Technology and Nutrition. (ed.) Holzapfel W., Elsevier, 377-390. <https://doi.org/10.1016/B978-1-78242-015-6.00016-5>
43. Lacetera, N. (2019) Impact of climate change on animal health and welfare. *Animal Frontiers*, 9. 26-31. <https://doi.org/10.1093/af/vfy030>
44. Lechner, A., Kraus, J., Hoppe, U. C., Glawischnig, W., Auer, H. & Allerberger F. (2012) Outbreak of human trichinellosis, Austria 2010. *Wiener Tierärztliche Monatsschrift*, 99(S2). 20-23. https://www.wtm.at/smart_users/uni/user94/explorer/143/WTM/Archiv/2012/10_Jahre_AGES_Artikel_3_Art_1217.pdf
45. Lee, Y., Pennington-Gray, L., & Kim, J. (2019) Does location matter? Exploring the spatial patterns of food safety in a tourism destination. *Tourism Management*, 71. 18-33. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.09.016>
46. Liu, C., Hofstra, N. & Franz, E. (2013) Impacts of climate change on the microbial safety of pre-harvest leafy green vegetables as indicated by *Escherichia coli* O157 and *Salmonella* spp. *International Journal of Food Microbiology*, 163. 119-128. <https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2013.02.026>
47. MacLaurin, T. L. (2004) The Importance of Food Safety in Travel Planning and Destination Selection. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(4). 233-257. https://doi.org/10.1300/j073v15n04_02

48. Magnino, S., Colin, P., Dei-Cas, E., Madsen, M., McLauchlin, J., Nöckler, K., Maradona, M.P., Tsigarida, E., Vanopdenbosch, E. & Van Peteghem, C. (2009) Biological risks associated with consumption of reptile products. *International Journal of Food Microbiology*, 134(3). 163-175. <https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2009.07>
49. Mak, A. H. N., Lumbers, M., & Eves, A. (2012) Globalisation and food consumption in tourism. *Annals of Tourism Research*, 39(1). 171-196. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.05.010>
50. Marques, A., Nunes, M. L., Moore, S. K. & Strom M. S. (2010) Climate change and seafood safety: human health implications. *Food Research International*, 43(7). 1766-1779. <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2010.02.010>
51. Medina, Á., González-Jartín, J. M., & Sainz, M. J. (2017) Impact of global warming on mycotoxins. *Current Opinion in Food Science*, 18. 76-81. <https://doi.org/10.1016/j.cofs.2017.11.009>
52. Moretti, A., Pascale, M. & Logrieco, A. F. (2018) Mycotoxin risks under a climate change scenario in Europe. *Trends in Food Science & Technology*, 84. 38-40. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2018.03.008>
53. Muehe, E. M., Wang, T., Kerl, C. F., Planer-Friedrich, B. & Fendorf, S. (2019) Rice production threatened by coupled stresses of climate and soil arsenic. *Nature Communication*, 10. Article 4985. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-12946-4>
54. Mukherjee, K., Rowan, M. & Fattori, V. (2021) How Is Climate Change? How Is Climate Change Affecting the Safety of Our Food? <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ef0d7f01-4591-4a9c-bc53-6884ef2d4379/content>
55. Nagy, B., Szmolka, A., Smole Možina, S., Kovač, J., Strauss, A., Schlager, S., Beutlich, I., Appel, B., Lušický, M., Aprikian, P., Pászti, J., Tóth, I., Kugler, R. & Wagner, M. (2015). Virulence and antimicrobial resistance determinants of verotoxigenic *Escherichia coli* (VTEC) and of multidrug-resistant *E. coli* from foods of animal origin illegally imported to the EU by flight passengers. *International Journal*

- of *Food Microbiology*, 209. 52-59.
<https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2015.06.026>
56. Nawa Y, Noda S, Uchiyama-Nakamura F. & Ishiwata, K. (2001) Current status of foodborne parasitic zoonoses in Japan. *The Southeast Asian Journal of Tropical Medicine and Public Health*, 32(Suppl 2). 4-7.
57. Nawa, Y., Hatz, C. & Blum, J. (2005) Sushi Delights and Parasites: The Risk of Fishborne and Foodborne Parasitic Zoonoses in Asia. *Clinical Infectious Diseases*, 41(9). 1297-1303.
<https://doi.org/10.1086/496920>
58. Noordhuizen, J., Surborg, H. & Smulders, F. J. M (2013) On the efficacy of current biosecurity measures at EU borders to prevent the transfer of zoonotic and livestock diseases by travellers. *Veterinary Quarterly*, 33(3). 161-171.
<https://doi.org/10.1080/01652176.2013.826883>
59. Nöckler, K., Wichmann-Schauer, H., Hiller, P., Müller, A. & Bogner, K. (2007) *Trichinellosis* outbreak in Bavaria caused by cured sausage from Romania, January 2007. *Eurosurveillance*, 12(34). 3254.
<https://www.eurosurveillance.org/content/10.2807/esw.12.34.03254-en?crawler=true>
60. Osimani, A., Ferrocino, I., Agnolucci, M., Cocolin, L., Giovannetti, M., Cristani, C., Palla, M., Milanović, V., Roncolini, A., Sabbatini, R., Garofalo, C., Clementi, F., Cardinali, F., Petruzzelli, A., Gabucci, C., Tonucci, F. & Aquilanti, L. (2019) Unveiling hákarl: A study of the microbiota of the traditional Icelandic fermented fish. *Food Microbiology*, 82. 560-572. doi:
<https://doi.org/10.1016/j.fm.2019.03.027>
61. Peiso, O.O., Bronsvoort, B.M., Handel, I.G. & Volkova, V.V. (2011) A review of exotic animal disease in Great Britain and in Scotland specifically between 1938 and 2007. *PLoS ONE*, 6. e22066.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0022066>
62. Rodríguez-Lázaro, D., Díez-Valcarce, M., Montes-Briones, R., Gallego, D., Hernández, M. & Rovira, J. (2015) Presence of pathogenic enteric

- viruses in illegally imported meat and meat products to EU by international air travelers. *International Journal of Food Microbiology*, 209. 39-43. <https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2015.04.036>
63. Rodríguez-Lázaro, D., Oniciuc, E-A., García, P. G., Gallego, D., Fernández-Natal, I., Dominguez-Gil, M., Eiros-Bouza, J. M., Wager, M., Nicolau, A. I. & Hernández, M. (2017) Detection and characterization of *Staphylococcus aureus* and Methicillin-Resistant *S. aureus* in Foods Confiscated in EU Borders. *Frontiers in Microbiology*, 8, Article 1344. <https://doi.org/10.3389/fmicb.2017.01344>
64. Sandoval, M., Corona-Luevanos, A., Puentes, F., Escobedo, L. & Escobedo, M. (2012) A bacteriological assessment of imported cheese from Mexico - El Paso, Texas, 2008. International Conference on Emerging Diseases, 2012: poster and oral presentation abstract. *Emerging Infectious Disease*, pp. 215-216. <https://doi.org/10.3201/iceid2012>
65. Seguchi, K., Matsuno, M., Kataoka, H., Kobayashi, T., Maruyama, H., Itoh, H., Koono, M. & Nawa, Y. (1995) A case report of colonic ileus due to eosinophilic nodular lesions caused by *Gnathostoma doloresi* infection. *American Journal of Tropical Medicine and Hygiene* 53, 263-266. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.1995.53.263>
66. Skåra, T., Axelsson, L., Stefánsson, G., Ekstrand, B. & Hagen, H. (2015) Fermented and ripened fish products in the 766 northern European countries. *Journal of Ethnic Foods*, 2. 18-24. <https://doi.org/10.1016/j.jef.2015.02.004>
67. Spies, L.A. (2008) Traveler's diarrhea: an update on prevention and treatment. *Journal of Midwifery & Women's Health*, 53(3). 251-254. <https://doi.org/10.1016/j.jmwh.2008.02.009>
68. Tarbier, B., Hugelius, G., Britta, A., Sannel, K., Baptista-Salazar, C. & Jonsson, J. (2021) Permafrost Thaw Increases Methylmercury Formation in Subarctic Fennoscandia. *Environmental Science & Technology*, 55(10). 6710-6717. <https://doi.org/10.1021/acs.est.0c04108>

69. Tirado, M. C., Clarke, R., Jaykus, L. A., McQuatters-Gollop, A. & Frank, J. M. (2010) Climate change and food safety: A review. *Food Research International*, Vol. 43. No. 7. 1745-1765. <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2010.07.003>
70. Traylor J. & Singhal, M. (2023) Ciguatera Toxicity. [Updated 2023 Jun 26]. In: StatPearls Treasure Island (FL): StatPearls Publishing, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK482511/>
71. Trinanes, J. & Martinez-Urtaza, J. (2021) Future scenarios of risk of *Vibrio infections* in a warming planet: A global mapping study. *Lancet Planetary Health*, 5(7). e426–e435. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00169-8](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00169-8)
72. WHO (2022) WHO global strategy for food safety 2022-2030: towards stronger food safety systems and global cooperation. Geneva, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240057685>
73. Wu, X., Lu, Y. Zhou, S. Chen, L.& Xu, B. (2016) Impact of climate change on human infectious diseases: empirical evidence and human adaptation. *Environment International*, 86. 14-23. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2015.09.007>
74. Yoshimura H. (1990) Clinical patho-parasitology of extra-gastrointestinal anisakiasis. In: Ishikura H, Kikuchi K, eds. Intestinal anisakiasis in Japan. Tokyo: Springer-Verlag, 145-54.
75. Zamuz, S., Bohrer, B. M., Shariati, M. A., Rebezov, M., Kumar, M., Pateiro, M. & Lorenzo, J. M. (2023) Assessing the quality of octopus: From sea to table. *Food Frontiers*, 4. 733-749. <https://doi.org/10.1002/fft2.226>

A TERMÉKENYSÉGI RÁTA ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS A VILÁGON – TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HÁTTÉRREL

Pintér Tibor

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_6](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_6)

ABSZTRAKT

A tanulmány célja, hogy a termékenységi ráta alakulásával jellemezze Magyarország helyzetét a népesedéspolitika hatásait vizsgálva. A termékenységi ráta időbeli alakulása, valamint referenciaországokkal való mindenkori összehasonlítása lehetővé teszi, hogy kimutassuk: történt-e érdemi elmozdulás a tudatosabbá váló népesedéspolitikai célkitűzések megfogalmazását követően. A nemzetközi kitekintés elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük: nem elszigetelt jelenség a magyar népességcsökkenés és előregedés, mára szinte globális jelenséggé vált.

A tanulmányban a globális vizsgálódáshoz egy 166 országból álló statisztikai adatbázist használtam fel. A vizsgálatba bevont változók közötti kapcsolatot korrelációs mátrix segítségével tártam fel. Ezt követően pedig kvintilisek, azaz ötödök létrehozásával csoportokba osztottam a sokaságot ilyen módon árnyaltabb képek kaptam a termékenységi ráta hátterét illetően.

Magyarországon az elmúlt években jelentős politikai fókusz helyeződött a gyermekvállalásra, valamint, a termékenységi ráta növelésére. Az esetlegesen azonosítható hatásokat területi bontásban térképes illusztráció segítségével tárom az olvasó elé.

Az elemző részt követően a legfontosabb következtetések és javaslatok olvashatók.

ABSTRACT

The objective of this study is to analyse the impact of population policy on the fertility rate in Hungary. The evolution of fertility rates over time, in comparison with those of reference countries, enables the demonstration of whether there has been a notable shift since the formulation of more explicit population policy objectives. It is imperative to adopt an international perspective to comprehend that the decline and ageing of the Hungarian population is not an isolated phenomenon; rather, it has become an almost

global phenomenon. In this study, a statistical database comprising data from 166 countries was employed for the global survey. The relationship between the variables included in the study was investigated using a correlation matrix. Subsequently, the population was divided into groups based on the creation of quintiles, or groups of five, to gain a more detailed understanding of the background fertility rate.

In recent years, there has been a notable shift in policy focus in Hungary towards childbearing and the objective of increasing fertility rates. The study provides with illustrative maps of the potential identifiable impacts, classified by geographical area.

The analytical section is followed by the main conclusions and recommendations.

MÓDSZEREK

A tanulmány módszerei között egyfelől a strukturált irodalomkutatás emelhető ki. Legfőképp a scholar.google keresőt használtam, a releváns címszavak utáni értelmező szelektálást követően alakult ki a felhasznált szakirodalmi források köre.

Mindezek mellett egy adatbázis összeállítása is szükséges volt. Ehhez a Központi Statisztika Hivatal online adattábláit használtam fel, valamint az Eurostat demográfiai adattábláit, amelyet még a Világbank adatbankja egészített ki.

A letöltött adatokból strukturált adattáblákat készítettem az Excel szoftver segítségével. Ezekből idősort ábrázoló diagramokat készítettem, statisztikai viszonyszámokat számítottam. Magyarországi vonatkozások tekintetében az ország vármegyéire és Budapestre számított relatív eltérési értékeket képeztem, amelyet térképen jelenítettem meg az olvasó számára, a Datawrapper szoftver segítségével.

A globális adatbázis elemzése során pedig Pearson-féle korrelációs együtthatókat számítottam, valamint ötödöket, idegen szóval kvintiliseket képeztem. A kvintilisek kialakítása a termékenységi ráta értékeinek csökkenő sorrendjében valósult meg.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A termékenységi ráta, tágabb értelemben pedig a népesedési folyamatok társadalmi-gazdasági háttérének tudományos vizsgálata nagy hagyományokra tekint vissza, ahogyan arra a közgazdaságtani elméletek története kapcsán is rá lehet mutatni (Mueller, 2010). Már a 18. század végétől jelen van a társadalmi-gazdasági fejlődésnek a népesedésre gyakorolt hatása vizsgálata.

Jelen tanulmány eredményeket bemutató részében olyan statisztikai elemzés olvasható, amely globális szinten is képet ad a termékenységi ráta társadalmi-gazdasági háttéréről, valamint Magyarországra vonatkozó analízissel is szolgál. Ennek megfelelően a szakirodalmi áttekintés is kiemelten kezeli a globális és részben vagy teljesen hazai folyamatokra koncentrázó műveket.

A modern korszak egyik meghatározó tanulmányaként kezelik Becker 1960-ban publikált írását (Becker, 1960), amely a demográfiai átmenet és fordulat kezdeti állapotában készült el és a fejlett gazdaságok demográfiai trendjeit tárja elénk. Ennek a demográfiai átmenetnek aztán további lépcsőfokait is beazonosították (Lestaeghe, 2010).

A globális szintű vizsgálódások célkeresztjébe az évtizedek folyamán egyre inkább a fejlettebb országok népességcsökkenése és az egyre alacsonyabb termékenységi rátái kerültek (Balbo et al., 2013; Khattak, 2019; Zeman et al., 2018). Az elemzési részben is olvashatjuk, hogy gyakorlatilag alig találni olyan relatíve magasabb jövedelmű országot, ahol a 2-es érték közelében lenne a termékenységi ráta. Mindez erőteljesen köszönhető annak a ténynek is, hogy a gyermeket egyáltalán nem vállaló, magas képzettségű társadalmi rétegek egyre jelentősebbek a fejlett országokban (Leocádio, 2021), ilyen módon a gyermektelenség („childlessness”) háttérének vizsgálata válik központi témává, ezt magyar viszonylatban is vizsgálta egy szerzőpáros tudományos módszerekkel (Szalma & Takács, 2012).

Jalovaara és szerzőtársai (2019) az északi, skandináv kultúrkörhöz tartozó országokban kiemelt figyelmet szenteltek a képzettség és nemi egyenlőség kérdésének statisztikai analízáló munkájukban. Ezek az országok relatíve a magasabb termékenységű országok közé sorolhatóak a fejlett világot tekintve és munkaerőpiaci szabályozásuk, rugalmasabb munkavállalási lehetőségeik

némi többletet eredményeztek a termékenységi ráta esetében. A heti ledolgozott munkaóra száma és a termékenységi ráta közötti negatív korrelációs kapcsolatra mutatott rá EU-s mintát elemezve egy másik tanulmány is (Pintér, 2019). Murkowski (2021) pedig ehhez hasonló eredményekre jutott az OECD-országok körét vizsgálva. Farkas Tamás 2017-ben publikált tanulmánya pedig szintén arra mutatott rá, hogy a Magyarországon kívüli visegrádi országhármasban (Csehország, Lengyelország, Szlovákia) a nők anyaként vállalható rugalmas munkaerőpiaci lehetőségei potenciálisan minimális szinten emelhetik a termékenységet (Farkas, 2017). Mindez persze nem vethető össze a versenyképesszertől kevéssé szenvedő tradicionális társadalmak kedvezőbb értékeivel, ebben a különbségben sokkal inkább felfedezhető a markáns differenciáló erő.

A női munkavállalási lehetőségek egyéb aspektusai egyéb tanulmányban is előtérbe kerülnek (Murata, 2018). Egy tajvani mintát vizsgáló tanulmány pedig a magas képzettség és életszínvonal következményeként tekint az alacsony termékenységi rátára (Yang, 2000).

Ahogy hazánkban, úgy a világ számos országában előtérbe kerül, hogy milyen politikai megoldásokat lehet találni a túlzott előregedés megakadályozására, a gyermekvállalási kedv fokozására. Egy oroszországi tanulmány (Sukneva et al., 2020) kifejezetten a nem urbanizált, még magas termékenységi rátával rendelkező területeket vizsgálta. A kutatás módszertani alapját a demográfiai elemzés, az összehasonlítás, az általánosítás módszerei, valamint a normatív módszeren és a jövedelembecslés abszolút monetáris megközelítésén alapuló módszertani eszközök, a társadalmi-demográfiai felmérés képezték.

Mindemellett figyelmet érdemel, hogy szinte minden fejlett világbeli országban idővel negatívba váltott az életszínvonal és a termékenységi ráta között korábban fennálló enyhe pozitív függvénytani kapcsolat (Drabancz & Berde, 2022). Napjaink trendjeit látva azt is megállapíthatjuk, hogy a 21. század folyamán minden bizonnyal az egész glóbuszon a népesség előregedése fog megjelenni, amely kezdetben még egyre alacsonyabb termékenységi ráta mellett is fenntartja a globális népesség növekedését a remélhető magasabb várható élettartam mellett (Drabancz, 2020). Minden egyéb tényező

változatlansága mellett viszont egy idő után a globális népesség csökkenése is megindulhat.

A gyermekvállalás és termékenységi ráta Magyarországi alakulását tekintve úgy tűnik, hogy tartósan nem tud hazánk sem függetlenné válni attól a szemlélettől, hogy a magasabb jövedelmű országokban a kisebb gyerekszámú családok válnak ideálissá a családalapítók szemében (Drabancz & Berde, 2022).

Több magyar nyelvű tudományos értekezés helyezte kutatásainak középpontjába azt a kérdést, hogy kimutatható-e társadalmi-gazdasági, kulturális különbség Magyarország és más országok között a gyermekvállalási döntések tekintetében. Ahány ország, annyi családtámogatási rendszer és annyiféle attitűd a gyermekvállalás vonatkozásában, ebben nem kételkedhetünk.

A korábban is tárgyalásra került északi országok közé sorolható Svédország és Magyarország termékenységi arányszámai közötti időbeli eltéréseket elemezte egy 2016-ban született munka (Berde & Kovács, 2016). Döntően szociokulturális okok miatt úgy látták, hogy jelentős különbség mutatkozik a családpolitikai intézkedésekre adott reakciókat nézve a két ország között.

Egy 2022-ben publikált munka a magyar családpolitika elemeit vetette össze a többi visegrádi országgal, belső struktúra tekintetében eltérő képet talált a szerző, de a főbb nagyságrendek hasonlóak (Pátkainé Bende, 2022).

Kifejezetten a családi otthonteremtési kedvezmény magyar költségvetési terheinek jelenbeni és jövőbeni becslése volt központi témája egy háromszerzős tanulmánynak (Tatay et al., 2019). Az eredményeik azt mutatták, hogy ez a családtámogatási forma változatlan makrogazdasági fejlődési pályát tételezve, fenntartható terhet róhat a magyar költségvetésre, és a születések száma is kedvező irányba mozdulhat el az intézkedések hatására. A feltételezett makrogazdasági pálya azonban a koronavírus járvány miatti gazdasági és egészségügyi válság eseményei után némileg kedvezőtlen irányba változott. A járványnak a magyar reprodukciós döntésekre is lehetett kedvezőtlen hatása, ugyanis a lakosság jelentős része úgy tapasztalta, hogy az egészségügyi ellátó rendszer párhuzamos terhelést kapott, ami gátolhatta, tovább késleltethette a gyermekvállalási döntéseket –

ahogyan arra legalábbis egy primer kutatásra alapozó tanulmány utal (Szalma & Takács, 2022).

A gyermekvállalási, családalapítási döntések rendkívül komplex keretrendszerben értelmezhetőek, ezért nagyon nehéz a makropolitika hatásait is kimutatni, ha vannak olyanok. A hazai termékenységi ráta bimodalitása (kétcsúcsúsága/kétcsúcsossága) mögött nemzetközi szinten nem ritka módon az is meghúzódhat, hogy különböző, egymástól jelentősen elszigetelt társadalmak élnek hazánkban, amely csoportoknak teljesen eltérő reakciói figyelhetők meg a családtámogatási intézkedések irányába (Kapitány, 2018).

A nyugati országokban is megfigyelhető individualizáció, valamint a két- és többgyermekes családmodell visszaszorulása itthon is megfigyelhető jelenség. A gyermekvállalási döntések heterogenitásának iskolai végzettség szerinti vizsgálata alapján pedig megállapította egy tanulmány, hogy ma a gyermekvállalási gyakorlat sokkal inkább kötődik az iskolai végzettséghez, mint akár egy negyedszázaddal ezelőtt (Spéder, 2021). Ezek a folyamatok egymást minden bizonnyal kölcsönösen erősítik.

EREDMÉNYEK

Nézzünk először néhány adatot a Világbank adatbázisára támaszkodva. 1960-ban még 4,7 volt a világ átlagos termékenységi rátája, ma ez az érték a 2022-es évre vonatkozóan 2,3, kevesebb mint a felére esett tehát vissza a szóban forgó mutató. Ez arra utal, hogy a globális szinten vett óriási népességrobbanás lanygulóban van. Az országok, világrégiók azonban igen nagy különbségeket mutatnak.

2 vagy afeletti értékkel 2022-ben mindössze néhány olyan ország rendelkezik, amelyik a világ átlagos egy főre eső GDP (13138 dollár) értékénél gazdagabb: Szaúd-Arábia, Omán, Izrael, Guam, Brit Virgin-szigetek, Új-Kaledónia, Kuvait, Feröer-szigetek, Panama, Seychelle-szigetek. Ezen országok egyike sem haladja meg a 3-as értéket érdemben és nem is azok a klasszikus nyugati civilizációhoz tartozó országok. A többi állam ebben a körben viszont általában fekete-afrikai vagy ázsiai szegény ország, ahol sok esetben a szekularizáció és demokrácia elvei nem érvényesülnek hiánytalanul.

A fenntartható tartományba (ahol 2-2,5 között van a termékenységi ráta) 28 ország tartozik a 2022-es adatok alapján, átlagos egy főre eső GDP-jük a világtól 88%-át teszi ki, a magyar egy főre jutó GDP-hez képest 63,6%-on állnak ezek az országok, tehát jóval szegényebbek nálunk. A nyugati civilizációs körbe sorolható EU-tagországok zöme kifejezetten negatív demográfiai kilátásokkal rendelkezik, Írország és Románia viszonylag kedvezőbb helyzetben van, Spanyolország, Olaszország és Lengyelország helyzete már-már aggasztó.

A tanulmány elemzési részében egy világszintű képet vizsgálunk meg első körben a termékenységi ráta főbb gazdaság/civilizációs hátterét illetően. Ezt követően pedig kifejezetten a magyar termékenységi ráta alakulását helyezem középpontba.

A világszintű vizsgálathoz a 2022-es naptári évre vonatkozó adatokat vettem figyelembe egy indikátortól eltekintve. A vizsgálatba bevont változók 2022-re vonatkozóan: termékenységi ráta/nyers termékenységi arányszám, egy főre eső GDP, városi népesség aránya a teljes népesség arányában, foglalkoztatottak aránya a teljes népesség százalékában. Az internetfelhasználók arányát viszont hiányosságok miatt 2021-es évre alkalmaztam. Összesen 166 ország maradt így bent a világból az adatbázisban, a többi ország esetében ugyanis maradtak volna hiányos adatok az adatbázisban, ami nehezítette volna az elemzéseket.

1. táblázat. Az elemzésbe bevont változók közötti kapcsolatot mutató korrelációs mátrix a Pearson-féle korrelációs együtthatók értékeivel.

Pearson - korrelációs együtthatók	Termékenységi ráta	GDP/fő	Városi népesség aránya (%)	Foglalkoztatottak aránya (%)	Internet-felhasználók aránya (%)
Termékenységi ráta	1	-0,488	-0,527	0,103	-0,804
GDP/fő	-0,488	1	0,571	0,206	0,605
Városi népesség aránya (%)	-0,527	0,571	1	-0,057	0,704
Foglalkoztatottak aránya (%)	0,103	0,206	-0,057	1	-0,098
Internet-felhasználók aránya (%)	-0,804	0,605	0,704	-0,098	1

Forrás: Szerző saját szerkesztése a Világbank adatai alapján

Az első táblázat egy korrelációs mátrix, amelyben az öt változó egymással szemben mutatkozó Pearson-féle korrelációs együtthatói szerepelnek. Félkövér kiemeléssel láthatóak a szignifikáns értékek. Jól látható, hogy a termékenységi ráta közepes negatív kapcsolatban van az életszínvonallal, ugyanilyen mértékű kapcsolatban van a városi népesség arányával és erős negatív kapcsolat mutatkozik az internetfelhasználók arányával. Minél nagyobb ezen mutatók értéke, annál kisebb a termékenységi ráta értéke az adatbázisban. A nyugati értelemben vett modernizációs, civilizációs, jóléti mutatók tehát visszavetik a termékenységi hajlandóságot, ezt láthatjuk az adatokból globális szinten vizsgálódva. A foglalkoztatottak aránya csak az életszínvonallal mutat szignifikáns kapcsolatot. A korrelációs mátrix adatai előrevetítik az adatbázisból kialakított ötödök avagy kvintilisek alapján kapott képet is.

2. táblázat. A kialakított kvintilisek/ötödök átlagos értékei a változókat tekintve

Átlagok értékei	Termékenységi ráta	GDP/fő	Városi népesség aránya (%)	Foglalkoztatottak aránya (%)	Internet-felhasználók aránya (%)
Első kvintilis	4,57	1560,84	40,86	62,164	34,00
Második kvintilis	2,92	7528,53	55,47	52,336	65,55
Harmadik kvintilis	2,03	9314,19	62,39	55,887	71,03
Negyedik kvintilis	1,61	32417,63	74,10	58,600	88,01
Ötödik kvintilis	1,28	36664,75	73,15	58,768	87,60

Forrás: A szerző szerkesztése és számítása a Világbank adatai alapján

A 2. táblázat mutatja az adatbázisból kialakított kvintilisek adatait. A mintában szereplő 166 országot a termékenységi ráta szerint csökkenő sorrendbe rendeztem és egyenként 4 db 33 országból álló ötödökbe osztottam, úgy, hogy az utolsó kvintilisbe 34 ország került, ebben szerepelnek a legalacsonyabb termékenységi rátájú országok világszinten.

Az adatbázis többi változójának átlagos értékei a meghatározóak számunkra. Az első kvintilisben messze a legmagasabb a termékenységi ráta átlagos értéke, 4,57, ez hozzávetőleg a világszinten kétszerese, kiugróan magas érték a

többi kvintilishez képest. Ebben a magas termékenységi rátájú országcsoportban *rendkívül alacsony a jóléti színvonal*, a világszinten töredéke. A *városi népesség aránya is nagyon alacsony* értéket mutat, 41 % alatti szintet ér el. A foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül ugyanakkor itt a legmagasabb. Ez nem azt jelenti, hogy a leginkább sokat dolgozó társadalmak esetében a legmagasabb a termékenység, ugyanis itt nem az aktív népességhez viszonyítjuk a foglalkoztatottakat, hanem a teljes népességhez. Ilyen módon értéke inkább arra utal, hogy a nyugdíjaskorú népesség aránya csekély a többi országcsoportéhoz képest, a lekevesztett előregedett korfát sejtethetjük itt. Arra is utalni kell, hogy e mutató tekintetében szinte alig van eltérés a kvintilisek között, a modellben ennek a változónak van a legkisebb jelentősége a mutatók között. Az *internetfelhasználók aránya rendkívül alacsony*, amely nem túl fejlett kommunikációs rendszerekre utal, a lekevesztett civilizált képet mutató országok köre ez, tudatosan nem a lekevesztett fejlettséget használtam itt. Ebben a kvintilisbe *döntően afrikai országok* tartoznak, többek között Nigéria és Etiópia is.

A második 33 ország átlagos termékenységi rátája még mindig világszinten feletti, de jelentősen kisebb, mint a második csoportban. *Az egy főre eső GDP hozzávetőleg a világszinten fele* ebben a csoportban. A *városi népesség aránya magasabb, mint az első csoportban, de semmiképpen sem túlzottan magas* világszinten. Az *internetfelhasználók aránya itt már drasztikusan növekszik*, csaknem eléri a kétharmados szintet. Ebben a kvintilisben már a világ számos régiójába tartozó ország bekerült *Afrikából, Közép- és Délkelet-Ázsiából, Latin-Amerikából* is, európai ország nem képviselteti viszont magát ebben a csoportban.

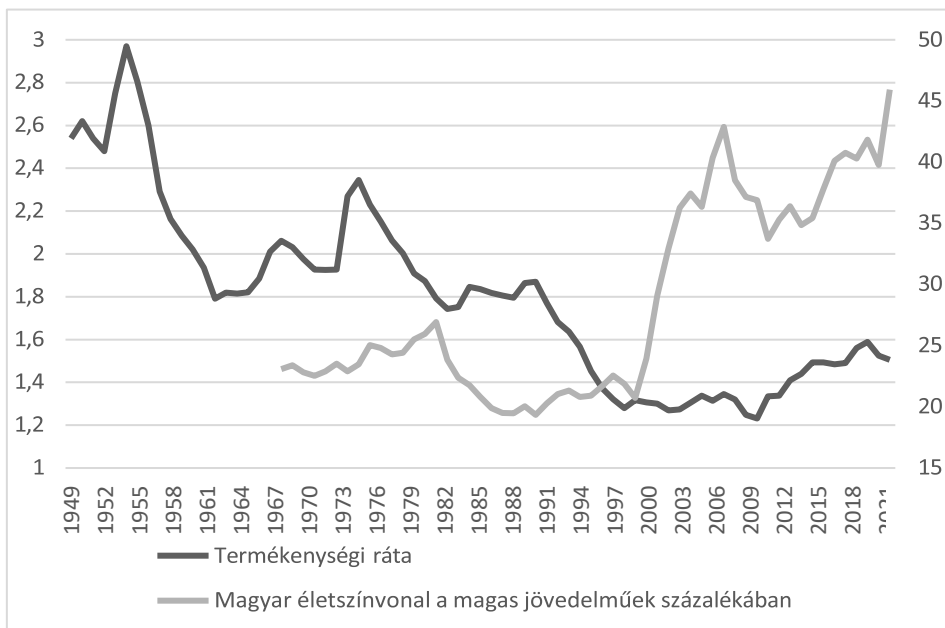
A harmadik kvintilis abból a szempontból lehet fontos számunkra, hogy a *termékenységi ráta értéke átlagosan 2,03, azaz itt fenntartható népességű országok találhatóak*, azaz a túlnépesedés és a drasztikus előregedés sem jellemző rájuk, demográfiai szempontból a kívánatos állapotot jelentik ezen országok. Itt *az egy főre eső GDP még mindig világszinten alatti, a városi népesség aránya alig magasabb az előző csoportnál*. Az internetfelhasználók aránya sem mutat igazán komoly lépést felfelé a második kvintilishez képest.

Ez a csoport hasonlóan heterogén, mint a 2. kvintilis, azzal a különbséggel, hogy ide két európai ország is bekerült: Románia és Franciaország.

A negyedik kvintilisben aztán átlépünk a gazdagabb és előregedő, magasan civilizált országok körébe. *Ide tartozik Magyarország is. Az egy főre eső GDP magasan világszerte feletti, annak több, mint kétszerese. A városi népesség aránya itt a legmagasabb a kvintilisek között, ahogyan az internetfelhasználók aránya is. A termékenységi ráta értéke átlagosan 1,61, ami demográfiaiul már válságos képet tár elénk,* de még nem itt a legalacsonyabb az értéke természetesen. Ebben a kvintilisben hazánk mellett *latin-amerikai, európai, ázsiai országok is találhatóak, valamint az Amerikai Egyesült Államok is itt található.*

Az utolsó kvintilisbe tartoznak az *igen alacsony termékenységi rátájú országok, 1,28-as értékkel. Az életszínvonal itt egy kicsivel magasabb az előzőnél, a városi népesség aránya közel azonos azzal. Az internetfelhasználók aránya is hasonló. Valójában csak az tesz különbséget a csoportok között, hogy a sok alacsony termékenységi rátájú ország rangsorának utolsó helyein hol is helyezkednek el.* Ebben az ötödben *szinte kizárólag európai és távol-keleti országok szerepelnek, néhány egyéb ázsiai és karib-térségbeli országgal együtt.* A lista utolsó három helyén azok az országok szerepelnek, ahol *1 alatti a termékenységi ráta: Puerto Rico, Dél-Korea és Hong-Kong.*

Azt láthatjuk, hogy minél magasabban civilizált egy ország és minél magasabb életszínvonalú, valamint minél inkább városodottabb térszerkezetű országban él, annál inkább az alacsony termékenységi ráta és ezáltal annál inkább az előregedés fogja súlytani, amennyiben egyéb tényezőktől (például migráció) eltekintünk. Világszinten ez alól nem igazán van kivétel (talán Izrael), ilyen módon megállapíthatjuk: jóléti szint emeléssel, komfortosabb civilizációs környezet létrehozásával, valamint a gazdasági tevékenységek koncentráltóságából fakadó népességkoncentrációval nem lehet stabil népesedésre számítani, más irányban kell keresni a demográfiai fenntarthatóság alapjait.

1. ábra. A termékenységi ráta és a magas jövedelmű országokhoz viszonyított relatív életszínvonal alakulása Magyarországon 1949-2023

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és a Világbank adatai alapján

Az első ábra immár Magyarországra helyezi a hangsúlyt. Az utóbbi években központi téma a magyar közéletben a népességcsökkenés, illetve túlzottan alacsony fertilitás. A világszintű adatokból az szűrhető le, hogy a folyamat mögött nem, vagy csak részben gazdasági kérdések húzódnak meg. Ugyanezt a prekoncepciót az egyes számú ábra is megerősíti.

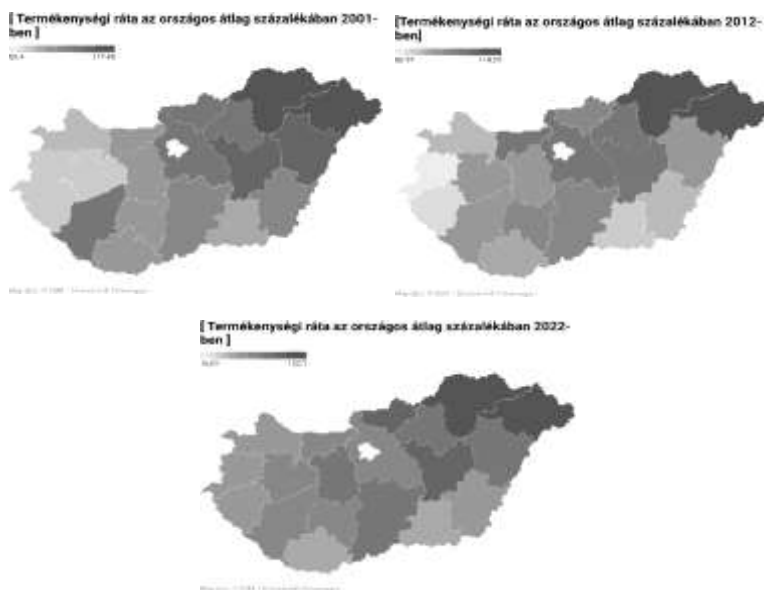
Jól látható, hogy az 1950-es évek elején-közepén volt a legmagasabb a termékenységi ráta hazánkban az 1949-es évet követően. Azt megelőzően voltak magasabb értékek is, de minden évre számolva csak 1949-től folyamatos az adatsor a KSH oldalán. Magyarorszag esetében először 1961 és 1966 között volt egy rövid időszak, amikor 2 alá csökkent a mutató értéke. Ezt követően még hullámzott a mutató, a hetvenes években határozottan 2 feletti tartományban volt. Az 1979-es év az utolsó, amikor éppen érintettük a fenntartható szintet a termékenységi ráta tekintetében, az igazi mélyrepülés 1991-ben kezdődik, 1995 után fokozódik, majd 2012 után kezd némi növekedés mutatkozni, amely lendületet azonban megtöri a 2022-es és 2023-as év. Mindezek mögött a gazdasági létbiztonság megingása is felmerül, ez

kétségtelen, hiszen a rendszerváltás korában nagyon sok korábbi munkahely és iparág megszűnik, amit nehezen hever ki a munkaerőpiac. Az utóbbi években pedig a meglehetősen magas infláció okozott reálbércsökkenést is rövid távon, ami ismételten instabilitást okozhat a családok jövedelmeit tekintve, nem beszélve a koronavírus járvány nyomán kialakult helyzetről. Mindemellett azt is látni kell azonban, hogy a relatív életszínvonal változással nem kerül szinkronba a mutató, ugyanis nem az ötvenes években élte hazánk a gazdasági csúcseit, valamint a hetvenes évekről sem mondható ez el a vizsgált időszakban.

Az ábra bal tengelyén százalékos értékek olvashatóak le. Az 1968 óta rendelkezésre álló magyar egy főre eső GDP adatok lehetővé tették, hogy megvizsgáljam: a magas jövedelmű országok értékeihez képest Magyarország relatív életszínvonala (a magas jövedelműek százalékában) hogyan alakult. A két vonaldiagram között csekély kapcsolat mutatkozik. Az 1990-es évek végétől számolva egészen 2007-ig erőteljes felzárkózás mutatkozik az életszínvonalban, ehhez képest a termékenységi ráta ekkor stagnál, csökken, majd a mélypontjára esik a gazdasági válságot követően. A rendszerváltást megelőző évtizedekben is az az érdekes kép bontakozik ki előttünk, hogy pontosan a hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől kezd el csökkenni a termékenységi ráta, amikor viszont az életszínvonal kedvező irányba mozdul el.

2011 után némi együttmozgás tapasztalható a két vonal között, de nem tűnik jelentősnek. Némi késleltetett csökkenésre lehet következtetni a felzárkózási szakasz végét jelentő relatív gazdasági visszaesések, válságok után a termékenységi rátában. Valószínűsíthetjük, hogy a mindennapi gazdasági problémák sokasodása okozta bizonytalanság képes visszavetni a termékenységi ráta értékét rövidebb távon, de összességében itt is azt látjuk, hogy a gazdasági fejlődés inkább negatív hatást gyakorol a gyermekvállalási hajlandóságra. Az ábra alapján is hibásnak tűnik az a következtetés, hogy Magyarország nyugathoz való gazdasági felemelése érdemi pozitív hatást gyakorolna a gyermekvállalásra hazánkban. Ezt a nemzetközi és hazai adatok sem erősítik meg.

A második ábra már térképes illusztrációt tár elénk a termékenységi ráta hazai alakulását illetően. Azt láthatjuk rajta, hogy az egyes magyar vármegyék és Budapest esetében milyen eltérések mutatkoznak a termékenységi ráta esetében 2001-ben, 2012-ben és 2022-ben. A 2001-es dátum a legkorábbi elérhető adat, azt követően pedig 2012-től már folyamatos az adatok elérése, ilyen módon hozzávetőleg 10 éves ugrásokat láthatunk. Az országos átlaghoz képest magasabb termékenységi rátájú területi entitások sötétebb színnel szerepelnek a térképen, az ahhoz képest alacsonyabbak pedig világosabb színnel. Balról jobbra haladva az adott térképek azt mutatják meg, hogy az országos átlag százalékában az egyes területi entitások mekkora értéket vesznek fel. Jól látszik, hogy B-A-Z vármegye, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye folyamatosan az élmezőnyben találhatóak, ugyanakkor Budapest folyamatosan a legalacsonyabb teljes termékenységi arányszámot adja országos szinten, miközben messze a leggazdagabb területi entitás hazánkban. A relatíve gazdag nyugat-dunántúli vármegyék, valamint Baranya és Csongrád-Csanád szintén az állandóan alacsony termékenységet produkáló területek között szerepelnek.

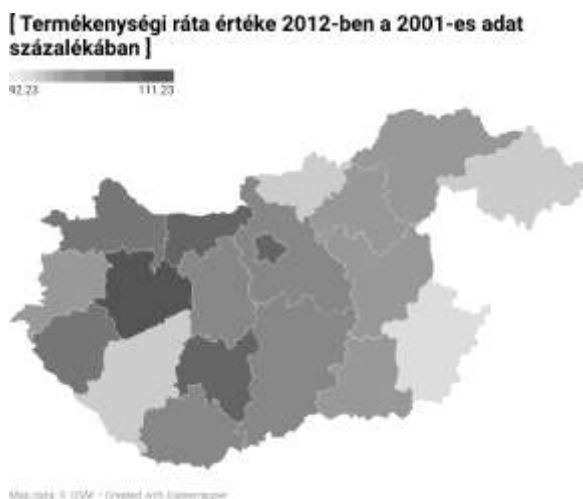
2. ábra. A termékenységi ráta alakulása értékei az egyes vármegyékben és Budapesten az országos átlag százalékában (2001, 2012, 2022)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

A harmadik évezredben összességében inkább csökkent a termékenység Magyarországon, ahogyan az első ábra is mutatta, de a két hozzávetőleg azonos hosszúságú évtizedben 2001 és 2022 között érdekes területi eltérések mutatkoznak, ahogyan arról a 3. 4. és 5. ábra tanúskodik.

A 3. ábra azt mutatja meg, hogy 2012-ben a 2001-es termékenységi ráta értékéhez képest a magyar vármegyékben és a fővárosunkban milyen irányú változások voltak megfigyelhetőek. Érdekes módon ebben az évtizedben Budapest termékenységi rátája 6,5 %-os növekedést mutatott, miközben a keleti határmenti vármegyék, valamint Nógrád, Somogy, és Vas vármegyék is csökkentek.

Ebben az időszakban Veszprém, Komárom-Esztergom és Tolna nőtt a legdinamikusabban fővárosunk mellett. Ez teljesen más képet fest elénk, mint a 2-es ábra üzenete, valamint a következő évtized történései sem mutatnak ezzel párhuzamos képet, akkor sem ezt látjuk, amikor a két évtized egészét vizsgáljuk egyben.

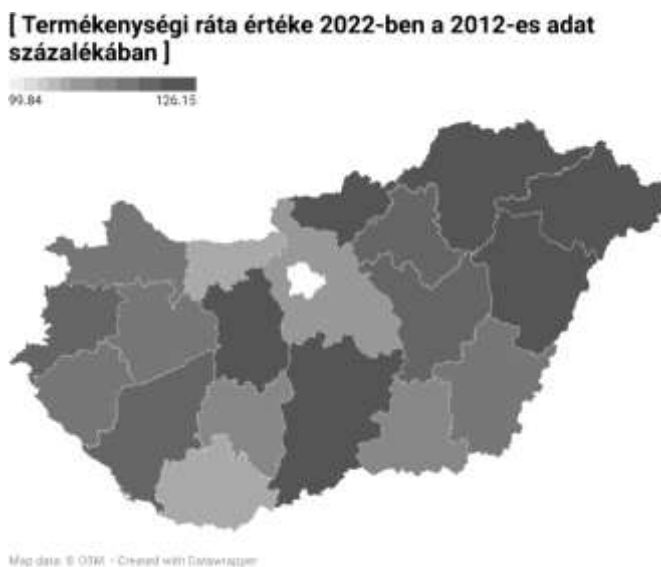

3. ábra A termékenységi ráta értéke 2012-ben a 2001-es adat százalékában a vármegyékben és Budapesten

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

A 4. ábra már azt mutatja meg, hogy a 2012 és 2022 közötti évtizedben milyen irányú változás volt kimutatható a vizsgált területi entitásokban. Ebben az időszakban már egyértelműen meg kellett mutatkozzon az esetleges hatása a

jelenlegi kormányzat erőteljesebb termékenységi ráta fókuszú népesedési politikájának.

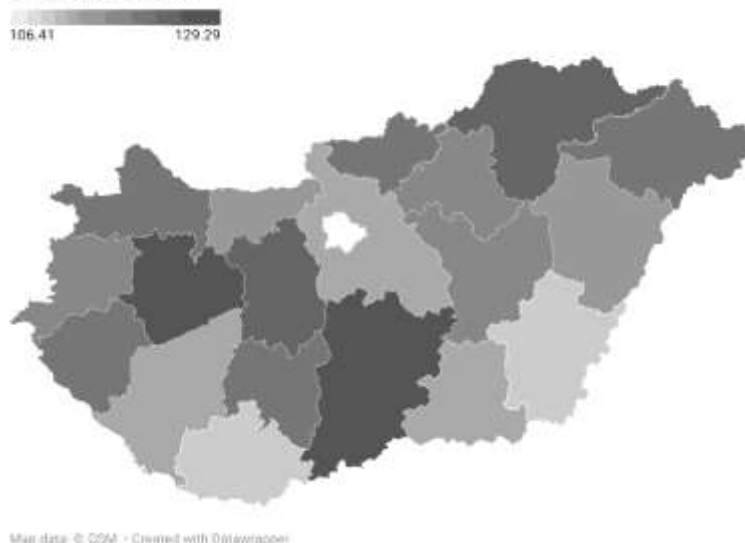

4. ábra. A termékenységi ráta értéke 2022-ben a 2012-es adat százalékában a vármegyékben és Budapesten

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

Jól látható, hogy egyedül Budapest értéke esett vissza minimálisan 2022-re a 2012-es értékhez képest. 10 százalék alatti ráta növekedést mindössze Baranya és Komárom-Esztergom vármegyékben lehetett találni. Az alábbi vármegyékben ugyanakkor 20%-os növekedés mutatkozott meg az utóbbi évtizedben a termékenységi rátát vizsgálva (növekvő értékrendben): Vas, Bács-Kiskun, Fejér, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar.

**[Termékenységi ráta értéke 2022-ben a 2001-es adat
százalékában]**

**5. ábra. A termékenységi ráta értéke 2022-ben a 2001-es adat
százalékában a vármegyékben és Budapesten**

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján

Az ötödik ábrán látható térképen Magyarország különböző vármegyéinek termékenységi rátája szemlélhető. Azt láthatjuk, hogy 2022-ben az egyes entitások értékei a 2001-es adatok százalékában milyen elmozdulást mutatnak. A térkép alapján a sötétebb kék árnyalatú vármegyékben nőtt leginkább a termékenységi ráta. Ezek közé tartoznak: Veszprém, Bács-Kiskun, Fejér, Borsod-Abaúj-Zemplén, Tolna, Győr-Moson-Sopron, Zala, Szabolcs-Szatmár-Bereg. Ezeken a területeken a termékenységi ráta 2022-ben jelentős, 20% feletti növekedést mutat a 2001-es adatokhoz képest, amit a sötétebb szín is jelez a térképen.

A térkép alapján a legvilágosabb zöld árnyalatú területeken nőtt a legkisebb mértékben a termékenységi ráta 2022-ben a 2001-es adatokhoz képest. Három területi entitás esetében nem éri el, vagy alig haladja meg a 10%-ot a termékenységi ráta növekedése:

- Budapest (106,41%),
- Békés (109,97%),
- Baranya (110,09%).

Összességében a 2001 és 2022 közötti évtizedben inkább pozitív folyamatok bontakoztak ki területi összevetésben, de országos szinten vizsgálva inkább csak arról van szó, hogy a termékenységi ráta csökkenő tendenciáját sikerült megállítani és – most úgy tűnik – egy stagnáló szintre juttatni.

A térkép alapján több kiegészítő és továbbgondolandó lehetőség is felmerül, amelyek segíthetnek a termékenységi ráták regionális változásainak mélyebb megértésében és az azokkal kapcsolatos döntéshozatalban, például: regionális eltérések a közszolgáltatásokban, az országon belüli migráció kérdései, egészségügyi és oktatási szolgáltatások hozzáférhetősége (nem biztos, hogy pozitív lenne a kapcsolat, sőt), környezeti és infrastrukturális adottságok, vallási vonatkozások, vallásos népesség aránya... Ezek és további szempontok segíthetnének megérteni a termékenységi ráták regionális különbségeinek okait, és támogathatnák a megfelelő területi családpolitikai intézkedések kidolgozását a későbbiekben.

KUTATÁSI KORLÁTOK

A kutatásnak természetesen vannak korlátjai. Nem a termékenységi ráta jelenti egy ország népesedési politikájának egyetlen indikátorát. A vélt gazdasági háttér mellett számos egyéb tényező is befolyással lehet a családalapítási döntésekre, ezek között országos szinten pontosan nehezen számszerűsíthető kulcstényező is lehet (történelmi okok, vallási-világnézeti összefüggések, nemek közötti egyenlőtlenségek/egyenlőségek, végzettségi adatok, tudatalatti tényezők...). Mindezek integrálása egy tanulmányba több szakterület szakembereit is igényelhetné volna szerzőként vagy túlzottan spekulatív irányba is fejlődhetett volna a tanulmány. Azt azonban le kell szögezni, hogy nemcsak gazdasági nézőpontból, hanem komplex szempontrendszer alkalmazva lehet pontosabb képet adni a vizsgált kérdéssel összefüggésben. Szintén korlátnak tekinthetjük, hogy a termékenységi ráta egy becslésen alapuló érték, amely akár minimális szinten torzító képet tárhat elénk.

A kutatás alapjául szolgáló globális adatbázis mintájának elemszámát is korlátozták bizonyos tényezők. A vizsgálatba bevont 166 országnál természetesen több országra elérhető adatok például a termékenységi ráta

vagy az egy főre eső GDP esetében. Mivel azonban egyéb, további indikátorok is beépültek az adatbázisba, ezért összességében szűkült a kutatásba bevonható országok köre, mivel hiányzó adatok is fellelhetőek lettek volna a táblázatban, ami megnehezítette volna az elemzést.

A kutatásban kifejezetten csak hivatalos adatszolgáltatók aggregált adatai szerepelnek. Mindemellett természetesen primer adatok is emelhetik az ilyen témájú kutatások színvonalát. Egy adott korcsoport gyermekvállalási terveit, a gyermekvállalással összefüggő akadályozó tényezőket is fel lehet mérni kérdőívekkel, interjúkkal. Jelen munkában nem ebben az irányban kívántam tájékozódni.

A tanulmány szerzőjének tudományos képzettsége is korlátot jelent. Közgazdászként, a regionális tudományok doktoraként alapvetően tudományterületemnek megfelelő módszertani eszközökkel és általános indikátorokkal tudtam élni. Ennek megfelelően általános makrogazdasági és társadalomtudományi háttérét igyekeztem a gyermekvállalási döntéseknek azonosítani. Egyéb tudományterületek egyéb módszerekkel, általános megállapításokkal tudnak egy ilyen tanulmányt gyarapítani, komplexebbé tenni. Közgazdasági szempontból globális szinten nehezen elérhető mutatók elemzésbe való beépítése szintén javíthatja a későbbiekben az ilyen irányú vizsgálódásokat. Ilyenek mutatók lehetnek például: egy szobára jutó lakosok, egészségügyi és képzési intézményekkel való ellátottság, lakhatási komfortot emelő szolgáltatások sűrűsége, átlagos telekméret, átlagos bérszínvonal, átlagos fogyasztási kiadások, átlagos megtakarítások.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A tanulmány végén általános következtetések és javaslatok egyaránt megfogalmazhatóak. Fontos következtetés, hogy a termékenységi ráta minden bizonnyal nem áll globális szinten a jóléti színvonallal pozitív statisztikai összefüggésben. Amennyiben csak magasabb jövedelmű, fejlettebbnek tekinthető országokra, régiókra terjesztjük ki az elemzést akkor ettől eltérő következtetésekre is juthatunk ahogyan arra Pintér 2019-ben publikált tanulmánya is utal. A világ egészére jellemző folyamat a termékenységi ráta folyamatos csökkenése az elmúlt évtizedekben. Mindez

arra enged következtetni, hogy a globális szinten vett népesség-növekedés évtizedeken belül meg fog állni.

Magyarország adatai arra utalnak, hogy 2013 után megállt a termékenységi ráta csökkenése azóta enyhe növekedés, valamint stagnálás figyelhető meg. Abban azonban jelentős eltérések mutatkoznak, hogy hazánk adott vármegyei, régiói egészen pontosan hogyan reagáltak a népesedéspolitikai beavatkozásokra. Vélelmezem, hogy az aktív kormányzati népesedési politika változásokat okozott a társadalomban, ennek lenyomataként jelentkeznek az eltérő százalékos változások, ahogyan a szerkesztett térképek erre rámutatnak.

Intő jelként láthatjuk azonban, hogy 2022 után már nem növekszik érdemben a termékenységi ráta. Emögött az inflációs válságot is sejthetjük, valamint a koronavírus járvány utólagos hatásaként is tekinthetünk rá. Azt azonban le kell szögezzük, hogy csak gazdasági oldalról biztosan nem lehet a népességcsökkenést megközelíteni, kezelni. Elemzések szerint a világon egyetlen ország sem található, ahol az aktív népesedéspolitika, amely gazdasági ösztönzőkkel próbálta volna serkenteni a termékenységi rátát szignifikáns eredményekkel járt volna. Egyéb tényezőket is sejthetünk a háttérben, amelyekre akár a népesedéspolitika is hatni tud. A szerző mindenképpen javasolja a politikai szereplőknek a további potenciális tényezők azonosítását, valamint a népesedéspolitikai beavatkozások megújítását. Úgy tűnik, hogy spontán módon sem várhatjuk a társadalom gyermekvállalással összefüggő értékrendjének helyreállítását a nyugati világban és hazánkban sem, éppen ezért szorgalmazni lehet az aktív kormányzati politika fenntartását.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban a termékenységi ráta gazdasági társadalmi háttérét vizsgáltam globális kitekintésben, valamint az elmúlt évek magyarországi tendenciáit is figyelembe vettem. A módszertani és szakirodalmi áttekintést követően 2 adatbázis segítségével tártam fel az alapvető kutatási kérdésekre adandó válaszokat.

Az egyik egy százhatvanhat országra kiterjedő globális adatbázis volt. A vizsgált országokat 5 csoportba osztottam, ezen csoportok közötti különbségek segítségével világítottam rá a termékenységi ráta és néhány társadalmi gazdasági indikátor közötti kapcsolatra. Fontos megállapítás a globális mintával kapcsolatban, hogy a termékenységi ráta értéke csökken, amennyiben egyre magasabb gazdasági fejlettségű országcsoportot vizsgálunk.

A magyarországi folyamatokra is fókuszáltam a termékenységi ráta alakulását illetően. Ismert tény, hogy az elmúlt években némi növekedés mutatkozott a termékenységi ráta értékében hazánkban. Vármegyei és Budapestre vonatkoztatott adatok segítségével világítottam rá, hogy területi bontásban milyen tendenciák érvényesültek az utóbbi két évtizedben. Egyértelműen megállapítható, hogy heterogén mintázat alakult ki az országban a termékenységi ráta változásait illetően, azaz nem egységesen reagáltak a különböző területi entitások lakói a megváltozott eszközökre. A leginkább figyelemre méltó az, hogy Budapest a vármegyéktől szinte teljesen független entitásként reagált a folyamatokra.

A tanulmány eredményei alapján néhány fontos következtetést is megfogalmaztam. Fontosnak tartom, hogy a népesedés politika alakítói is vonjanak le következtetéseket a tendenciákból. Nem elegendő a gyermekvállalás anyagi hátterére, valamint a civilizációs intézményrendszerekre koncentrálni, egyéb tényezők figyelembevétele is meghatározó lehet. Hosszabb távon az is elképzelhető, hogy a nyugati civilizációs folyamatoktól való erőteljesebb távolságtartás hozhatja el a fenntarthatóbb népesedési pályát is – egyéb remélt előnyök mellett.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

1. Balbo, N., Billari, F., & Mills, M. (2013). Fertility in advanced societies: *A review of research. European Journal of Population*, 29(1) 1-38. <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9277-y>
2. Becker, G. (1960). An economic analysis of fertility. In: AJ Coale, H Gille, GZ Johnson, and CV Kiser, (eds.). *Demographic and Economic*

- Change in Developed Countries*. Princeton: Princeton University Press, 209-40.
3. Berde, É., Kovács, E. (2016). A svéd és a magyar termékenységi arányszám összehasonlítása. *Közgazdasági Szemle*, 63(12), 1348–1374. <https://doi.org/10.18414/ksz.2016.12.1348>
 4. Drabancz, Á. (2020). A globális népességnövekedés mozgatórugói és a várható jövőbeli folyamatok. *Európai Tükör*, 23(4), 7-23. <https://doi.org/10.32559/et.2020.4.2>
 5. Drabancz, Á., Berde, É. (2022). Fenntartható-e a jelenlegi magyarországi népességszám a megváltozott gyermekvállalási preferenciák mellett? *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok - Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat*, (2), 34-58. <https://doi.org/10.33565/MKSV.2022.02.02>
 6. Farkas, T. (2017). Lengyelország, Csehország és Szlovákia családtámogatási rendszereinek összehasonlítása. *Demográfia*, 60(4), 333–376. <http://doi.org/10.21543/Dem.60.4.3>
 7. Jalovaara, M., Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, L., Fallesen, P., & Lappegard, T. (2019). Education, Gender, and Cohort Fertility in Nordic Countries. *European Journal of Population*, 35(3), 563–586. <http://doi.org/10.1007/s10680-018-9492-2>
 8. Kapitány, B. (2018). Bimodális (kétcsúcú) termékenységi görbe Magyarországon – leíró eredmények és lehetséges okok. *Demográfia*, 61(2–3), 121–146. <http://doi.org/10.21543/Dem.61.2-3.1>
 9. Khattak, S. W. (2019). Fertility Determinants and Economic Uncertainty. *FWU Journal of Social Sciences*, 13(3), 46-56.
 10. Leocádio, V. A. (2021). Childlessness: A review of the theoretical frameworks and a proposition of general pathways. *International Journal of Population Studies*, 7(2), 1-13. <https://doi.org/10.36922/ijps.v7i2.352>
 11. Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-225. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>

12. Mueller, John D. (2010): *Redeeming Economics. Rediscovering the Missing Element*. ISI Books.
13. Murata, K. (2018). Non-regular Employment of Women, Fertility Rate, and Economic Growth. *Economics World*, 6(3), 217-227. <https://doi.org/10.17265/2328-7144/2018.03.006>
14. Murkowski, R. (2021). Selected socioeconomic factors co-occurring with high fertility rate in the OECD countries. *Operations Research and Decisions*, 31(3), 89-108. <https://doi.org/10.37190/ord210305>
15. Pátkainé Bende, A. (2022). A visegrádi országok válasza a demográfiai kihívásokra – fókuszban a családpolitika. *Polgári Szemle*, 18(1-3), 235-249. <https://doi.org/10.24307/psz.2022.1117>
16. Pintér, T. (2019). A természetes termékenységi ráta gazdasági meghatározói, különös tekintettel az európai uniós és magyar viszonyokra. *Polgári Szemle*, 15(1-3), 306-323. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.0920>
17. Spéder, Zs. (2021). Termékenységi mintaváltás – a családalapítás átalakulásának demográfiai nyomvonalai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 31(2), 4-29. <https://doi.org/10.51624/SZOCSZEMLE.2021.2.1>
18. Sukneva S.A., Barashkova A.S., & Postnikova K.Y. (2020). Birth rate, number of children and family income: trends and relationships. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 13(2), 201-213. <https://doi.org/10.15838/esc.2020.2.68.13>
19. Szalma, I., Takács, J. (2012). A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55(1), 44–68.
20. Szalma, I., Takács, J. (2022). Hogyan hatott a Covid19-pandémia a reprodukciós döntésekre Magyarországon? *Szociológiai Szemle*, 32(3), 84-112. <https://doi.org/10.51624/SZOCSZEMLE.2022.3.4>
21. Tatay, T., Sági, J., & Lentner, Cs. (2019). A családi otthonteremtési kedvezmény költségvetési terheinek előreszámítása, 2020–2040. *Statisztikai Szemle*, 97(2), 192–212. https://doi.org/10.20311/stat2019_1.hu192

22. Yang, H. (2000). Education, Married Women's Participation Rate, Fertility and Economic Growth. *Journal of Economic Development*, 25(2), 101-118.
23. Zeman, K., Beaujouan, É., Brzozowska, Z., & Sobotka, T. (2018). Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research*, 38(25), 651-690. <http://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.25>
24. KSH: <https://www.ksh.hu/ffi/1-2.html> (letöltés dátuma: 2024.09.15.)
25. Világbank/Worldbank: <https://data.worldbank.org/> (letöltés dátuma: 2024.09.15)

A TUDÁS ÉS A VÁLLALKOZÓI LEHETŐSÉGEK ÖSSZEFÜGGÉSEI SZISZTEMATIKUS IRODALMI ÁTTEKINTÉS ALAPJÁN

Szórát Dávid Csaba – Kelemen-Erdős Anikó

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4 7](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_7)

ABSZTRAKT

A tudásintenzív iparágak és az innovációvezérelt gazdaságok szerepe egyre jelentősebb a gazdaságok fenntartható fejlődésében. Az innováció alapja az információ, illetve az annak megértésén alapuló képességekkel kiaknázható tudás, mely a vállalkozói lehetőségek kihasználásával a nemzetgazdaságok hajtóerejét képezi. Az információ, a tudás és a vállalkozói lehetőség interdependenciája, valamint a piaci feltételrendszer meghatározhatja az értékteremtő folyamatokat, az innováció, illetve a vállalkozás sikerét, versenyképességét. A tanulmány célja az információ és a tudás szerepének konceptualizálása a vállalkozói lehetőségekkel összefüggésben. A kutatás szisztematikus szakirodalmi elemzés alapján vizsgálja a „vállalkozói lehetőség” és „tudás” témakörökben a 2018 és 2023 közötti időszakban a kritériumrendszer alapján szűrt Scopus adatbázisban megjelent folyóiratcikkeket. A kutatás rámutat, hogy a tudásintegráció szerepe a vállalkozói lehetőségekben hozzájárulhat az innovációhoz vezető folyamatok mélyebb megértéséhez, illetve ezen keresztül a gazdasági fejlődéshez.

ABSTRACT

The role of knowledge-intensive industries and innovation-driven economies is becoming increasingly important for the sustainable development of economies. The basis of innovation is information and knowledge, which can be exploited through capabilities based on its understanding, and which is the driving force of national economies by exploiting entrepreneurial opportunities. The interdependence of information, knowledge, and entrepreneurial opportunities, as well as market conditions, can determine the value creation processes and the success and competitiveness of innovation and entrepreneurship. The aim of this paper is to conceptualise the role of information and knowledge in the context of entrepreneurial opportunities. The research uses a systematic literature analysis to examine

journal articles published in the Scopus database on the topics of "entrepreneurial opportunity" and "knowledge" between 2018 and 2023, filtered according to a set of criteria. The research shows that the role of knowledge integration in entrepreneurial opportunities can contribute to a deeper understanding of the processes leading to innovation and, through this, to economic development.

BEVEZETÉS

A vállalkozások szerepe a gazdaságban meghatározó, jelentős a hozzájárulásuk a gazdaság teljesítményéhez. Nem véletlen tehát, hogy az akadémiai kutatásokban is egyre több témát adnak a különböző, a vállalkozások és azok működésükhöz kapcsolódó jelenségek (George et al. 2021; Sahut et al. 2021) A vállalkozói tevékenység, a gazdasági fejlődés dinamikáját kihasználva, a jövőbeni termékek és szolgáltatások által kínált lehetőségekre, valamint ezek lehetséges hatásaira összpontosít (Venkataraman 1997). Fontos megjegyezni azonban, hogy a vállalkozói tevékenység nem megfeleltethető az új szervezetek létrehozásának. Bár a vállalkozói tevékenység magában foglalhatja a vállalat alapítást, az előfordulhat, hogy már meglévő vállalatok keretein belül, vagy piaci mechanizmusok által valósul meg (Casson 1982). Azonban mindkét lehetséges esetben kulcsszerepet kap a vállalkozói lehetőség és annak különböző életszakaszai.

Az évezred elején a vállalkozásokkal foglalkozó kutatások fókuszpontja a vállalkozók azonosítása és a vállalkozói lehetőségek felismerése felé mozdult el (Eckhardt – Shane 2003). A lehetőségek tekintetében sokszor központi szerepet játszik egy technológiai vagy társadalmi változás, amely új piacok, szervezeti struktúrák, folyamatok és termékek katalizátoraként szolgál. Mielőtt azonban az ilyen jellegű előre lépések vállalkozói tevékenység révén kihasználhatóvá válnának, először a lehetőségeket kell azonosítani és megragadni, majd kihasználni (Shane 2000). Ezeknek a lépéseknek a sorrendje nem felcserélhető, azok a vállalkozói tevékenység folyamataként értelmezendők. A karakterisztikát tekintve a művelet valószínűleg nem egyenes irányú és adott esetben az outputok inputtá alakulhatnak és a

folyamat egy korábbi pontjába térhet vissza (*Eckhardt – Shane 2003*). A katalizátor szerep válság szituáció esetén is érvényesül, a vállalkozások egyrészt alkalmazkodnak a változó környezethez, másrészt pedig a kihívásokra válaszul új megoldásokat keresnek és alakítják stratégiáikat, innoválnak (*Baranyi et al. 2023*).

A tudás létrehozása, terjesztése, elsajátítása és hatása az innovációs teljesítmény fő mozgatórugójaként azonosítható, és a tudás létrehozása a legfontosabb hajtóerő minden piacgazdaságban (*Robertson et al. 2023*). Napjaink gyorsan fejlődő globális gazdaságában az információ és a tudás szerepe a vállalkozói tevékenységben és a lehetőségekben egyre fontosabbá válik. Mivel az üzleti élet egyre inkább a tudásintenzív iparágak és az innovációvezérelt gazdaságok irányába tolódik el, a vállalkozók információ- és tudásszerzési, -feldolgozási és -hasznosítási módjának megértése a kutatás kulcsfontosságú területévé vált. A kutatások azt mutatják, hogy a tudásintenzív iparágak egyre inkább a feltörekvő tudásalapú gazdaságok növekedésének középpontjában állnak (*Caloghirou et al. 2014; Barkhordari et al. 2019*). Az információ, a tudás és a vállalkozói cselekvés közötti kölcsönhatás nemcsak a vállalkozók számára elérhető lehetőségeket alakítja ki, hanem befolyásolja azt is, hogy képesek-e a kihívásokban eligazodni, megalapozott döntéseket hozni, és végül sikeresek-e a dinamikus és versenyképes piacokon. A tudás és a vállalkozói lehetőségek kapcsolatának feltárása a vállalkozói kutatásban fontos betekintést nyújt a sikeres vállalkozói tevékenység mögött meghúzódó mechanizmusokba. A tudás szerepének vizsgálata segíthet megérteni, hogy a vállalkozók hogyan férnek hozzá az információkhoz, milyen tudást használnak fel, hogyan értelmezik és használják fel azokat lehetőségekként.

Ennek a tanulmánynak a célja az információ és a tudás szerepének elemzése a vállalkozói lehetőségekkel összefüggésben. További célkitűzés, hogy a publikáció átfogó képet adjon a jelenlegi tudományos helyzetről, és további kutatási irányokat mutasson a területen. A tudományos nézőpontok és empirikus tanulmányok sokféleségéből származó meglátások szintetizálásával a kutatás célja, hogy elmélyítse annak megértését, hogy a tudás hogyan befolyásolja a vállalkozói lehetőségeket. E cél elérése érdekében

szisztematikus szakirodalmi áttekintés keretében az utóbbi hat évben, 2018 és 2023 között megjelent tudományos folyóiratokban megjelent publikációkra összpontosít. A kutatási eredmények konceptualizálás révén hozzájárulhatnak a vállalkozói tevékenységgel kapcsolatos, egyre növekvő számú szakirodalmakhoz oly módon, hogy a tanulmány megvizsgálja a terület legújabb kutatásait, illetve a kapcsolódó elméleti keretrendszerét.

A tanulmány rövid szakirodalmi felvezetést követően, a kutatás módszertanát, a szisztematikus szakirodalmi elemzést mutatja be, majd az analízis eredményeként a tudás szerepét elemzi a vállalkozói lehetőségekben.

SZAKIRODALMI ELEMZÉS

A vállalkozói lehetőségekkel foglalkozó elméletek

A vállalkozói lehetőség kérdése a vállalkozói tevékenység számos elméletében megjelenik. Knight már 1921-ben sem tekintette evidensnek, hogy egy vállalat a jövőben milyen termékeket állít elő, és azt állította, hogy ez a vállalkozó feladata. Knight (1921) hangsúlyozta először a vállalkozói tevékenységgel járó bizonytalanságot és azt, hogy a vállalkozó viseli a bizonytalanság következményeit és kockázatait. Úgy vélte, hogy a vállalkozói tevékenység magában foglalja a vállalkozói ítélőképesség (entrepreneurial judgement) kialakítását (Knight 1921). Bár Knight ezt ebben a formában nem fogalmazta meg, egyértelmű, hogy a vállalkozónak nem másról kell ítéletet alkotnia, mint a vállalkozási lehetőségről.

A vállalkozói elméletekkel kapcsolatos egyik legjelentősebb divergencia a schumpeteri és a kirzneri vállalkozó között található. Ezen nézetek eltérő perspektívákat kínálnak a piacon belüli vállalkozói lehetőségről. A schumpeteri vállalkozói elméletben a lehetőségeket úgy tekintik, mint amelyek az innováció és a kreatív rombolás (creative destruction) folyamatából erednek (Hospers 2005). Ebben a keretrendszerben a vállalkozók oly módon azonosítják a lehetőségeket, hogy felismerik a kielégítetlen szükségleteket vagy a piaci hatékonysági hiányosságokat, és olyan újszerű megoldásokat vezetnek be, amelyek megzavarják a meglévő piacokat (Schumpeter 2010). A hangsúly az új piacok létrehozásán vagy a meglévők jelentős megváltoztatásán van a technológiai fejlődés és a

vállalkozói kockázatvállalás révén (*Schumpeter 2010*). Ezzel szemben a kirzneri vállalkozói szemlélet a piaci tökéletlenségekből, illetve egyensúlyhiányból eredő lehetőségeket tekinti (*Kirzner 1999*). Ebben a szemléletben a vállalkozók a piaci árak és a háttérben meghúzódó gazdasági realitások közötti eltéréseket használják ki, kihasználva a piaci réseket vagy azokat a területeket, ahol az erőforrások alulértékelték vagy nem megfelelően vannak elosztva (*Kirzner 1999*). Itt a hangsúly inkább a meglévő piaci hatékonysági hiányosságok kihasználásán van, mintsem a radikális innovációk bevezetésén. Lényegében, míg a schumpeteri vállalkozói szemlélet az innováció és a diszruptív változások révén történő lehetőségteremtést, addig a kirzneri vállalkozói szemlélet a meglévő piaci kereteken belüli lehetőségek felfedezését és kiaknázását hangsúlyozza, amelyet a piaci hatékonysági hiányosságokra való vállalkozói éberség vezérel (*Kirzner 1999*). A lehetőségek már a felfedezésük előtt léteznek, és a lehetőségeket a kihasználásuk előtt fedezik fel. Az ellenkező irány nem lehetséges, mert a lehetőségeket nem lehet kihasználni, mielőtt léteznének (*Eckhardt – Shane 2003*). A vállalkozói lehetőségek az innováció és a gazdasági fejlődés éltető elemei, ahogyan Casson (1982) és Shane és Venkataraman (2000) definiálják alapvető munkáikban, ezek a lehetőségek utat kínálnak új áruk, szolgáltatások, piacok és szervezeti módszerek bevezetéséhez, amelyek nyereséget hoznak. Ezek a lehetőségek különböző formákban jelennek meg, amelyek mindegyike sajátos jellemzőkkel bír. Egyes lehetőségek jelentős tőkebefektetést igényelnek, mint például az infrastruktúra-fejlesztés vagy a csúcstechnológiai iparágak vállalkozásai. Mások a meglévő erőforrások és hálózatok kihasználásával, minimális kezdeti költséggel értéket teremthetnek. Alvarez és Barney (2007) megvilágította a vállalkozási lehetőségeket körülvevő döntéshozatali kontextust, különösen a kockázati elemet emelve ki, hasonlóan Knighthoz (1921). Egy lehetőség kockázatának mértékét az tudja megmutatni, ha a vállalkozó valószínűséget tud rendelni a lehetséges kimenetekhez. A bizonytalanság nagy része azonban nem magának a lehetőségnek az eredendő természetéből, hanem inkább a vállalkozó rendelkezésére álló objektív információk vagy tudás hiányából következik. A vállalkozói lehetőségek léte ugyanis az erőforrások értékével

kapcsolatos véleménykülönbségek jelenlétén múlik. Ha egy adott pillanatban mindenki egyetért az erőforrások értékével, akkor az arbitrázs és az értékteremtés lehetőségei csökkennek (Casson 1982). A vállalkozó olyan környezetben tud leginkább érvényesülni, amelyet bizonytalanságok jellemeznek. Lényegében a vállalkozási lehetőségek dinamikus jelenségek, amelyeket a bizonytalanság, az erőforrások heterogenitása és a vállalkozói cselekvés kölcsönhatása alakít ki.

A vállalkozói lehetőség felfedezés egy lehetőség meglétének határozott deklarációját jelenti (Eckhardt – Shane, 2003). A vállalkozók új döntéshozatali megközelítéseket integrálnak az árrendszerbe vagy piacba, amikor olyan felfogásokat és meggyőződéseket alkotnak meg, amelyek alapján az erőforrásokat hatékonyabban lehet elosztani, mint ahogyan azt az aktuális vagy a jövőbeni árak nyújtotta információk alapján tennék. Egy lehetőséggel kapcsolatos jövedelmezőségi feltételezés elbírálása jóval többet jelent, mint egyszerűen az eszköz-cél keretek közötti optimalizálás, mivel ez azt igényli, hogy előre jelezzék azokat az árakat, amelyeken a jelenleg még nem létező áruk és szolgáltatások eladhatók lesznek (Arrow, 1974; Venkataraman, 1997). Az, hogy valóban felfedeznek-e egy ilyen lehetőséget, az első észlelés pillanatában nem ismert, mivel ez magában foglalja az olyan tényezők előrejelzését, mint például a jövőbeli fogyasztói magatartás karakterisztikáját. Ezeknek a tényezőknek a pontos előrejelzése lehetetlen, mivel ez olyan információkat igényelne, amelyek még nem léteznek az egyéni felfedezés pillanatában (Eckhardt – Shane 2003). Ezért akár önállóan, akár vállalaton belül az entitások nem rendelkeznek elegendő információval ahhoz, hogy megállapítsák, történt-e felfedezés. Az egyetlen biztos és hiteles megerősítést egy lehetőséggel kapcsolatban csak a piac képes adni (Harper 2002). Ugyanakkor az előbbi megállapításokból következik, hogy minél több tudással és információval rendelkezik a vállalkozó, annál biztosabban tudja becsülni a lehetőség kimeneteléhez kapcsolódó valószínűségeket. Ez természetesen soha nem érheti el a 100%-os valószínűséget, mert az azt jelentené, hogy a vállalkozó ismeri a jövőbeni eseményeket.

Az információ és tudás szerepe más tekintetben is megjelenik a vállalkozói lehetőségekkel kapcsolatban, ugyanis nem csak a felfedezésben van

kulcsszerepe, de a lehetőségek forrásának megállapításában is. A vállalkozói lehetőségek forrásának megértéséhez érdemes visszatérni a már korábban említett schumpeteri és kirzneri vállalkozó különbségeihez, amely a felfedezés-teremtés vitában manifesztálódik (Ramoglou – Gartner 2023). A „felfedezés” perspektívája a kívánatos jövőképek megvalósításához szükséges környezeti feltételeket hangsúlyozza, míg a "teremtés" perspektívája az egyéniség és a szubjektivitás szerepére összpontosít a lehetőségek kialakulásában (Ramoglou – Gartner 2023). Mindkét nézőpontban viszont kritikus szerepet tölt be az információ és a tudás. Ameddig a schumpeteri gondolkodásban a technológia, a szabályozás és más tényező változásai új felismerésekkel szolgálnak arra vonatkozóan, hogyan lehet az erőforrásokat értékesebb konfigurációkba rendezni. Ez az újonnan szerzett információ megváltoztatja az erőforrások egyensúlyi árát, lehetővé téve ezáltal az ezen információkhoz időben hozzáférő gazdasági szereplők számára, hogy az egyensúlyi ár alatti áron szerezzenek be erőforrásokat (Schumpeter, 2010). Ezt az információt később felhasználhatják arra, hogy az erőforrásokat értékesebb formába alakítsák át, majd a vállalkozói érzék által vezérelt haszonnal értékesítsék (Schumpeter, 1934; Venkataraman 1997). Ezzel szemben Kirzner (1997) azt állítja, hogy a lehetőségek még ilyen új információk hiányában is fennmaradnak. Szerinte az egyének a rendelkezésükre álló információk alapján alakítják ki meggyőződésüket. Schumpeter tehát az új információk exogén sokkjából származó lehetőségeket, míg Kirzner a piaci szereplők közötti meglévő információk aszimmetriájából adódó lehetőségeket hangsúlyozza. Két különböző perspektíva, de kulcstényezőként mindkettőben az információ és ahhoz kapcsolódó tudás jelenik meg.

Az információk egyenlőtlenül oszlanak meg a gazdasági szereplők között (Hayek 2013), mivel az árak korlátozottan képesek információt közvetíteni (Akerlof 1970). Következésképpen az egyéneknek csak egy bizonyos szegmense rendelkezik információval a piaci folyamatok hibáiról vagy az egyensúlyi feltételek külső zavarairól egy adott időpontban, azaz akár Schumpeter logikájával, akár Kirzner logikájával közelítünk a lehetőségek forrásához, mindkét esetben meghatározó komponens az információ és

annak aszimmetrikus jelenléte. A változásokra vonatkozó információkból eredő lehetőségek azonosítása egyben az információ jelentőségének értelmezését is jelenti (*Baron 2002*). A tényező, amely magyarázatot ad arra, hogy bizonyos körülmények között egyes egyének miért képesek meglátni egy lehetőséget, míg mások ugyanabban a szituációban nem, ez a két egyén közötti tudásbeli eltérés. Shane (2000) empirikus bizonyítékokat mutat be, amelyek alátámasztják ezt az elképzelést. Vizsgálja, hogy egyetlen MIT (Massachusetts Institute of Technology) találmányra reagálva nyolc egyén azonosított különböző lehetőségeket, amelyeket befolyásoltak a korábbi ismereteik és tapasztalataik, ugyanakkor egyikük sem ismerte fel a többi alany által azonosított lehetőségeket (*Shane 2000*).

MÓDSZERTAN

Szisztematikus irodalom elemzés

A vállalkozói lehetőségek és a tudás kapcsolatának vizsgálatához, valamint a legfrissebb ezekhez kapcsolódó trendek vizsgálatához szisztematikus irodalmi áttekintést készítettünk. A szisztematikus irodalmi áttekintés nagyszámú tanulmányt elemez kutatási kérdések alapján, majd a gondosan kiválasztott, egymással összefüggő, magas színvonalú tanulmányok azonosításával és szintetizálásával (*Nundy et al. 2021*). Célja az ismeretek hiányosságainak és a kutatási igényeknek az azonosítása egy adott területen (*García-Peñalvo 2022*). Lehetővé teszi a kritikai értékelést és a kutatások szintézisét, biztosítva az explicit és reprodukálható módszerek alkalmazását több, egymással összefüggő tanulmány szisztematikus kereséséhez, kritikai értékeléséhez és eredményeinek összegzéséhez (*Olsson et al. 2022*). A szisztematikus irodalmi áttekintés elvégzéséhez strukturált megközelítést szükséges követni, amely számos kulcsfontosságú lépést tartalmaz. Így válik transzparensé és megismételhetővé az irodalom-kutatás. Jelen tanulmány is ezek mentén készült el. Az első lépés a vizsgálatot irányító kutatási kérdések megfogalmazása. Ez a kezdeti szakasz kulcsfontosságú, mivel meghatározza az egész felülvizsgálati folyamat irányát, biztosítva, hogy az fókuszált és céltudatos maradjon (*Khan et al. 2022*). Ezután átfogó keresési stratégia és protokoll kerül kidolgozásra, amely magában foglalja egy szisztematikus

módszer megtervezését. Ez a bírálati protokoll prospektív rögzítését is tartalmazza, ami segít fenntartani az átláthatóságot (Ahn – Kang 2018). Miután a keresési stratégia elkészült, a szűrés és az adatok kinyerése történik. Ez a lépés magában foglalja a keresési folyamat során azonosított minden egyes tanulmány szisztematikus értékelését, hogy meghatározásra kerüljön annak relevanciája a kutatási kérdések szempontjából. Az adatkivonatolás a kiválasztott tanulmányokból a vonatkozó információk összegyűjtését és a fő jellemzők dokumentálását jelenti az elemzés megkönnyítése érdekében (Olsson et al. 2022). A kritikai értékelés és elemzés a vizsgálati folyamat másik szerves szakaszát képezi. Itt a kutatók kritikusan értékelik az egyes bevont tanulmányok módszertani minőségét, felmérve a lehetséges torzításokat és figyelembe véve olyan tényezőket, mint az elfogultság és a heterogenitás kockázata. Végül az eredmények és a konklúzió megfogalmazása történik, összefoglalva a megállapításokat. Ez a strukturált megközelítés biztosítja az átláthatóságot és a megbízhatóságot az adott témában meglévő tudás szintézisében.

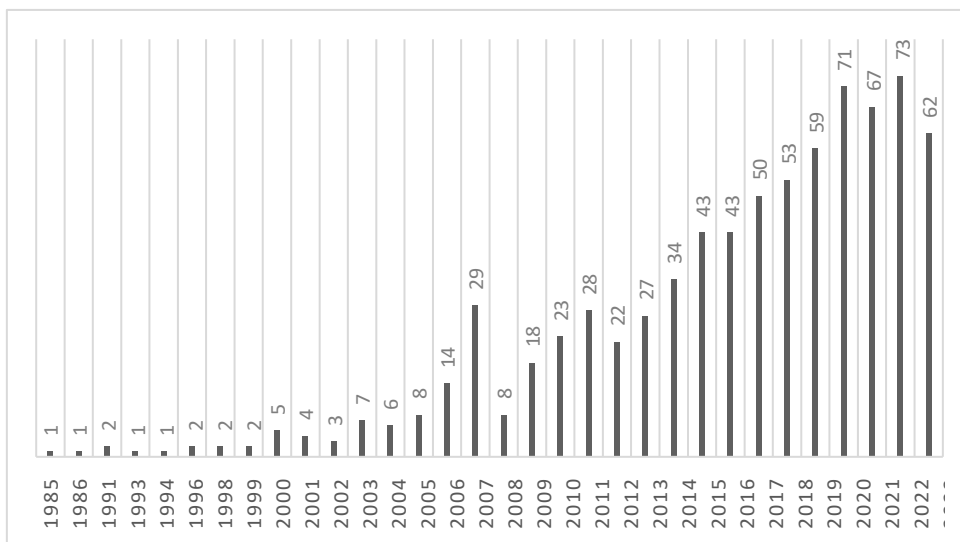
A szakirodalmi elemzés alapján ez a kutatás az alábbi kutatási kérdésekre irányul: (K1) Milyen jellegű kapcsolat figyelhető meg a tudás és a vállalkozói lehetőségek között?; (K2) Hogyan használják fel a tudást a vállalkozók a lehetőségek azonosításakor?; (K3) Mely területeket vizsgálják a legfrissebb kutatások a tudás és a vállalkozói lehetőségek kapcsolatáról?

Keresési stratégia

Kutatásunkat a Scopus adatbázist alapul véve valósítottuk meg. Ez egy kiváló minőségű, megbízható és jól strukturált adatforrást jelentett, sokrétű keresési és szűrési lehetőségekkel. Az „entrepreneurial opportunity” (vállalkozói lehetőség) kulcsszó alapján 2024. január 13-án végeztük el az adatbázis lekeresését. A keresés a folyóiratcikkek címében és absztraktjában történt. A szűrők beállításakor kizárólag az angol nyelven megjelent befejezett státuszú publikációkat kértük le. Ennek eredményeként 769 találatot kaptunk, azonban itt még nem történt szűrés az időszak tekintetében. Következő lépésként 2018 és 2023 között publikált folyóiratcikkeket választottuk ki. A kiválasztott intervallum az elmúlt hat évet öleli fel,

biztosítva ezzel, hogy a legfrissebb kutatási eredmények kerüljenek elemzésre. Emellett az eredmények relevanciájának növelése érdekében a keresés területét a Business, Management and Accounting kategóriára szűkítettük. A kiválasztott paraméterekkel összesen 354 találatot kaptunk. Ez az eredmény jelzi, hogy az utóbbi években jelentős figyelem irányult a vállalalkozói lehetőségekkel kapcsolatos kutatásokra.

A kutatások az utóbbi időben a vállalkozó egyének és az értékes lehetőségek közötti kapcsolat megértése felé mozdultak el (Venkataraman 1997). Ezt az új fókusz az az igény váltotta ki, hogy a kutatók megmagyarázzák a vállalalkozói lehetőséghez kapcsolódó folyamatokat és a benne lezajló jelenségeket, mint a létezést, felfedezést és kihasználást. Ez az elmozdulás körülbelül az 1990-es évek végétől datálható, amit a témával foglalkozó tudományos dolgozatok számának növekedése is bizonyít (1. ábra).

1. ábra. A vállalalkozói lehetőség témakörében a Scopus publikációk gyakorisága a megjelenés éve szerint

Forrás: Scopus adatbázis, saját szerkesztés, n=769

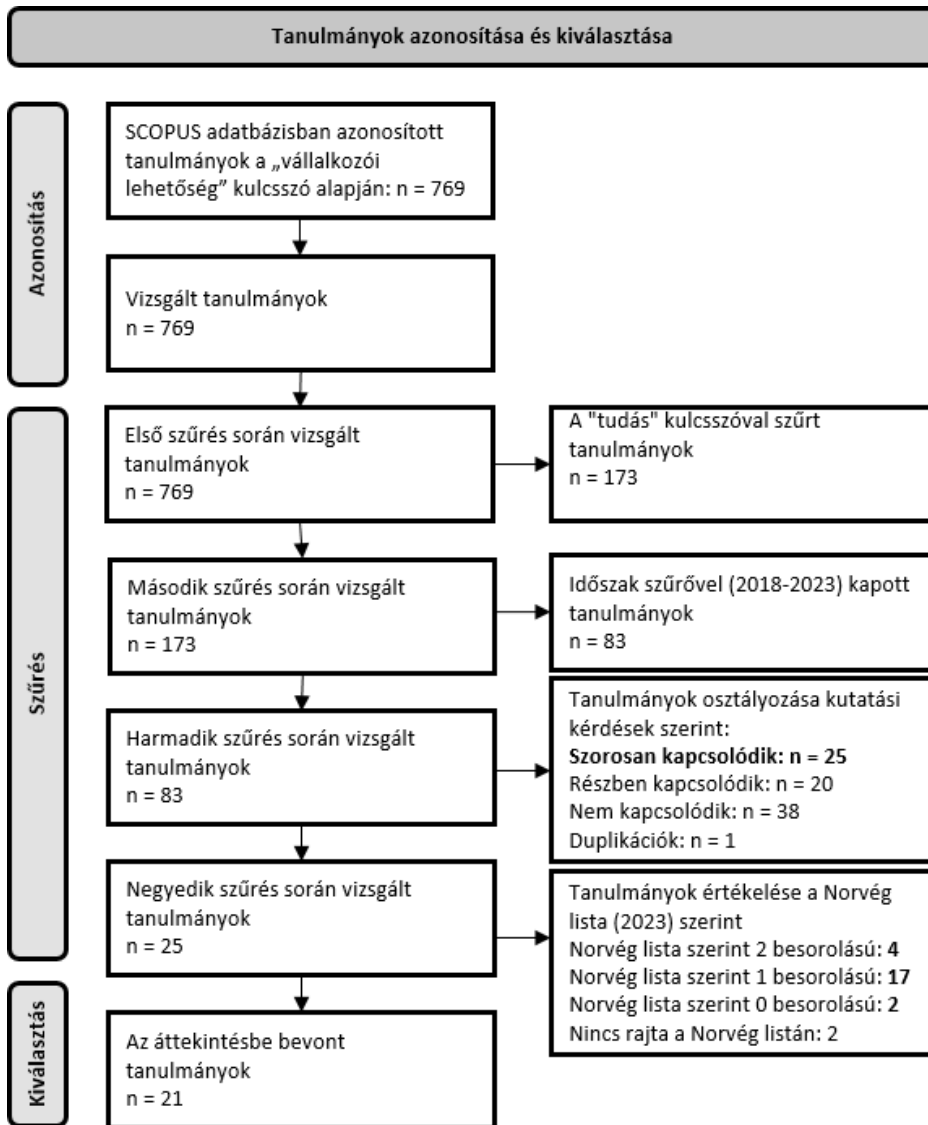
A kutatás fő kérdéséhez közelebb kerülés érdekében második kulcsszóként a „knowledge” (tudás) kifejezést használtuk. A két kulcsszó közötti kapcsolatot az AND operátorral állítottuk be, ami azt jelenti, hogy mindkét kifejezésnek szerepelnie kell a találatokban. A további szűrési kritériumok változatlanok maradtak. Ennek eredményeként a találatok száma 83-ra csökkent.

A kiválasztás kritériumai és annak folyamata

A PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) irányelvei szerint bemutatjuk a kutatásban szereplő cikkek kiválasztásának folyamatát (2. ábra). A PRISMA egy dokumentációs keretrendszer, amelyet a szisztematikus irodalmi áttekintések és metaanalízisek áttekinthetőségének és következetességének előmozdítására terveztek (Page – Moher 2017). A PRISMA alkalmazása hozzájárul a szisztematikus irodalmi áttekintések és metaanalízisek tudományos rigort és reprodukálhatóságát növelő folyamatokhoz, ezáltal erősítve az eredmények megbízhatóságát és hitelességét (Page et al. 2021). Amint említettük kezdetben 723 publikáció jelent meg a Scopus adatbázisban a „vállalkozási lehetőség” kulcsszóra. A szűrők beállítása és a „tudás” kifejezés bevonása után a találatok száma 83-ra csökkent. A kutatási kérdéseket, illetve a téma relevanciáját figyelembe véve az absztraktokat tovább szűrtük, aminek eredményeképpen további 38 tanulmányt zártunk ki. Az absztraktok alapján 44 cikket tekintettünk alkalmasnak (45 cikket mínusz egy duplumot), és ezek elolvasása után ismét alkalmaztuk a kiválasztási kritériumokat, ami további 20 részben kapcsolódó cikk kizárását eredményezte. Ezt követően a Norvég listát figyelembe véve (Kanalregister 2024), a nem listázott folyóiratokban, illetve a lista szerint kifogásolható gyakorlatot folytató nulla besorolású lapokban megjelent cikkeket kiszűrtük. Így a szisztematikus irodalomkutatás eredményeként összesen 21 folyóiratcikket vontunk be az elemzésbe.

A folyóiratcikkek kiválasztásának kritériumait az alábbiakban ismertetjük. A kutatás szempontjából relevánsnak ítélt folyóiratcikkeknek szorosan vagy részben kapcsolódniuk kellett a kutatási célhoz, illetve a kutatási kérdésekhez. A szorosan kapcsolódó cikkek kifejezetten a vállalkozói tevékenység és a tudás közötti kapcsolatra összpontosítanak. A részben kapcsolódó tanulmányok a tudás és a vállalkozási lehetőségek közötti kapcsolatot mutatják be. A nem kapcsolódó tanulmányok köre több csoportba sorolható: egyes publikációk inkább az induló vállalkozások sikertényezőire, mint magukra a vállalkozási lehetőségekre összpontosítanak. Emellett egyes cikkek csak a vállalkozási lehetőséget említik, és a „tudás”

kifejezést általános értelemben használják az absztraktban, például egy folyóiratcikkben, amely egy adott tudományágban a tudást bővíti.

2. ábra. PRISMA folyamatábra a tanulmányok kiválasztásához

Forrás: Saját szerkesztés (Page et al. 2021) alapján

Kvalitatív tartalomelemzés

A tartalomelemzés során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mik azok a főbb kutatási irányok, elméleti megközelítések, amelyek az elmúlt évek

tanulmányaiban érhetőek tetten, milyen kontextusban kerül vizsgálatra a vállalkozói lehetőségek és a tudás kapcsolata.

A kvalitatív tartalomelemzés egy hatékony módszer a kvalitatív adatok, mint tanulmányok elemzésére, amely szisztematikus és strukturált megközelítést kínál az adatokon belüli minták és jelentések feltárására (Schreier et al. 2019). A kvalitatív tartalomelemzés lehetővé teszi a kutatók számára, hogy mélyebb megértésre tegyenek szert egy adott témáról vagy jelenségről. Ezen kívül ez a módszer lehetőséget biztosít arra, hogy láthatóvá váljanak egy komplex, sokrétű téma mögött meghúzódó összefüggések és mechanizmusok. Ezen kívül segítségével azonosíthatóvá válnak a további kutatási irányok az adott témában.

EREDMÉNYEK

A szisztematikusan kiválasztott publikációk leíró elemzése

Elsőként a tudományos minőséget elemezzük a Scimago Journals Ranking (SJR) alapján megvizsgáljuk a kulcskifejezéses keresés eredményeként kapott folyóiratokat. A 21 publikáció nagy része magas besorolású folyóiratokban jelent meg: tizenöt publikáció Q1-es, öt Q2-es, egy Q3-as folyóiratban. Ez az eredmény azt mutatja, hogy a kapott korpusz, illetve az elemzés alapjául szolgáló empirikus adatok megfelelő minőségűek. A kapott publikációkat tartalmazó folyóiratok SJR adatbázis szerinti minősítését az 1. számú táblázat tartalmazza. A szűrt folyóiratok közül 14 Q1-es besorolású, mely azt mutatja, hogy a téma jól illeszkedik a legmagasabb szintű folyóiratok témakörei közé, illetve a terület kutatói számára jelzi a további disszeminációs lehetőségeket. A vizsgált tanulmányok nagy része a vállalkozásfejlesztésre irányul, mely mellett üzleti és innovációra fókuszáló folyóiratok is vannak. A folyóiratok elemzésénél szűrőkritériumként a Norvég listát (*Kanalregister 2014*) is figyelembe vettük.

1. táblázat. Az elemzett publikációk megjelenési helye és a folyóiratok minősítése

Tanulmányok száma	Folyóirat	SJR rangsorolás	Norvég lista szerinti értékelés*
1	Business Strategy and the Environment	Q1	1
1	Chinese Management Studies	Q2	1
1	Entrepreneurship and Regional Development	Q1	1
1	IEEE Transactions on Engineering Management	Q1	1
1	International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research	Q1	1
1	International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management	Q3	1
1	International Journal of Innovation Science	Q2	1
1	International Small Business Journal	Q1	1
1	Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies	Q1	1
2	Journal of Intellectual Capital	Q1	1
1	Journal of International Entrepreneurship	Q1	1
1	Journal of Product Innovation Management	Q1	2
1	Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship	Q2	1
1	Journal of Small Business Management	Q1	2
1	Journal of Technology Transfer	Q1	1
1	Research Policy	Q1	2
1	Small Business Economics	Q1	1
1	Systems Research and Behavioral Science	Q2	1
1	Technological Forecasting and Social Change	Q1	2
1	Technology Analysis and Strategic Management	Q2	1

Megjegyzés: * A Norvég lista szerint 2-es besorolású lapok kifogástalan eljárást folytatnak, míg az 1-es minősítés az alapvető követelményeknek megfelelő folyóiratokat tartalmazza. A lista keresőfelülete

<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringsskanaler/KanalTreffliste.action?xs=&tv=true>
(Kanalregister 2024).

Forrás: Saját szerkesztés scimagojr.com és Kanalregister (2024) alapján

A kiválasztott cikkek kvalitatív tartalomelemzése

Az általunk összegyűjtött tudományos cikkekből az látszik, hogy a vállalkozói lehetőségek és a tudás kapcsolata rendkívül fontos téma a tudományos kutatásokban. A kutatások számos aspektust fednek le a vállalkozói lehetőségek felismerésétől kezdve azok kihasználásáig, és különböző tudáselemek szerepét vizsgálják e folyamatokban.

A legfontosabb kutatott témák között szerepel a vállalkozói lehetőségek felismerése és kihasználása kapcsán az ún. tacit és explicit tudás szerepe (Boadu et al., 2023). A kutatások hangsúlyozzák hogy a vállalatok belső tudása, különösen a tacit valamint a szubjektív tudás, jelentős hatással van az új lehetőségek azonosítására és kihasználására Erikson – Korsgaard 2016). A tacit tudás olyan tudásra utal, amelyet nehéz megfogalmazni, általában tapasztalat és gyakorlat révén szerezhető meg, és számos területen, többek között a szervezeti teljesítmény és a megismerés területén döntő szerepet játszik (Gourlay 2016). Az ilyen jellegű tudás segítségével felfedezett vállalkozói lehetőségek többnyire már meglévő vállalaton belül jönnek létre, éppen annak okán, hogy a vállalat munkavállalói hozzák létre ezt a nehezen artikulálható szaktudást (An et al. 2018). Ebben az esetben a vállalaton belüli vállalkozói tevékenység valósul meg. A vállalkozói elveket a már működő vállalaton belül, a növekedés és fejlődés elősegítése érdekében alkalmazzák (Zahra et al. 2016). Emellett a külső tudás, például a big data elemzése révén kinyerhető információ is fontos szerepet játszik a vállalkozási lehetőségek feltárásában (Sedkaoui 2018).

Regionális és nemzetközi kontextusban is kiemelt figyelmet kap a vállalkozói lehetőségek és a tudás kapcsolata. A regionális innovációs rendszerek, az egyetemi vállalkozói ökoszisztémák és a földrajzi közelség jelentős szerepet játszanak az innováció és a vállalkozási lehetőségek elősegítésében Guo et al. 2020). Erre utal az a korábbi kutatás is, mely a helyi tudáshálózatok jelentőségét hangsúlyozza az induló vállalkozások számára, ami új perspektívát kínál a vállalkozói kutatásban (Presutti et al. 2013).

A kulturális tényezők vizsgálatának további célja, hogy megragadja a vállalkozók értelmezésének és tapasztalatainak eltéréseit, amelyeken keresztül kontextualizálják a kulturális tényezőket egy nemzeti környezetben, valamint rávilágítson arra, hogy hogyan használják tudásukat és társadalmi képességeiket tevékenységük előmozdítására (Zayadin et al. 2020). Emellett megállapításra kerül, hogy a független tudás sokfélesége különösen fontos az új vállalkozói lehetőségek és a strukturális változások ösztönzésében (Bishop 2019).

Érdekes megközelítésként jelenik meg a többdimenziós intelligenciára összpontosító kutatás, amely az intelligencia különböző aspektusainak és az üzleti lehetőségek felismerésének összefüggéseit elemzi (*Baskaran et al. 2021*).

Más kutatások az ismeretek hatékony felhasználásának fontosságát hangsúlyozták a vállalkozói lehetőségek keresése során (*Chaudhary et al 2023*). Ez azt sugallja, hogy a sikeres vállalkozói tevékenységhez elengedhetetlenül fontos az elérhető tudás hatékony kihasználása és alkalmazása. Egy másik szemlélet a keresletre való válasz érdekében tett információkeresési magatartást jelölte meg a vállalkozói lehetőség forrásának, hangsúlyozva a technológiai és kereskedelmi ismeretek összeegyeztetésének szükségességét (*Tuomisalo 2019*). Ez arra utal, hogy az új vállalkozói lehetőségek felismerése és kiaknázása nemcsak technológiai, hanem kereskedelmi szempontból is komplex folyamat.

A biogazdaság átalakulása is kiemelkedő lehetőségeket kínál az új vállalkozások számára. Az ilyen területeken való vállalkozásindítás egyedi, transzformatív tudást igényel, amely segíthet az innovációban és az új piaci lehetőségek kiaknázásában (*Hinderer – Kuckertz 2022*).

Végül a kultúrák közötti tudásáramlás is fontos témaként jelent meg (*Uygur 2019*), különösen annak megértése szempontjából, hogy hogyan befolyásolják ezek a folyamatok a vállalkozói lehetőségek felismerését és kihasználását.

Külön kiemelendő a Knowledge Spillover Theory (tudás áttérjedésének elmélete) amelyre a vizsgált tanulmányokban többen is hivatkoztak és kutatások alapjául szolgált (*Barba-Sánchez et al. 2019; Ejdemo – Örtqvist 2020; Cuvero et al. 2022; Szulczewska-Remi – Nowak-Mizgalska 2023*). Ez az elmélet a 2000-es évek egyik legjelentősebb és a vállalkozói tudományterületre leginkább hatással lévő tanulmánya, amely a magyar származású és az Egyesült Államokban élő Ács Zoltán nevéhez fűződik. A Knowledge Spillover Theory szerint az új tudás vállalkozói lehetőségekhez vezethet, és a vállalkozók döntő szerepet játszanak e tudás kereskedelmi hasznosításában (*Qian – Acs, 2013*). Az elmélet hangsúlyozza a vállalkozói abszorpciós képesség fontosságát az új tudás megértésében és kereskedelmi hasznosításában, így összekapcsolja azt a vállalkozói lehetőségekkel (Acs et

al., 2009). A Knowledge Spillover Theory jelentősen hozzájárul az innováció és a gazdasági növekedés megértéséhez és hangsúlyozza a vállalkozói lehetőségek szerepét.

Szintén a 2000-es évek elején született nagyhatású elmélet a „prior knowledge” (korábbi/előzetes tudás), amelyre szintén történik utalás a vizsgált cikkekben (Masoomi – Rezaei-Moghaddam 2021; Chaudhary et al., 2023). Shane (2000) tanulmányában azt állítja, hogy a vállalkozók olyan lehetőségeket fedeznek fel, amelyek a már birtokukban lévő információkhoz kapcsolódnak. A vállalkozó előzetes tudása és tapasztalata döntő szerepet játszik abban, hogy képes-e felismerni és kihasználni a vállalkozási lehetőségeket. A vállalkozói kutatás elismerte az előzetes információk és az előzetes tudás szerepét a lehetőségek felismerésében.

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk során részletesen bemutatásra kerültek a vállalkozói lehetőségekkel kapcsolatos 2018 és 2023 közötti Scopus adatbázisban rögzített szakirodalmak legfontosabb gondolatai. Tettük mindezt annak okán, hogy az olvasó átfogó képet kapjon a vállalkozói lehetőségek komplex kérdésköréről és felhívjuk a figyelmet a természetesnek ható jelenségek összetevőire. Az elemzett szakirodalom arra irányul, hogy a tudás és a vállalkozói lehetőségek kölcsönhatásban állnak egymással, illetve ez utóbbiak hogyan ismerhetők fel, illetve milyen eszközökkel ösztönözhető, támogatható azok felismerése a vállalkozások versenyképességének növelése érdekében. A kutatások eredményei alapján megállapítható (Guo et al. 2019), hogy a tudás és a vállalkozói lehetőségek közötti összefüggések mélyebb megértése kulcsfontosságú a gazdasági fejlődés és az innováció szempontjából. A kutatásunk által bemutatott eredmények alapján látható, hogy a vállalkozói lehetőségek és a tudás között kölcsönös kapcsolat áll fenn és ez a kapcsolat kritikus fontosságú az innováció előmozdításában és a gazdasági fejlődésben. A vállalkozói siker gyakran szorosan összefügg a rendelkezésre álló tudással, beleértve az iparági ismereteket, a technológiai hátteret és a piacismeretet is. Jelen tanulmányunk rámutat, hogy a tudás hozzájárul a vállalkozói lehetőségek felismeréséhez. A tudás és a vállalkozói lehetőségek egymást

erősítve, egymásra hatva szinergikus hatásokat hoznak létre. A tudás és a vállalkozói lehetőségek sokféleképpen értelmezhetők, de akár a schumpeteri, alapvetően radikális megközelítést, illetve a kirzneri, piaci lehetőségek folyamatos feltárását és kihasználását vesszük alapul (Kirzner, 2009), a komplex környezet mint keretfeltétel meghatározza a vállalkozói lehetőségek keletkezését és felismerését egyaránt.

Az általunk vizsgált témában jelentős további kutatási lehetőségek rejlenek a tudás áramlásának és a vállalkozói felfedezést követő tevékenység megvalósításának vizsgálata terén. Az innovációt ösztönző klaszterek elősegítik a tudásmegosztást (Kovács, 2023). Az egyik ehhez kapcsolódó további kutatási irány, a tudás áramlása a vállalkozói ökoszisztémákon, hálózatokon és iparágakon belül. Ezen a területen olyan kérdések vizsgálhatók például, hogy az információ és a tudás hogyan terjed eltérő vállalkozói környezetben, milyen platformok és mechanizmusok segítik az információcserét, és milyen hatással van ez az áramlás az innovációra és a versenyképességre. A másik fontos kutatási irány a felfedezést követő vállalkozói tevékenység megvalósítása. Ennek a területnek az átfogóbb megértése érdekében vizsgálni lehet, hogy miként valósítják meg a vállalkozók a felfedezést követően az ötleteiket és lehetőségeiket. Fontos feltárni, hogy milyen stratégiák, erőforrások és kapcsolatok segítik a vállalkozókat ebben a folyamatban, és hogyan reagálnak a piaci változásokra és kihívásokra a vállalkozásuk fejlesztése során.

A tudás integráció mellett tudástranszfer is megvalósulhat, mely akár pozitív externáliát hozhat létre a gazdaság különböző területein, ezért is lényeges, hogy a vállalkozói lehetőségek felismerését és megvalósítását ösztönöző szabályozó környezet, elősegítse a tudás integrációt. Az innováció amellet, hogy – jellegétől függően, de akár – önmagában is képes a gazdaság élénkítésére, hozzájárulhat a gazdasági teljesítmény élénkítéséhez is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Acs, Z. J., Braunerhjelm, P., Audretsch, D. B., & Carlsson, B. (2009). The knowledge spillover theory of entrepreneurship. *Small Business*

- Economics*, 32(1), 15–30. <https://doi.org/10.1007/s11187-008-9157-3>
2. Ahn, E., & Kang, H. (2018). Introduction to systematic review and meta-analysis. *Korean journal of anesthesiology*, 71(2), 103–112.
 3. Akerlof, G. A. (1970). 4. *The market for 'lemons': Quality uncertainty and the market mechanism. Market Failure or Success*, 66.
 4. An, W., Zhao, X., Cao, Z., Zhang, J., & Liu, H. (2018). How Bricolage Drives Corporate Entrepreneurship: The Roles of Opportunity Identification and Learning Orientation. *Journal of Product Innovation Management*, 35(1), 49–65. <https://doi.org/10.1111/jpim.12377>
 5. Baranyi A., Bélyácz I., Csernák J., & Széles Zs. (2023). A nagy-és középvállalatok energiasztratégiájának változása piaci kényszerhelyzetben. *Hungarian Statistical Review/Statistikai Szemle*, 101(12).
 6. Arrow, K. J. (1974). *Limited knowledge and economic analysis*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship.
 7. Barba-Sánchez, V., Arias-Antúnez, E., & Orozco-Barbosa, L. (2019). Smart cities as a source for entrepreneurial opportunities: Evidence for Spain. *Technological Forecasting and Social Change*, 148. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119713>
 8. Barkhordari, S., Fattahi, M., & Azimi, N. A. (2019). The Impact of Knowledge-Based Economy on Growth Performance: Evidence from MENA Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 10(3), 1168–1182. <https://doi.org/10.1007/s13132-018-0522-4>
 9. Baron, R. A. (2002). OB and entrepreneurship: The reciprocal benefits of closer conceptual links. *Research in organizational behavior*, 24, 225–269.
 10. Baskaran, S., Mahadi, N., & Abd Rasid, S. Z. (2021). Multiple intelligence and entrepreneurial opportunity recognition – a failsafe approach of neuromarketing. *Journal of Research in Marketing and*

- Entrepreneurship*, 23(2), 318–338. <https://doi.org/10.1108/JRME-05-2020-0049>
11. Bishop, P. (2019). Knowledge diversity and entrepreneurship following an economic crisis: An empirical study of regional resilience in Great Britain. *Entrepreneurship and Regional Development*, 31(5–6), 496–515. Scopus. <https://doi.org/10.1080/08985626.2018.1541595>
 12. Boadu, F., Du, Y., Xie, Y., & Dwomo-Fokuo, E. (2023). Knowledge transfer received, entrepreneurial opportunity type, environmental dynamism, and innovative performance by overseas subsidiaries in China. *Technology Analysis and Strategic Management*, 35(3), 237–254. <https://doi.org/10.1080/09537325.2021.1972964>
 13. Caloghirou, Y. D., Protoyerou, A., & Tsakanikas, A. (2014). Exploring knowledge-intensive entrepreneurship in high-tech and low-tech manufacturing sectors: Differences and similarities. In *Knowledge-Intensive Entrepreneurship in Low-Tech Industries* (o. 17–41). Edward Elgar Publishing Ltd. <https://doi.org/10.4337/9781783472048.00009>
 14. Casson, M. (1982). *The Entrepreneur: An Economic Theory*. Oxford: Martin Robertson.
 15. Chaudhary, S., Dhir, A., Farronato, N., Nicotra, M., & Pironi, M. (2023). Nexus between entrepreneurial orientation and intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital*, 24(1), 70–114. <https://doi.org/10.1108/JIC-09-2021-0256>
 16. Cuvero, M., Granados, M. L., Pilkington, A., & Evans, R. D. (2022). The Effects of Knowledge Spillovers and Accelerator Programs on the Product Innovation of High-Tech Start-Ups: A Multiple Case Study. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 69(4), 1682–1695. <https://doi.org/10.1109/TEM.2019.2923250>
 17. Dóra, T. B., Mátó, Á. R., Szalkai, Z., & Vilmányi, M. (2023). The role of information in relation to interaction affected by technology change—the case of a telemedicine pilot project. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 38(8), 1639–1655.

18. Eckhardt, J. T., & Shane, S. A. (2003). Opportunities and entrepreneurship. *Journal of Management*, 29(3), 333–349. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(02\)00225-8](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(02)00225-8)
19. Ejdemo, T., & Örtqvist, D. (2020). Related variety as a driver of regional innovation and entrepreneurship: A moderated and mediated model with non-linear effects. *Research Policy*, 49(7). <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104073>
20. Elia, G., Margherita, A., & Passiante, G. (2020). Digital entrepreneurship ecosystem: How digital technologies and collective intelligence are reshaping the entrepreneurial process. *Technological Forecasting and Social Change*, 150. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119791>
21. Erikson, T., & Korsgaard, S. (2016). Knowledge as the source of opportunity. *Journal of Business Venturing Insights*, 6, 47–50. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2016.10.002>
22. Fritsch, M., & Wyrwich, M. (2018). Regional knowledge, entrepreneurial culture, and innovative start-ups over time and space—an empirical investigation. *Small Business Economics*, 51(2), 337–353. <https://doi.org/10.1007/s11187-018-0016-6>
23. García-Peñalvo, F. J. (2022). Developing robust state-of-the-art reports: Systematic Literature Reviews. *Education in the Knowledge Society*, 23, E28600. <https://doi.org/10.14201/eks.28600>
24. George, G., Merrill, R. K., & Schillebeeckx, S. J. D. (2021). Digital Sustainability and Entrepreneurship: How Digital Innovations Are Helping Tackle Climate Change and Sustainable Development. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 45(5), 999–1027. <https://doi.org/10.1177/1042258719899425>
25. Gourlay, S. (2016). Knowing as semiosis: Steps towards a reconceptualization of ‘tacit knowledge’. In *Organizations as Knowl. Systems: Knowl., Learning and Dynamic Capabilities* (o. 86–105). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230524545_5
26. Guo, R., Lv, X., Wang, Y., Chaudhry, P. E., & Chaudhry, S. S. (2020). Decision-making logics and high-tech entrepreneurial opportunity

- identification: The mediating role of strategic knowledge integration. *Systems Research and Behavioral Science*, 37(4), 719–733. <https://doi.org/10.1002/sres.2713>
27. Guo, Z., Zhang, J., & Liu, H. (2019). Opportunity recognition efficiency of small Chinese firms: Findings from data envelopment analysis. *Chinese Management Studies*, 13(4), 760–777. <https://doi.org/10.1108/CMS-05-2018-0546>
28. Harper, D. A. (2002). *Entrepreneurship and the Market Process: An enquiry into the growth of knowledge*. Routledge.
29. Hayek, F. A. (2013). The use of knowledge in society. In *Modern Understandings of Liberty and Property* (o. 27–38). Routledge.
30. Hinderer, S., & Kuckertz, A. (2022). The bioeconomy transformation as an external enabler of sustainable entrepreneurship. *Business Strategy and the Environment*, 31(7), 2947–2963. <https://doi.org/10.1002/bse.3056>
31. Hospers, G.-J. (2005). Joseph Schumpeter and his legacy in innovation studies. *Knowledge, Technology & Policy*, 18(3), 20–37.
32. Kanalregister [Norvég lista] (2024): Register over vitenskapelige publiseringskanaler. (2024, november 3). *Norwegian register for scientific journals, series and publishers*. <https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/KanalTreffliste.action?xs=&tv=true>
33. Kapás, J. (2000). A vállalkozás közgazdasági elméletei: Vállalatelméleti megközelítés. *Vezetéstudomány-Management and Business Journal*, 31(12), 2–15.
34. Khan, K. S., Bueno Cavanillas, A., & Zamora, J. (2022). Systematic reviews in five steps: I. Framing questions to obtain valid answers. *Semergen*, 48(5), 356–361. <https://doi.org/10.1016/j.semERG.2021.12.005>
35. Kirzner, I. M. (1997). Entrepreneurial discovery and the competitive market process: An Austrian approach. *Journal of Economic Literature*, 35(1), 60–85.

36. Kirzner, I. M. (1999). Creativity and/or alertness: A reconsideration of the schumpeterian entrepreneur. *Review of Austrian Economics*, 11(1–2), 5–17. <https://doi.org/10.1023/a:1007719905868>
37. Kirzner, I. M. (2009). The alert and creative entrepreneur: A clarification. *Small Business Economics*, 32(2), 145–152. <https://doi.org/10.1007/s11187-008-9153-7>
38. Knight, F. H. (1921). Risk, uncertainty and profit (First). The Riverside Press. <https://discoversocialsciences.com/wp-content/uploads/2018/03/knight-uncertainty-and-profit.pdf>
39. Kovács, S. (2023). Unlocking the Dynamics of Innovation Clusters Sectoral Impacts and Organisational Capabilities. *Quality Innovation Prosperity*, 27(3), 37–56.
40. Link, A. N., & Sarala, R. M. (2019). Advancing conceptualisation of university entrepreneurial ecosystems: The role of knowledge-intensive entrepreneurial firms. *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship*, 37(3), 289–310. <https://doi.org/10.1177/0266242618821720>
41. Masoomi, E., & Rezaei-Moghaddam, K. (2021). Entrepreneurial opportunity recognition: An empirical study in Iranian agriculture sector. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 25(4–5), 303–325. <https://doi.org/10.1504/IJEIM.2021.119178>
42. Nundy, S., Kakar, A., & Bhutta, Z. (2021). Systematic, Scoping and Narrative Reviews. In *How to Practice Academic Medicine and Publish from Developing Ctries.? A Practical Guide* (o. 277–281). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-981-16-5248-6_29
43. Olsson, T. M., Sundell, K., & Leander, L. (2022). The devil is in the details: Unpackaging the systematic in systematic reviews: Short reply to reconsidering the effectiveness of mentoring for prevention of juvenile criminal recidivism. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 90(8), 652–654. <https://doi.org/10.1037/ccp0000748>
44. Page, M. J., & Moher, D. (2017). Evaluations of the uptake and impact of the Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-

- Analyses (PRISMA) Statement and extensions: A scoping review. *Systematic Reviews*, 6(1). <https://doi.org/10.1186/s13643-017-0663-8>
45. Page, M. J., Moher, D., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., Mcdonald, S., ... Mckenzie, J. E. (2021). PRISMA 2020 explanation and elaboration: Updated guidance and exemplars for reporting systematic reviews. *The BMJ*, 372. <https://doi.org/10.1136/bmj.n160>
46. Presutti, M., Boari, C., & Majocchi, A. (2013). Inter-organizational geographical proximity and local start-ups' knowledge acquisition: A contingency approach. *Entrepreneurship and Regional Development*, 25(5–6), 446–467. <https://doi.org/10.1080/08985626.2012.760003>
47. Qian, H., & Acs, Z. J. (2013). An absorptive capacity theory of knowledge spillover entrepreneurship. *Small Business Economics*, 40(2), 185–197. <https://doi.org/10.1007/s11187-011-9368-x>
48. Rahman, S. A., Khan, G. M., AlAbri, S., & Taghizadeh, S. K. (2022). The role of intellectual capital on entrepreneurial opportunity recognition among SMEs in the Sultanate of Oman. *Journal of Intellectual Capital*, 23(4), 816–839. <https://doi.org/10.1108/JIC-05-2020-0177>
49. Ramoglou, S., & Gartner, W. B. (2023). A historical intervention in the “opportunity wars”: Forgotten scholarship, the discovery/creation disruption, and moving forward by looking backward. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 47(4), 1521–1538.
50. Robertson, J., Caruana, A., & Ferreira, C. (2023). Innovation performance: The effect of knowledge-based dynamic capabilities in cross-country innovation ecosystems. *International Business Review*, 32(2). <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2021.101866>
51. Sahut, J.-M., Iandoli, L., & Teulon, F. (2021). The age of digital entrepreneurship. *Small Business Economics*, 56(3), 1159–1169. <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00260-8>

52. Schreier, M., Stamann, C., Janssen, M., Dahl, T., & Whittal, A. (2019). Qualitative content analysis: Conceptualizations and challenges in research practice-introduction to the FQS special issue “qualitative content analysis I”. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 20(3). <https://doi.org/10.17169/fqs-20.3.3393>
53. Schumpeter, J. A. (1934). *A gazdasági fejlődés elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
54. Schumpeter, J. A. (2010). Capitalism, socialism and democracy (o. 456). <https://doi.org/10.4324/9780203857090>
55. Sedkaoui, S. (2018). How data analytics is changing entrepreneurial opportunities? *International Journal of Innovation Science*, 10(2), 274–294. <https://doi.org/10.1108/IJIS-09-2017-0092>
56. Shane, S. (2000). Prior Knowledge and the Discovery of Entrepreneurial Opportunities. *Organization Science*, 11(4), 448–469. <https://doi.org/10.1287/orsc.11.4.448.14602>
57. Szulczewska-Remi, A., & Nowak-Mizgalska, H. (2023). Who really acts as an entrepreneur in the science commercialisation process: The role of knowledge transfer intermediary organisations. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 15(1), 1–31. <https://doi.org/10.1108/JEEE-09-2020-0334>
58. Tuomisalo, T. (2019). Emergence of an entrepreneurial opportunity: A case within a Finnish telecommunication international new venture. *Journal of International Entrepreneurship*, 17(3), 334–354. <https://doi.org/10.1007/s10843-019-00247-2>
59. Uygur, U. (2019). An Analogy Explanation for the Evaluation of Entrepreneurial Opportunities. *Journal of Small Business Management*, 57(3), 757–779. Scopus. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12321>
60. Venkataraman, S. (1997). The Distinctive Domain of Entrepreneurship Research. *Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence and Growth*, 3.
61. Zahra, S. A., Neubaum, D. O., & Hayton, J. C. (2016). Handbook of research on corporate entrepreneurship. In *Handb. Of Res. On Corp.*

- Entrep. (o. 323). Edward Elgar Publishing Ltd.
<https://doi.org/10.4337/9781785368738>
62. Zayadin, R., Zucchella, A., Ameen, N., & Duckworth, C. (2020).
Entrepreneurs contextualisation of culture a national setting.
International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research,
26(8), 1661–1683. <https://doi.org/10.1108/IJEER-05-2020-0281>

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK EGYETEMEI AZ ENSZ FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI CÉLKITŰZÉSEI TÜKRÉBEN

Dr. Szemlér Tamás

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_8](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_8)

ABSZTRAKT

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Fenntartható Fejlődési Céljai (SDG) fontos szerepet játszanak a társadalmak tudatosságának növelésében bolygónk fenntarthatóságával kapcsolatban – ez mindenki számára kulcsfontosságú kérdés. Jelen írás célja, hogy bemutassa és értékelje a Visegrádi Együttműködés (V4) országainak (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) egyetemeinek teljesítményét és fejlődését az ENSZ fenntartható fejlesztési céljainak tükrében.

Vizsgálatom során a négy ország egyetemeinek a Times Higher Education (THE) Impact Rankings-ben elért eredményeit elemzem, a jelenleg elérhető 2019-2024 közötti időszakokra. Az elemzés eredményei tükrözik a régió felsőoktatási SDG-tudatosságának még meglehetősen szerény szintjét, de az e tekintetben megfigyelhető fokozatos előrelépést (a rangsorban résztvevő egyetemek növekvő száma), valamint az egyes országok közötti különbségeket is.

ABSTRACT

The United Nations (UN) Sustainable Development Goals (SDGs) play an important role in raising awareness in societies about the sustainability of our planet – a key issue for everyone. This paper aims to present and evaluate the performance and development of universities in the Visegrad Cooperation (V4) countries (Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia) in the light of the UN SDGs.

I analyse the performance of the universities in the four countries in the Times Higher Education (THE) Impact Rankings, currently available for the period 2019-2024. The results of the analysis reflect the still rather modest level of SDG awareness in higher education in the region, but also the gradual progress observed in this respect (increasing number of universities participating in the ranking), as well as the differences between countries.

BEVEZETÉS

A fenntartható fejlődés napjainkban széles körben ismert kifejezés, amely tükrözi azt a számos, részben az elmúlt néhány évtizedben akuttá vált kihívást, amellyel az emberiség szembesül. A fenntarthatóságnak a környezeti szempontokon túl számos további aspektusa is van, amelyek ma már az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) fenntartható fejlődési céljainak (SDG) részét képezik; minden egyénnek és szervezetnek megvan a maga szerepe mindezen szempontok érvényesítésében.

Jelen tanulmányban a Visegrádi Együttműködés (V4) országai (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) felsőoktatási intézményeinek teljesítményét vizsgálom meg a Times Higher Education (THE) Impact Rankings-ben elérhető, a 2019–2024-es időszakra vonatkozó adatok alapján. A fenntartható fejlődés elméleti és történeti háttérének rövid ismertetését követően a módszertan bemutatására kerül sor. Ezt a részt követi az eredmények bemutatása és azok értelmezése, beleértve a jövőorientált záró megjegyzéseket.

ELMÉLETI HÁTTÉR/SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az elmúlt öt évtizedben a fenntartható fejlődés az egyik legtöbbet tárgyalt multidiszciplináris kérdéssé vált. A teljesség igénye nélkül, a folyamat legfontosabb mérföldkövei a következők voltak:

- Az ENSZ 1972-ben Stockholmban megrendezett, az emberi környezetről szóló konferenciája 26 alapelve és 109 ajánlásra épülő cselekvési tervet fogalmazott meg (United Nations, 1973).
- A Brundtland-jelentés másfél évtizeddel később meghatározta a „fenntartható fejlődés” fogalmát (Brundtland, 1987).
- Az 1992-es riói Föld-csúcstalálkozó a fenntarthatóságot ismét az emberek tömegeinek figyelmébe állította.
- A Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó marrakeshi megállapodás (World Trade Organization, 1995), amelyben utalás történt a fenntartható fejlődés célkitűzésére.

- A Kiotói Jegyzőkönyv (United Nations Framework Convention on Climate Change, 1997) (a ratifikációval kapcsolatos nehézségek ellenére).
- Az ENSZ 8 millenniumi fejlesztési céljának meghatározása 2000-ben a millenniumi nyilatkozatban (United Nations, 2000).
- Az ENSZ által elfogadott 2030-as menetrend, beleértve a 17 fenntartható fejlődési célt (United Nations, 2015), amely azóta a fenntarthatósággal kapcsolatos elemzések egyik sarokkövét képezi; az SDG-k felsorolását lásd az 1. táblázatban.

1. táblázat. Az ENSZ fenntartható fejlődési célkitűzései

<ol style="list-style-type: none"> 1. A szegénység megszüntetése 2. Az éhezés megszüntetése 3. Egészség és jóllét 4. Minőségi oktatás 5. Nemek közötti egyenlőség 6. Tiszta víz és közegészségügy 7. Megfizethető és tiszta energia 8. Tisztességes munka és gazdasági növekedés 9. Ipar, innováció és infrastruktúra 10. Egyenlőtlenségek csökkentése 11. Fenntartható városok és közösségek 12. Felelős fogyasztás és termelés 13. Fellépés az éghajlatváltozás ellen 14. Óceánok és tengerek védelme 15. Szárazföldi ökoszisztémák védelme 16. Béke, igazság és erős intézmények 17. Partnerség a célok eléréséért
--

Forrás: *Egyesült Nemzetek Szervezete Bécsi Információs Szolgálat, é.n.*

A legutóbbi tíz évben számos elemzés foglalkozott a fenntartható fejlődés különböző aspektusainak jelenlétével a felsőoktatásban. Owens (2017), valamint Chankseliani & McCowan (2021) a 4. célkitűzésre és az ahhoz kapcsolódó egyetemi stratégiákra összpontosít. Boeve-de Pauw et al. (2015) és Crespo et al. (2017) munkái empirikus példákat tárgyalnak a felsőoktatásban az SDG-k elérésére irányuló lehetséges intézkedésekről.

Magyarországon Lányi & Kajner (szerk.) (2019) széles körű hozzászólásai a felsőoktatás fenntarthatóságáról nyújtanak körképet; Szemlér (2023a), (2023b) és (2024) a közép- és kelet-európai egyetemek teljesítményével foglalkozik a THE 2019-2022-es, illetve 2019-2023-as rangsorában való szereplésük alapján.

MÓDSZERTAN

Jelen tanulmány a V4 egyetemeinek teljesítményét mutatja be a Times Higher Education (THE) Impact Rankings általános (összesített) rangsorának eredményei alapján. A THE Impact Rankings eredményei e tanulmány írásakor hat évre, a 2019-2024-es időszakra vonatkozóan érhetőek el, négy tág területre (research, stewardship, outreach, teaching – kutatás, törődés, bevonás, oktatás) koncentrálnak, és mind a 17 fenntartható fejlesztési célt figyelembe veszik.

Bármely egyetem, amely adatokat szolgáltat a 17. SDG-ről (partnerség a célok eléréseért), valamint legalább három másik SDG-ről, bekerülhet az általános rangsorba. Az egyetem végső összpontszáma az SDG 17 (a végső pontszámban 22%-os súllyal) és a legjobb (az adott egyetem szempontjából) három pontszáma a másik 16 SDG-ből. (egyenként 26%-os súllyal a végső pontszámban).⁶

Jelen tanulmányhoz a V4 egyetemeinek összesített eredményeit választottam ki és elemeztem a THE Impact Rankings mind a hat eddigi kiadásából. Az alkalmazott módszer a leíró statisztikai elemzés, amely alapot adhat további kutatásokhoz (l. jelen tanulmány záró pontját).

⁶ A THE Impact Rankings módszertanáról további részletek a <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/impact-rankings-2024-methodology> oldalon található (ez a jelen áttekintés forrása is). A legújabb módszertannal kapcsolatos teljes információ a <https://the-ranking.s3.eu-west-1.amazonaws.com/IMPACT/IMPACT2024/THE.ImpactRankings.METHODOLOGY.2024.pdf> címen érhető el.

EREDMÉNYEK

A THE Impact Rankings még viszonylag új rangsor; ez tükröződik a résztvevő országok és egyetemek számának évről évre történő növekedésében (lásd 2. táblázat). A V4 egyetemeinek részvételének alakulása összhangban van az általános tendenciával. Ami a 2024-es THE Impact Rankings-t illeti, a V4-ből 51 felsőoktatási intézmény szerepel benne.

2. táblázat. A világ és az V4 országai és egyetemei a THE Impact Rankings-ben

Év	A résztvevő egyetemek száma	A képviselt országok/régiók száma	A résztvevő V4 egyetemek száma	A képviselt V4 országok száma
2019	467	76	9	4
2020	768	85	20	4
2021	1118	94	29	4
2022	1406	106	34	4
2023	1591	112	48	4
2024	2152	125	51	4

Forrás: a szerző összeállítása a THE Impact Rankings (Impact Rankings, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024) adatai alapján.

A rangsorban szereplő V4 egyetemek országok szerinti megoszlását a 3. táblázat mutatja be. A számok több tényezőt tükröznek: az országok eltérő méretéből adódó különbségeket, valamint a részvétel lehetőségének felismerése terén jelentkező időbeli különbségeket.

Természetesen – a világszintű adatokhoz hasonlóan – ezek az egyetemek a régió felsőoktatási intézményeinek egyelőre viszonylag kis (de a számok tanúsága szerint az első hat évben egyre növekvő) részét képviselik.

Amennyiben az elkövetkező években tovább folytatódik a részvétel szélesedésének jelenlegi tendenciája, úgy egyre relevánsabbak lesznek a rangsorok, így az azokban való megjelenés, valamint a résztvevő felsőoktatási intézmények pozíciói is. Ugyanakkor szólni kell arról, hogy a felsőoktatási rangsorokkal (nem konkrétan jelen rangsorral) kapcsolatos kritikák is egyre hangosabbak.

2024-ben nagy port vert fel, hogy a Zürichi Egyetem bejelentette: a továbbiakban nem vesz részt a THE egyetemi rangsorában (Universität Zürich, 2024). A bejelentés kitért arra is, hogy az intézmény egy olyan

egyezmény (a Science Europe által koordinált Agreement on Reforming Research Assessment (Egyezmény a kutatások értékelésének megreformálásáról) (Coalition for Advancing Research Assessment, 2022)) aláírója, amelynek célja, hogy az értékelésnél a hangsúly a mennyiségről a minőségre kerüljön át. A lépésnek, illetve a kezdeményezésnek hatása lehet más rangsorokra, köztük a THE Impact Rankings-re is – ahogyan a felvetett kérdés (minőség vs. mennyiség) is releváns lehet.

3. táblázat. A V4 egyetemeinek ország szerinti megoszlása a THE Impact Rankings-ben

Év	CZ	HU	PL	SK
2019	4	2	1	2
2020	5	6	5	4
2021	7	6	12	4
2022	6	8	15	5
2023	8	11	23	6
2024	10	11	25	5

Forrás: a szerző összeállítása a THE Impact Rankings (Impact Rankings, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024) adatai alapján.

A 4. táblázat bemutatja a V4 egyetemeinek pozícióját a THE Impact Rankings eddigi hat kiadásában. A résztvevő intézmények számának világszerte folyamatos növekedése miatt az eredmények nem közvetlenül összehasonlíthatók: pl. egy top 300-as pozíció 2024-ban (2152 intézmény részvételével a rangsorban) jó eséllyel értékesebbnek tekinthető, mint egy top 200-as pozíció 2019-ben (467 intézmény részvételével a rangsorban).

A résztvevő intézmények körének eddig folyamatos szélesedése ennek alapján jó néhány „romlónak” tűnő pozíciót is megmagyarázhat. A fő kérdés egyelőre – tekintettel a rangsor viszonylag új voltára – a részvétel; a jövő fő kérdése pedig az lehet, hogy folytatódik-e a résztvevők számának növekedése, vagy a korábban jelzett kritikák kapcsán ez a trend megtörik.

4. táblázat. A V4 egyetemeinek pozíciói és országok szerinti megoszlása a THE Impact Rankings-ben

Helyezés	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1-100	1 SK 1					
101-200	4 CZ 2, HU 2	1 HU 1				
201-300	1 PL 1	3 CZ 1, HU 1, SK 1	1 HU 1	2 CZ 2	2 CZ 2	1 CZ 1
301-400	(Kategória: 301+) 3 CZ 2, SK 1	4 HU 1, PL 2, SK 1	3 HU 2, SK 1	2 CZ 2	2 CZ 1, HU 1	3 HU 2, PL 1
401-600		7 CZ 2, HU 2, PL 3	6 CZ 4, HU 1, SK 1	4 CZ 1, HU 3	8 CZ 2, HU 3, PL 3	8 CZ 3, HU 1, PL 4
601-800		(Kategória: 601+) 5 CZ 2, HU 1, SK 2	8 CZ 1, HU 2, PL 3, SK 2	7 HU 2, PL 4, SK 1	6 HU 2, PL 5, SK 1	7 CZ 1, HU 2, PL 3, SK 1
801-1000			10 CZ 2, PL 8	8 HU 1, PL 6, SK 1	6 HU 1, PL 4, SK 1	7 HU 2, PL 5
1001+			1 PL 1	11 CZ 1, HU 2, PL 5, SK 3	22 CZ 3, HU 4, PL 11, SK 4	(Kategória: 1001- 1500) 19 CZ 3, HU 4, PL 9, SK 3
1500+ (2024- ben)						6 CZ 2, PL 3, SK 1
Összesen	9	20	29	34	48	51

Forrás: a szerző összeállítása a THE Impact Rankings (Impact Rankings, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024) adatai alapján.

Az 5. táblázat azt mutatja, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján mely fenntartható fejlődési célok szerepeltek a négy ország egyetemei esetében az első három helyen. A bemutatott eredmények alapján elmondhatjuk, hogy nem beazonosítható valamilyen specifikus „V4-mintázat”; az országok javarészt olyan sajátosságokat mutatnak e szempontból, amelyek sok esetben nagymértékben eltérnek egymástól.

Ezzel együtt megfigyelhető egyes célok előtérbe kerülése (illetve a jellemző sikeresség e célok teljesítésében). Mind a négy országban jelentős számban fordulnak elő az első három helyen a 3., 4., 5. és 8. SDG-k – ebben nincs semmi meglepő, mivel ezek az SDG-k közvetlenül (a 4. SDG esetében) vagy közvetve szorosan kapcsolódnak az oktatáshoz.

Természetesen a részt vevő intézmények (és ennek következtében a megfigyelések) kis száma jelentős korlátot jelent az általános következtetések levonásában. Emellett az a tény, hogy a résztvevő intézmények száma és köre változik (a résztvevők számának általános növekedésén túl azért is, mert vannak olyan intézmények, amelyek visszaléptek a rangsorból), megnehezíti és kevésbé megalapozottá teszi az összehasonlításokat.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Az V4 egyetemei általános teljesítményének alapszintű elemzése olyan fontos jellemzőkre mutat rá, amelyek összhangban vannak a THE Impact Rankings-ben megfigyelhető általános tendenciával:

- Évről évre egyre több felsőoktatási intézmény él a részvétel lehetőségével.
- A már felsorolt egyetemek (ritka kivételektől eltekintve) folytatják részvételüket a rangsorban.
- A résztvevő intézmények körének egyre szélesedésével párhuzamosan egyre nehezebb – de az adatok szerint korántsem lehetetlen – a rangsor felső kategóriáiba kerülni.
- A „top 3” SDG-k köre meglehetősen változatos, ugyanakkor megfigyelhető néhány SDG hangsúlyos jelenléte ezek között.

A témához kapcsolódó további vizsgálatok fontos területe lehet a résztvevő egyetemek rangsorban elfoglalt pozícióinak változása (vagy stabilizálódása). Mivel a résztvevő intézmények száma (relatív) egyre lassabban növekszik, a későbbiekben az egyes évek pozícióit egyre inkább érdemes lehet összehasonlítani egymással. Mivel ez a szakasz közeledni látszik, az „erősségek” mélyebb elemzése – beleértve a részt vevő egyetemek esetében a top 3 SDG valós tartalmának és az egyetemek számára való fontosságuk okainak vizsgálatát – érdekes és releváns jövőbeli kutatási feladat lehet.

5. táblázat. Az első három helyen megjelölt SDG-k a THE Impact Rankings-ben részt vevő V4-beli egyetemeken (zárójelben az adott SDG (-k) adott évben és pozícióban történt előfordulásának száma)

Év	2019			2020			2021			2022			2023			2024		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
CZ	3, 5, 8, 11 (1)	4 (2) 11, 12 (1)	13 (2) 9, 16 (1)	3, 5, 7, 8, 10 (1)	8 (2) 12, 13, 16 (1)	9 (2), 4, 7, 16 (1)	3 (2) 4, 7, 8, 9, 13 (1)	8 (2) 3, 7, 9, 12, 16 (1)	11 (2) 2, 4, 5, 6, 8 (1)	4 (2) 3, 8, 11, 13 (1)	3, 5, 7, 11, 12, 16 (1)	3, 8, 16 (2)	8 (4) 3 (2) 9, 13 (1)	16 (3) 2, 3, 4, 5, 7 (1)	3, 4, 5, 8, 11, 12, 14, 16 (1)	16 (2) 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9 (1)	3, 8, 16 (2) 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 (1)	11 (2) 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 (1)
HU	3 (2)	4, 9 (1)	8, 11 (1)	3 (2) 4, 8, 13, 14 (1)	3 (2) 4, 5, 14, 16 (1)	9 (2) 1, 4, 5, 8 (1)	3 (3) 2, 10, 11 (1)	16 (2) 4, 5, 8, 9 (1)	14 (2) 4, 5, 8, 10 (1)	3 (2) 1, 4, 8, 11, 12, 16 (1)	3, 5, 8, 15 (2)	4, 11 8 (4) (2) 6, 9, 10, 13 (1)	8 (4) 2, 3, 4, 5, 10, 15, 16 (1)	3, 8, 16 (2) 1, 4, 3, 5, 5, 7, 12 (1)	4, 11, 15 (2) 3, 5, 8, 9, 10 (1)	8 (3) 12 (2) 3, 5, 7, 11, 15, 16 (1)	4 (3) 16 (2) 2, 3, 8, 9, 11, 15 (1)	4, 5, 8, 10, 15 (2) 7 (1)
PL	3 (1)	4 (1)	9 (1)	1, 5, 8, 13, 14 (1)	9 (2) 5, 10, 11 (1)	4, 10 (2) 16 (1)	8, 11 (3) 10 (2) 3, 4, 9, 15 (1)	5 (3) 10 (2) 1, 4, 9, 11, 13, 14, 15	10 (3) 13 (2) 1, 4, 5, 9, 10, 11, 14 (1)	3, 8 (3) 2, 8 (2) 4, 5, 7, 9, 11, 12, 15, 16 (1)	9, 15 (3) 5, 10 (2) 11, 7, 8, 11, 12, 13, 13	13 (4) 4 (3) 11, 10 (3) 16 (2) 3, 5, 6, 10 (1)	8 (6) 3 (4) 10 (3) 5, 7, 10, 16 (2) 2, 4, 11, 12 (1)	5, 9, 16 (3) 3, 4, 3, 4, 10, 11, 13, 15 (2) 1, 8 (1)	8 (4) 11 (3) 3, 4, 5, 9, 10 (2) 6, 7, 12 (2) 9, 10, 12, 13, 15, 16 (1)	5, 8, 11, 16 (4) 5 (3) 3 (3) 10, 12 (2) 7, 15 (1)	10 (5) 8 (4) 5 (3) 2, 4, 9, 11, 16 (2) 3, 6, 13 (1)	3, 9 (5) 5, 8 (3) 4, 6, 11, 15 (2) 10 (1)
SK	4, 13 (1)	9, 16 (1)	3, 4 (1)	16 (2)	3, 8, 13, 16 (1)	4 (2)	3 (2) 7, 9 (1)	10, 16 (2)	4, 8 (2)	3 (2) 5, 8, 9 (1)	16 (3) 10, 11 (1)	4 (2), 8, 10, 13 (1)	8 (2) 3, 9, 11, 16 (1)	16 (2) 3, 9, 10, 11 (1)	4 (3) 5, 8, 11 (1)	16 (2) 3, 9, 10 (1)	3, 4, 5, 8, 16 (1)	5 (2) 4, 7, 8 (1)

Forrás: a szerző összeállítása a THE Impact Rankings (Impact Rankings, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024) adatai alapján.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Brundtland, G. (1987), *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, United Nations General Assembly document A/42/427, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
2. Boeve-de Pauw, J., Gericke, N., Olsson, D., Berglund, T. (2015), The Effectiveness of Education for Sustainable Development, *Sustainability*, 7, 15693-15717, doi: <https://doi.org/10.3390/su71115693>
3. Chankseliani, M. & McCowan, T. (2021), Higher education and the Sustainable Development Goals, *Higher Education*, 81, pp. 1–8, doi: <https://doi.org/10.1007/s10734-020-00652-w>
4. Coalition for Advancing Research Assessment (2022), Agreement on Reforming Research Assessment, https://coara.eu/app/uploads/2022/09/2022_07_19_rra_agreement_final.pdf
5. Crespo, B., Míguez-Álvarez, C., Arce, M. E., Cuevas, M., Míguez J. L. (2017) The Sustainable Development Goals: An Experience on Higher Education, *Sustainability*, 9(8):1353, doi: <https://doi.org/10.3390/su9081353>
6. Egyesült Nemzetek Szervezete Bécsi Információs Szolgálat (é. n.): *Fenntartható Fejlődési Célok*, https://unis.unvienna.org/unis/hu/topics/sustainable_development_goals.html
7. Lányi, A. & Kajner, P. (eds.) (2022), *A fenntarthatóság témaköre a felsőoktatásban*, a Magyar Tudományos Akadémia és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság az ELTE Humánökológia mesterszak közreműködésével, 2018. november 19-én rendezett tudományos tanácskozási dokumentumai, UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság, http://real.mtak.hu/78364/1/A_fenntarthatosag_temakore_a_felsoktatásban.pdf
8. Owens, T. L. (2017), Higher education in the sustainable development goals framework, *European Journal of Education*, Volume 52, Issue 4, pp. 414–420, doi: <https://www.doi.org/10.1111/ejed.12237>
9. Szemlér, T. (2023), The Performance of EU CEE Universities against the UN Sustainable Development Goals, in: Zlatko, N. – Romana, K. V. (eds.): *Conference Proceedings of the 7th FEB International Scientific Conference: Strengthening Resilience by Sustainable Economy and Business - Towards theSDGs*, University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Maribor, pp. 147-154, doi: <https://doi.org/10.18690/um.epf.3.2023.18>

10. Szemlér, T. (2023a), A közép- és kelet európai EU-tagok egyetemei az ENSZ fenntartható fejlődési célkitűzései tükrében, in: Szegedi, Krisztina (szerk.): *Szemelvények a BGE kutatásaiból II. kötet*, Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest, pp. 276-282, doi: https://doi.org/10.29180/978-615-6342-76-8_35
11. Szemlér, T. (2024), CEE Universities and Sustainable Development Goals: Specific Patterns?
12. in: Belak, J. –Nedelko, Z. (eds.): *8th FEB International Scientific Conference:*
13. *Challenges in the Turbulent Economic Environment and Organizations' Sustainable*
14. *Development*, University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Maribor, 427-434, doi: <https://doi.org/10.18690/um.epf.5.2024.41>
15. THE Impact Rankings 2019 (2019), *The Times Higher Education Impact Rankings*, <https://www.timeshighereducation.com/rankings/impact/2019/overall>
16. THE Impact Rankings 2020 (2020), *The Times Higher Education Impact Rankings*, <https://www.timeshighereducation.com/rankings/impact/2020/overall>
17. THE Impact Rankings 2021 (2021), *The Times Higher Education Impact Rankings*, <https://www.timeshighereducation.com/rankings/impact/2021/overall>
18. THE Impact Rankings (2022), *The Times Higher Education Impact Rankings*, <https://www.timeshighereducation.com/rankings/impact/2022/overall>
19. THE Impact Rankings (2023), *The Times Higher Education Impact Rankings*,
20. <https://www.timeshighereducation.com/impactrankings>
21. THE Impact Rankings (2024), *The Times Higher Education Impact Rankings*,
22. <https://www.timeshighereducation.com/impactrankings>
23. THE Impact Rankings (2024a), *Impact Rankings 2024: methodology*, <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/impact-rankings-2024-methodology>
24. United Nations (1973), *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 5-16 June 1972, A/CONF.48/14/Rev.1, United Nations, New York, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/300/05/IMG/NL730005.pdf?OpenElement>

25. United Nations (2000), *United Nations Millennium Declaration*, 8 September 2000, General Assembly resolution 55/2, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration>
26. United Nations (2015), *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement>
27. United Nations Framework Convention on Climate Change (1997), *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*, FCCC/CP/1997/L.7/Add.1, <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/cop3/107a01.pdf>
28. Universität Zürich (2024), UZH to No Longer Provide Data for THE Ranking, <https://www.news.uzh.ch/en/articles/news/2024/rankings.htm>
29. World Trade Organization (1995), *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization*, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm

DIALEKTIKUS EGYSÉG HELYETT ELVÁLASZTÁS ÉS FÜGGŐSÉG PARADOXONA, VAGYIS MITŐL HÍZIK A TŐKE MINDEN KORBAN?

Nancy Fraser: Kannibál kapitalizmus – Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót (Bázis könyvek, 2024)

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_9](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_9)

Polák-Weldon Réka

Nancy Fraser könyve 2022-ben jelent meg (*Cannibal Capitalism: How our System is Devouring Democracy, Caring, and the Planet – And What We Can Do About It*. Verso), Bakó Júlia nagyszerű magyar nyelvű fordítása pedig 2024-ben, a Bázis könyvek sorozatban. Nancy Fraser a New York-i New School for Social Research filozófia és politika professzora, valamint a New Left Review szerkesztőbizottságának tagja. Kutatásaiban a kritikai társadalomelmélet és a politikai filozófia megközelítéseire épít. Széles körben ismert az igazságosságelméleteket használó, az újraelosztás és az elismerés kapcsolatáról szóló munkáiról. Az utóbbi években a kapitalizmus és a faji elnyomás, a társadalmi reprodukció, az ökológiai válság, a feminista mozgalmak és a jobboldali populizmus felemelkedésének kapcsolatával foglalkozik. A *Kannibál kapitalizmus* című könyv magyar nyelvű megjelenésének jelentősége az, hogy bár a világban „tolonganak” a kapitalizmuskritikai írások és egyre nagyobb teret nyernek a globalizációkritikus mozgalmak, Magyarországon ez a tendencia kevésbé érezhető. Ami viszont sok más országhoz hasonlóan nálunk is évek óta zajló fontos változás, a jobboldali populizmus közelmúltig töretlen erősödése, ami csupán csak látszatra bár, de mégis a fennálló neoliberális hegemonia kritikájaként értelmezhető. Látható tehát, hogy világszerte bővül az a kritikus tömeg, aki számára szubjektív tapasztalattá ért az a meggyőződés, hogy a rendszer egészével van baj. A kapitalizmus érzékletes nyelvi képben való megjelenítése nem példátlan. Marx a tőkét vámpírhoz hasonlította, amely „...minél több munkát szipolyoz ki, annál jobban él.” (A tőke I. kötet 10. fejezet⁷).

⁷Elkington A

Das Kapital ist versorgt mit Arbeit, die sich nur vmpvrmäßig belebt durch Einsaugung lebendiger Arbeit und um so mehr, je mehr sie davon einsaugt. Die Zeit, während deren der Arbeiter arbeitet, ist die Zeit, während deren der Kapitalist die von ihm gekaufte Arbeitskraft konsumiert. http://www.mlwerke.de/me/me23/me23_245.htm

kannibálok villával című könyvében vállalati kapitalizmusról és vállalati kannibalizmusról ír. A „kannibálok kezébe adott villa” pedig a vállalatok fenntartható működésének hármass eredménykritériumára, a vállalati teljesítmény nem csak gazdasági, hanem környezeti és társadalmi paraméterek szerinti hatásmérésének szükségességére utal. Fraser korábbi években megjelent írásainak összegyűjtésével született munkájában a kapitalizmust szintén kannibálmetaforával írja le, mivel alapvető adottságaitól fosztja meg a természeti környezetet és a társadalmat, erőforrásait, az égitestek gravitációs vonzás okozta egymásba olvadásához hasonlóan, a tőke tulajdonába szippantja. Hasonlóan intenzív kép a kapitalizmus, mint a farkába harapó kígyó (uroborosz) többször visszatérő hasonlata. A könnyen zsebbe csúsztható könyv puha, rózsaszín borítója fricskát ad ennek a magas színvonalú szintetizáló munkának, ami a történeti perspektívára támaszkodó helyzetértékelés mellett egy antikapitalizmusra épülő ellenhegemonikus rendszer kiépítésének lehetséges alternatíváját vázolja. Bár nem tekinthető kész programnak, a 4. és a 6. fejezet némi részletességgel értelmezi a 21. századi kívánatos ökopolitikát és szocializmust is.

A marxi kapitalizmusértelmezés határainak kitágítása

Fraser a társadalmi rend általános – gazdasági, gondoskodási, ökológiai és politikai – válságának okait a kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendjének természetébe, DNS-ébe kódolt jellemzők elemzésével tárja fel; a kannibalizmus és a farkába harapó kígyó képei ezt az inherens vadászösztönt hivatottak megjeleníteni. A társadalmi elnyomás és az egymással összefonódó társadalmi ellentmondások és konfliktusok időről-időre a társadalmi rend általános válságában csúcsosodnak ki. Az általános válság két lényeges aspektusa a termelés területén fennálló osztályküzdelmekben és a rendszert alkotó területek találkozásain kialakuló „határküzdelmekben” ragadható meg. A könyv kiindulópontja Marx látszólag „gazdasági” kapitalizmusának értelmezése: a termelési eszközök magántulajdona, a szabad munkaerőpiac intézménye, a tőke vég nélküli „ön”-kiterjesztése és a piacok szerepe. A munka tekintetében a kapitalizmus függ a szabad munkaerőpiacon elérhető „kétszeresen

szabad” munkától. Jogi értelemben a szabadság azt jelenti, hogy munkahelyet választhatunk és munkaszerződést köthetünk, a termelési eszközökhöz való viszony tekintetében pedig azt jelenti, hogy „megszabadítottak” bennünket az ezekhez való szabad hozzáféréstől, ezért kényszerűen munkát kell vállalnunk. A tőke „ön”-kiterjesztése a tőkefelhalmozás kényszerét jelenti, mely folyamat során a tőke „a történelem alanyává teszi önmagát”, vagyis a tőke szubjektummá válik. A piacok kettős szerephez jutnak, egyfelől áruvá teszik és elosztják a termelési javakat, másfelől pedig a társadalmi többlet elosztásáról is döntenek. Ez utóbbi elsősorban azért aggályos, mert a kapitalizmus tőkefelhalmozó logikája szerint érték az, ami monetarizálható.

Fraser szerint ahhoz, hogy az általános társadalmi válság okaként valóban a kapitalizmust - bármilyen alakot is öltött a történelem során - nevezhessük meg felelősként, a marxi „rejtett műhely” négy elemének „háttérfeltételeit” kell megértenünk, amelyeket valójában a kifosztás és a kisajátítás kezdetektől jelenlévő „nem hivatalos” mechanizmusai és a kizsákmányolás „hivatalos” mechanizmusai hoztak létre és tartanak fenn ma is. A felhalmozás, vagyis a tőke folyamatos „ön”-kiterjesztése, csak ezen mechanizmusok működésével tartható fenn. A könyv első fejezete tehát a marxi kapitalizmus értelmezési kereteit kitágítva, a felhalmozáshoz szükséges, gazdaságon kívüli „háttérfeltételeket”, más szóval rendszerszintű elemeket veszi sorra, az ezt követő fejezetek pedig az egyes háttérfeltételek mélyebb összefüggéseit tárják fel. A kifosztást és kisajátítást lehetővé tevő háttérfeltételek megjelenését Fraser episztemikus váltásként értelmezi, ami azt is jelenti, hogy a kapitalizmus ezeket a háttérfeltételeket leválasztja, ontológiailag külsődleges dolognak vélelmezi, ezzel téve lehetővé a kifosztást, kisajátítást. Az elválasztás-függőség paradoxona – a kapitalizmus épp azokat az erőforrásokat veszélyezteti, amelyektől függ – és ezek eltagadása több dologra mutat rá. Elsőként arra, hogy a kapitalista termelés nem önfenntartó, másodsorban arra, hogy maguk az ellentmondások nem egyik vagy másik területen, hanem jellemzően a területek közötti térben alakulnak ki. Harmadsorban pedig azt világítja meg, hogy ezek a „határküzdelmekhez” vezető mechanizmusok szükségszerűen a rendszer destabilizációjához vezetnek.

A száműzött, mégis nélkülözhetetlen társadalmi reprodukció

Az első háttérfeltétel, a gazdaság értékfelhalmozási körein kívülre száműzött társadalmi reprodukció⁸, ami a bér munka és az ezen keresztül létrejövő többlettérték-felhalmozás fenntartását teszi lehetővé. Olyan interakciókat foglal magába, amelyek létrehozzák és fenntartják az emberi életet és kapcsolatunkat (Sittlichkeit). A reprodukív munka gazdaságtól való elválasztása, társadalmi jelentőségének a privát szférába való száműzésével való elfedése révén a kapitalizmus strukturálisan alárendelt szerepbe kényszeríti azt. A kapitalizmus története során folyamatosan újrarajzolja a termelés és újratermelés szféráit elválasztó intézményi kereteket, kapcsolatuk tehát jelentős történelmi küzdelmek és válságok története. Fraser négy, jól elkülönülő történelmi rendszer mentén mutatja be ezek változó kapcsolatát. Az első a 16-18. századi merkantilkapitalizmus, amelyben a felemelkedő imperialista centrum országokban sem az állam, sem a gazdaság értéktörvénye nem hatolt be jelentős mértékben a magánszférába, ugyanakkor a periférián a társadalmi kötelek felszámolására törekedett, gondoljunk a rabszolgaság intézményére vagy az őslakosok elűldözésére. Az árutermelés és a társadalmi reprodukció ellenérdekeiből kialakuló, ma is fennálló válság a 19. századi liberális kapitalizmus időszakában kezdődött. A konfliktus kordában tartása a „modern család” fogalmat megalapozó ideologikus, nemekhez kapcsolódó asszociációk elterjesztésével, és az ezt támogató szociális jogszabályok (pl. a női - és gyermekmunka korlátozása) létrehozásával történt. A nők „háziasszonyosítása” volt hivatott ellensúlyozni a férfiak munkáját, így fedve el – a nők kárára – az árutermelés és a társadalmi reprodukció közötti ellentéteket. A periférián még az elfedéssel sem bajlódtak, tovább folytatódott az alárendelt csoportok társadalmi reprodukciós viszonyainak megsemmisítése. A második világháború után kialakuló államilag irányított kapitalizmus „...állami erőket állított a reprodukció oldalára.” (Fraser, 121) A társadalom szövetébe mélyen beágyazott kapitalista viszonyok és a

⁸ „...energiák, amelyek a családokról való gondoskodáshoz, a háztartások vezetéséhez, a közösségek fenntartásához, a barátságok ápolásához, politikai hálózatok létrehozásához és szolidáris kapcsolatok kiépítéséhez volnának szükségesek.” (Fraser 2024:104)

rendszer öndestabilizációs hajlamának ellensúlyozását - vagyis a felhalmozás hosszú távú fenntartását - kiterjedt jóléti juttatásokkal biztosították. Az ekkor kialakult „fordista modell” a termelést, a háztartások tömegcikk-fogyasztását és az állam által finanszírozott társadalmi reprodukciót kötötte össze. Az államilag irányított kapitalizmus, más néven szociáldemokrácia, tehát olyan társadalmi egyezségeket kötött, amelyek stabilizálták a társadalmi újratermelést, bár mindezt a periféria országainak kisajátítása árán tette. A jelenleg is fennálló pénzügyi kapitalizmus kialakulásával az 1960-as évektől kezdődően szorul egyre inkább háttérbe a szociális védőháló jelentősége, megteremtve a „kétkeresős család” neoliberális modelljét. A pénzügyi kapitalizmus központi eleme a hitel, amin keresztül képes a tőke kannibalizálni a munkát, a háztartásokat, az államokat, valamint a perifériát. Az államilag irányított kapitalizmusban rövid ideig fennálló egyensúly termelés és újratermelés között tehát a pénzügyi kapitalizmus időszakában bomlik fel, hiszen a pénzügyi tőke „...az állam kivonulását követeli a társadalmi újratermelésből.” (Fraser, 127) A szociáldemokrácia kihívója a neoliberalizmus lett, amely a gazdasági liberalizáció és globalizáció megteremtését célozza a szociális védőháló aláadásával. A jelenben a piacosítás további fokozását szorgalmazó erők léptek szövetségre az emancipációt követelő, a társadalmi hierarchiákat megszüntetni kívánó mozgalmakkal. Ezt a szövetséget Fraser „progresszív neoliberalizmusnak” nevezi. Napjainkban a társadalmi újratermelés küzdelmei egyre mélyülnek. A vállalatok a „munka-magánélet egyensúlyáról” papolnak, miközben kevés család engedheti meg magának azt, hogy egy keresője legyen, különösen olyan viszonyok közepette nem, ahol a közszolgáltatások, mint az oktatás vagy az egészségügy, vészesen alulfinanszírozottak, egyre nagyobb teret engedve a magánszektor ilyen jellegű szolgáltatásainak. Fraser általános, tágran értelmezett javaslata az, hogy újra kell formálni az árutermelés és a társadalmi újratermelés, valamint a nemi hierarchiák viszonyait. A fejezet utolsó mondata Mark Fisher kapitalista realizmus gondolatát idézi meg, mivel azt a kérdést teszi fel, hogy vajon egyáltalán el tudunk-e képzelni olyan társadalmi rendet, amely nem kannibalizálja az erőforrásokat, amelyektől függ, vagyis el tudunk-e képzelni egy antikapitalista ellenhegemóniából születő új világot.

Az ahistorikus, olcsó természet

A második háttérfeltétel az ahistorikusnak tekintett természet megszállása, amit Jason W. Moore egy olyan „civilizációs stratégiának” nevez, amely legitimálja az „olcsó természet” konstrukciót. A gazdaság és természet egymásról való leválasztása teszi lehetővé a „...fosszilis üzemanyagok által hajtott, profitorientált, műtrágyával felpumpált ipari termelést...” (Fraser 2024:39). A természet, mint fogalom többféleképpen értelmezhető. Egyfajta (1) tudományos-realista keretben a klímakutatás tárgyaként szerepel, amely az emberi, elsősorban gazdasági tevékenységek hatásainak elszenvedője; értelmezhető mint (2) történelmi jelenség, önmagát újratermelő, ezért a gazdaság értékteremtő céljai számára kisajátítható entitás; illetve (3) a történelmi materializmus központi fogalmaként, amelyben a vizsgálat tárgya az ember és természet közötti interakciók.

A természet bekebelezéséről szóló 4. fejezetben Fraser amellet érvel, hogy transzökologista ökopolitikára van szükség, aminek az általános társadalmi válságra reflektáló „... antikapitalizmusra épülő ellenhegemonikus blokk...” (Fraser, 194) alkotóelemeként kell működnie. Fraser az általános társadalmi válságot hegemoniaválságként értelmezi, mivel mára már nyilvánvalóvá vált a fennálló világrend és az uralkodó elitbe vetett bizalom megrendülése. Ez a megrendülés az ökológiai válság kérdéseiben csúcsosodik ki, konfliktusforrást teremtve nem csak a lehetséges megoldásokról, hanem a válság okairól, kiterjedtségéről folytatott diskurzusokban is. Ezt a helyzetet tartja alkalmasnak Fraser a közmegegyezésen alapuló, minden területet magába foglaló – gazdaság, gondoskodás, ökológia és politika – ellenhegemonia építésére. Fraser könyve pont ennek a munkának a megkezdéséhez ad megbízható és világos alapokat, hiszen rámutat a különböző területek kapcsolataira, valamint ezek határvonalainál létrejövő küzdelmekre. A klímaváltozás különösen „alkalmas” az egyes területek elválaszthatatlanságának bemutatására. A klímaválság mögött ugyanis jól körvonalazható társadalmi dinamikák működnek, amelyek az általános társadalmi válság más megnyilvánulásait is fűtik. Ebből következik az a meglátás, hogy az ökopolitika nem irányulhat „pusztán a környezet” tönkretételéből

származó bajok orvoslására. Bár az ökológiai válságok okozása a kapitalizmustól eltérő rendszerekben is tetten érhető, ezek általában tudatlanság, vagy - mint a szocializmus esetében történt - a „felzárkózás ábrándja” miatti „erőltetett iparosításnak” volt köszönhető. A kapitalizmus azonban nem működőképes a háttérfeltételek – alapvető ráfordításokat biztosító természeti környezet, a társadalmi újratermelést végző fizetetlen munka és a felhalmozást lehetővé tevő, közhatalmak által biztosított normák – nélkül, hiszen ezek biztosítják a működésének alapjait, a termelési eszközök magántulajdonát, a szabad munkaerőpiac intézményét, a tőke vég nélküli „ön”-kiterjesztésének feltételeit és a piacot. A kapitalizmus ökológiai válságai a három korábban említett természetfelfogás összeütközési pontjaiban, azaz meghatározott történeti formákban, Fraser szóhasználatával élve, „szocioökológiai rezsimekben” jelentek meg. Ezek eltérő módokon húzták meg a határt gazdaság és társadalom között, vagyis az energia, nyersanyagok előállítása és a gazdaság terjeszkedési stratégiái, valamint a természet külső tényezőként való értelmezései eltérő módokon valósultak meg. A pénzügyi kapitalizmus a globális Északon, a globális Dél elsődleges szektoraiból származó, sok esetben „új” nyersanyagokból (pl. lítium) működtetett „posztmaterális” szektorokra koncentrálódik, mint az IT, szolgáltatások, beleértve a pénzügyi szolgáltatásokat. A jelenben a bekerítések és kisajátítások monopolizálások útján történnek. Számos jelentős iparág alkalmazza ezt: az élelmiszeriparban a palackozott víz, a gyógyszer-és szépségiparban számos - a népi gyógyászatban évszázadok óta használt - növény, vagy a mezőgazdaságban az „öngyilkos vetőmagok”⁹, amelyekkel a természet önmagát megújító folyamatait iktatják ki azzal a céllal, hogy évről-évre új vetőmagot kelljen vásárolniuk a gazdáknak. A napjainkban megoldás látszatát keltő zöld kapitalizmus még mindig úgy tekint a természetre, amely egyrészt külsődleges, másrészt vég nélkül használható és pótolható. Ez a felfogás hőskökké avanszálja a szabadidejünkben faültetéssel foglalatostkodó, egyébként az értékláncuk minden pontján felfoghatatlan mennyiségű károsanyagot kibocsátó globális vállalatokat. A globális felmelegedés jelenlegi állapota legalább két okból is korszakalkotó

⁹ Monsanto

válságnak tekinthető. Egyfelől a korábbi szocioökológiai rezsimekben felhalmozódott környezeti terhelés a jelenlegi rezsimben tovább hatványozódik, másfelől pedig az ökológiai válság az intézményesült társadalmi rend korábban említett szegmenseivel fonódik össze. Fraser az ellenhegemonikus, transzökológista és antikapitalista ökopolitika által felkínált lehetséges megoldásnak az „ökoszocializmus” nevet adta, a fogalom magyarázata azonban teljes egészében hiányzik a könyvből. Az „ökoszocializmus” megvalósítása annak ellenére is hatalmas feladatot jelent, hogy már léteznek olyan társadalmi mozgalmak, amelyek a természeti károkozás mellett a létező uralmi formák ellen is küzdenek és olyanok is, amelyek amellett érvelnek, hogy az állam képes lenne „a tőke megszelídítésére” és ennek eredményeként a bolygó megmentésére.

„És vesszen mindenki, aki ellenkezni mer.”

Az általános társadalmi válság 5. fejezetben tárgyalt eleme a demokrácia válsága. 2024-ben a Közgazdasági Nobel-emlékdíjat három közgazdász kapta¹⁰, a jólét és a társadalmi intézmények kapcsolatainak vizsgálatáért. Elemzéseik azt mutatják, hogy a demokrácia hiányát jelző elszívó intézmények gátolják a javak egyenlőbb elosztását. Fraser sok más, az intézményi megközelítésből kiinduló, kritikai szemléletet követő kutatóhoz hasonlóan, az intézményi rendszer egészében és az azt fenntartó mechanizmusokban látja a demokrácia válságát. A kapitalizmussal szorosan összefonódó, a gazdaság és társadalom közötti kapcsolat küzdelmeinek története politikai küzdelmek története is. Ennek jelenlegi fázisában a globális Északon az intézményi rendszert a „neoliberális politikai valóságértelmezések” határozzák meg, valójában már fenyegetik. E szerint a pénzügyi piacok és a vállalati tőke érdekei minden más emberi érdeket, szükségletet, vágyat felülírnak, „mattot adva” a demokratikus kormányoknak. A neoliberális valóságértelmezés szintén fontos része az egyéni felelősség mindenre kiterjedő hangsúlyozása, valamint a hatékonyság és a választás lehetőségének megkérdőjelezhetetlensége.

¹⁰ Daron Acemoglu, Simon Johnson, James Robinson
<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release/>

A tőkefelhalmozás hosszú távon tehát nem csak a társadalmi reprodukciót végzőknek és a természetnek, hanem a legitim és hatékony közhatalom kizsákmányolásától is függ. Más szükséges feltételekhez hasonlóan, a gazdaság a politikai szférát is külsődleges tényezőként definiálja, ugyanakkor függ is tőle, itt is kialakítva a függés és elválasztás határterületét, ahol válságok alakulnak ki. Nemzeti szinten a közhatalom része a magántulajdont és egyéb jogokat, valamint a piaci cserét biztosító jogrendszer, a rend és a pénzügyi rendszer fenntartása és a válságkezelés. Geopolitikai szinten ugyanezt a szerepet tölti be a nemzetközi jog, valamint a nemzetek közötti politikai, gazdasági megállapodások. A kapitalizmus történelmileg változó mértékben antidemokratikus, mert azáltal, hogy a kettős szerephez jutott piacot hatalmazza fel a döntéshozatal jogával, korlátozza a kollektív cselekvés tereit.

A felhalmozási rezsimek nemzetállami és geopolitikai szinten is más-más intézményi alakzatokat és konfliktuspontokat mutatnak. A merkantilkapitalizmus korában a tranzakciókat túlnyomó többségben morális alapokon nyugvó normák irányították, az értéktörvény az országhatárokon kívül eső, nemzetközi kereskedelemben bevont területeken érvényesült és csak lassan gyűrűzött be az európai régióba, kialakítva a hivatásos üzleti szférát. Egyéb tényezőkkel összefonódva a 19. századra felgyülemlett konfliktusok vezettek a liberális kapitalizmushoz. Ekkor hozták létre azt a ma is érvényben lévő új jogrendet, amelynek központi eszméje az államtól függetlenül létező, önérdékkövető, haszonmaximalizáló egyén, akinek magántulajdona a törvény szemében szent és sérthetetlen. A politikai és társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek fokozódásának következtében idővel újabb válságok bontakoztak ki. A második világháborúig a politikai mezőben az osztályharcok, a gazdasági mezőben visszatérő pénzügyi válságok, a társadalmi szinten pedig gyarmatosítás-ellenes felkelések és hatalmi harcok állandósultak. Az ezt követő, államilag irányított kapitalizmus fontos eleme lett az állami válságmegelőzési mechanizmusok bevezetése. Globális szinten új világgazdasági rendszert hoztak létre azzal a céllal, hogy a legerősebb ipari hatalmak kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatait koordinálják. A rendszer stabilizálásának fontos előfeltétele volt a háromoldalú korporatista alkuk megerősítése, amelyek mindhárom fél számára elfogadható korlátok közé

terelte a tőkét. A jelenlegi pénzügyi kapitalista rendszer kialakítását, a centrumországokban észlelt csökkenő tőkejövedelmezőség tette „szükségessé”. Lényege a „politikai szabályozások béklyóitól” való megszabadulás, ami az elmúlt évtizedekben állandósulni látszó általános válság fő mozgatórugója. Államok helyett ma, a mindenre kiterjedő szabályozásokat olyan, a gazdasági liberalizációt biztosító globális pénzügyi intézmények alakítják, amelyek kizárólag a befektetők és hitelezők felé tartoznak elszámolással. A hitel intézménye pedig lehetővé teszi a tőke számára az összes, saját maga „ön”- kiterjesztéséhez szükséges háttérfeltétel feletti uralmát, vagyis a felhalmozás hosszú-távú fenntartását. A centrumországok munkavállalóinak helyzetromlása elsősorban a félperifériára kiszervezett termelés következtében meggyengült szakszervezeti befolyás csökkenésének köszönhető. Ezzel párhuzamosan a fogyasztás növelését már nem a szociáldemokrácia időszakára jellemző kedvező adófeltételek megteremtésével és a közkiadások növelésével, hanem a fogyasztói hitelek túlzó kiterjesztésével érik el. Így jutottunk el a közelmúlt egyik legmélyebb pénzügyi válságáig 2007 és 2008-ban, amely a nemzetközi hitelezők uralmi pozícióját erősítette tovább, és a politika és a közhatalmak hatalomvesztettsége nyomán kialakuló „kormány nélküli kormányzás”, vagyis a transznacionális kormányzás rendszeréig. Ez továbbra is hatékonyan üresíti ki a jogalkotást és a jogalkalmazást. „És vesszen mindenki, aki ellenkezni mer.” A demokratikus kormányzás egy újabb, a kapitalizmus destabilizációs képességéből eredő válságát éljük meg tehát, ami egy mindent átfogó válság része, és amelyben a társadalmi rend gyökeres megváltoztatását szorgalmazó kritikus „hangok könyörtelenül fennakadnak, a szavak pedig bennszakadnak”. Az ezek felszámolását ígérő, a „szinpadon mutatványosként parádézó” akár jobb vagy baloldali populista kormányok, idővel sekélyessé válnak.

ÖSSZEGZÉS ÉS LEHETSÉGES JÖVŐBELI IRÁNYOK

Fraser egy tágabb kapitalizmusértelmezésre támaszkodva mutatja be a kapitalizmus felhalmozási vagy szocioökológiai rezsimeken átívelő válsághajlamait. Elemzésében a gazdaságon kívülre száműzött területek –

a fizetetlen gondoskodási munka, az ökológiai ellentmondás, és a demokrácia visszatérő válságai – változó helyzetét négy „szocioökológiai rezsim” történetén keresztül tárja fel. A válságok oka a kapitalizmus felhalmozási képességéhez elengedhetetlen háttérfeltételek folytonosan megújított működtetése és ezek elválasztása és kizsákmányolása. A gazdaság és ezen feltételek között meghúzott határvonalak változásai egyben a felhalmozási rezsimék történetét is adják. A ma fennálló pénzügyi kapitalizmus olyan szakaszba lépett, amelyben mély ellentmondásainak eltagadása egyre kevésbé lehetséges. Ez pedig a rendszer hegemoniájának megszűnésével kecsegtet. Ebben a történelmi pillanatban van lehetőség az emberi társadalom és a természet, valamint a gazdaság viszonyainak újrarajzolására. Fraser egy szükségszerűen antikapitalista ellenhegemonia építését javasolja, hiszen az általános válság szerteágazó területein zajló küzdelmek közös oka a kapitalizmus, jelenlegi formáját tekintve: a pénzügyi kapitalizmus.

A természet bekebelezéséről szóló fejezet végén kifejtetlenül hagyott „ökoszocializmus”-hoz képest a kötet utolsó fejezetében Fraser részletesen tárgyalja a 21. századnak a kapitalizmus okozta bajainak orvoslására, a „temérdek kifizetetlen számla kiegyenlítésére” képes szocializmus fogalmát.

A természet bekebelezéséről szóló fejezet végén megemlíti a számára kívánatos „ökoszocializmus” eszményét, ám nem fejt ki. A kötet utolsó fejezetében azonban, a 21. században kívánatos szocializmus fogalmát részletesen tárgyalja. Ennek nem kisebb feladatot szán, mint egy új társadalmi rend megteremtését, amely a kapitalizmus válsághajlamait képes orvosolni. Ez hatalmas közös erőfeszítést kívánó feladat, magába foglalja bizonyos fogalmak – mint például a „politika” – újradefiniálását, Meg kell találnia azokat a módokat, amelyekkel a demokrácia hatáskörei bővíthetők, újra kell alkotnia a termelés és az újratermelés, a társadalom és a természet, valamint a gazdaság és a politika közötti viszonyokat, vagyis a szembenállásokat fűtő jelenlegi intézményi elválasztásokat.

„Egy szocialista társadalomnak túl kell lépnie a kapitalizmus zéró összegű játékein, amelyek mindent,

amit a természettől, a közhatalmaktól és a társadalmi reprodukciótól elvesznek, a termelésnek adnak át.”

A társadalmaink működéséhez szükséges intézmények létrehozásához pedig kollektív, inkluzív demokratikus döntéshozatali folyamatok megszervezésére van szükség, ami nyilvánvalóan nem tűri a rendszerszintű elnyomás semmilyen formáját. A demokratikus döntéshozatalnak a társadalmi többlet sorsának meghatározásában is érvényesülnie kell. Ennek fontos előfeltétele a növekedési kényszer eszméjének érvénytelenítése. Fraser nem az ismert „nemnövekedési” mozgalom programjának követése mellett érvel, hanem azt gondolja, hogy a növekedéssel kapcsolatos döntéseket politikai kérdéssé kell tennünk, vagyis ezeknél a kérdéseknél is kollektív döntéshozatali folyamatokat kell alkalmaznunk. Fraser amellet érvel tehát, hogy a 21. század kihívásaira szabott szocializmus releváns válaszokat tudna adni korunk égető társadalmi kérdéseire.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Elkington, J. (1997) *Cannibals with forks – The triple bottom line of 21st century business*. Capstone

Fisher, M. (2021) *Kapitalista realizmus – Nincs alternatíva?* Napvilág Kiadó

Marx, K. (1955) *A tőke*. A politikai gazdaságtan bírálata. I. könyv. A tőke termelési folyamata. Szikra Kiadás Budapest
<https://mek.oszk.hu/04700/04724/04724.pdf> Utolsó letöltés: 2024. október 15.

Moore, J. W. (2019) Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell féltetni "a" természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát In *Fordulat* 25. szám pp. 17 – 52.

